

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok

besorolású doktori iskola

MAGYAR GORDONKÁSOK

A 20. SZÁZADBAN

DÉNES VERA ÉS BANDA EDE ÉLETMŰVE

A POPPER ISKOLA TÜKRÉBEN

ÉDER GYÖRGY

DLA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2011

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK.....	II
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	III
BEVEZETÉS	IV
ELŐZMÉNYEK. GORDONKAJÁTÉK A 19. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON.....	1
A POPPER ISKOLA.....	4
Popper Dávid	4
Schiffer Adolf.....	6
Földesy Arnold	7
Kerpely Jenő	9
Zsámboki Miklós	12
dr.Sebestyén Sándor.....	13
Csuka Béla.....	14
Hartmann Imre.....	15
Deák István.....	16
Hermann Pál	16
Scholz János	17
Palotai Vilmos	19
Machula Tibor	20
Magyar Gábor.....	21
Rejtő Gábor	22
Szabó Pál.....	23
Mihály Ferenc.....	25
Starker János.....	26
Varga László.....	29
Czakó Éva.....	31
Virizlay Mihály.....	32
DÉNES VERA.....	34
BANDA EDE.....	62
FÜGGELÉK	92
BIBLIOGRÁFIA.....	106

Köszönetnyilvánítás

Ezúton is köszönetemet fejezem ki mindazon kollégámnak, barátomnak, akik az anyaggyűjtés során önzetlenül rendelkezésemre álltak és hasznos információikkal segítették munkámat :

Banda Pál, Frank Mária, Gádor Ágnes, Hegyi András, Kiss-Domonkos Judit, Konrád György, Markó György, Mihály Barbara, Perényi Miklós, Sándor Anna, Schiff András, Sebestyén János, Szilvász László.

Köszönet illeti továbbá Tóth Erikát a lektorálás és gyermekeimet a számítógépes szerkesztés terén nyújtott segítségükért.

Bevezetés

Doktori értekezésem általános témája a magyar gordonkaiskola 20. századi fejlődésének áttekintése, részletesen pedig az 1945 utáni időszak két kiváló, Magyarországon működő gordonkásának és zeneakadémiai tanárának, Dénes Verának és Banda Edének életműve, művészi hagyatéka.

A témaválasztásnak több indítéka is volt. Fiatalabb kollégáimmal beszélgetve sokszor azt tapasztaltam, hogy az elmúlt idők magyar csellistái közül nagyon keveset ismernek. Popper Dávid (mint zeneszerző és tananyag), a nemrég elhunyt és évtizedekig zeneakadémiai professzor Banda Ede és persze Starker János neve mindenki előtt ismert, de például Dénes Veráról sokan nem is hallottak. Kerpely Jenő a műveltebbek számára Kodály és Bartók műveinek első előadásával kapcsolatban még emlékezetbe idézhető, de főleg a külföldre távozott és ott kiteljesedő művészi karriert befutott csellista elődök teljesen a feledés homályába vesztek. Mint ahogy átlagos műveltségű ember nem létezhet az emberiség, vagy hazája történelmének bizonyos ismerete nélkül, úgy érzem, a hivatásos muzsikusként számára sem nélkülözhető az életpályául választott hangszer – jelen esetben a gordonka – fejlődéstörténetének és jeles művelőinek minimális ismerete sem. Erről szóló könyvek ugyan találhatók külföldön, de magyar nyelven, speciálisan magyar csellistákat bemutató kiadvány csak elvétve létezik. Csuka Béla arcképei, Gádor Ágnes Popper tanulmánya, Rakos Miklós amerikai-magyar csellistákról írt cikke, Dalos Anna, Breuer János írásai a magyarországi gordonkázás korabeli helyzetéről, a budapesti Zeneakadémia csellótanszakának beindításáról érdekes, de csak szórványos információkat szolgáltatnak. Egy hiánypótló, részletes történelemkönyv megírására doktori dolgozat keretei közt én sem vállalkozhattam, de munkám első részében megpróbáltam összegyűjteni, összefoglalni a fellelhető dokumentumok alapján mindazt, amit a korszak jelentős előadóiról közlésre érdemesnek tartok.

A második részben Dénes Vera, az ötvenes-hatvanas évek Magyarországa jelentős művészenek pályáját mutatom be, majd – nem utolsósorban – szeretnék adózni nagyrabecsült tanárom, Banda Ede emlékének. Mindkettőjük életműve tudtommal eddig teljesen feldolgozatlan. Művészi munkájuk bemutatása mellett igénybe veszem családtagjaik, pályatársaik segítségét is, hogy a tőlük kapott információkkal kiegészítve a rajzolt portré minél sokoldalúbb, színesebb legyen.

A tanulmányban szereplő gondolkások természetesen nem egyforma jelentőséggel bírnak a téma szempontjából. Tekintettel arra, hogy a hangszer természetéből adódóan nagyon kevés a világhírű szólista, válogatásom alapja a szólókarrieren kívül a kamarazenében vagy tanításban elért nemzetközileg elismert, jelentősnek ítélt életpálya volt. Bizonyára akadnak nevek, melyek elkerülték figyelmemet, vagy a fellelhető információ volt túl kevés. Kimaradt a részletes bemutatásból az Amerikába kivándorolt Shuk Lajos, aki csellista karrierje mellett zeneszerzéssel, vezénnyelssel is foglalkozott. (Popper, Schiffer, Hugo Becker, Weingartner, Bruno Walter tanítványa.) A New York Civic Symphony után a Buffalói Filharmonikus Zenekar első nagy karmestere, igazgatója volt 1935-36-ban, majd Amerika nagy zenekarait vezényelte rendszeresen. Ugyancsak elsősorban zeneszerzői és karmesteri tevékenysége miatt Baráti György (George Barati) csak egy lábjegyzetben kapott említést (lásd Varga László cikk). Az információk szűkössége miatt maradt ki Hütter Pál, aki Starker János és Mihály András személyes közlése szerint is nagyszerű, szép hangú gondokás volt, baleset miatt beteg jobb karja ellenére. A Budapesti Hangversenyzenekar első csellistája, versenyművek szólistája, kadenciák komponistája, Banda Ede és Szabó Pál tanára is volt. A második világháború idején elhurcolták, nyoma veszett. Bokor Judit (Popper és Schiffer növendék) neve többször is feltűnik a korabeli dokumentumokban mint szólista, majd Hollandiába távozik, karrierjét betegség szakítja félbe. Kimaradt Déri Ottó, Kerpely növendéke, aki a Léner Vonósnégyes tagja volt 1945-46-ban és részt vett az együttes hét hónapos dél-amerikai turnéján. Békefi György szólistaként működött Braziliában, majd a Chicago Symphony tagja lett. Nagy szerepe volt Starker metodikai művének, a *Vonósjáték rendszeres iskolája* c. etűdgyűjteménynek létrejöttében. Danyi Ferdinánd a Berliini Rádiózenekar vezető hangszere volt 1945-től, majd a demokratikus Németországban lett szólista. Hanglemezei jelentek meg (pl. Saint-Saëns csellóverseny, Strauss Don Quixote).

Végül Friss Antalról (1897-1973) kell itt említést tennem, aki 1945 után rövid ideig a Rádiózenekar szológondokása volt, de elsősorban pedagógusként tartjuk számon. Kezdek számára írott többkötetes gondokaiskolája generációk első hangszeres lépéseinek volt irányítója. A Nemzeti Zenede, majd a Zeneakadémia tanaraként csellisták tucatjait nevelte. Tanítványainak nagy része ma is köztünk élő, aktív muzsik. Követői, mint ahogy Dénes Vera és Banda Ede tanítványai is, már a gondokások újabb generációját képviselik. Ma még befejezetlen életművük egyszer majd egy másik dolgozat témája lehet.

Előzmények. Gordonkajáték a 19. századi Magyarországon

A gordonkajáték magyarországi történetében a nagy változást Popper Dávid megjelenésével a felsőfokú képzés megszervezése jelentette 1886-ban a budapesti Zeneakadémián. Nézzük, milyen előzmények vezettek a kedvező fordulathoz, melynek következtében elkezdődhetett a hangszer játékanak felvirágzása, kiváló művelőinek megjelenése a koncertéletben, ezáltal a hangszer népszerűsödése is hazánkban.

Amíg néhány környező országban a gordonkajátéknak már kialakult kultúrája volt, Magyarországon viszonylag késve kezdődött el a hangszer elismerése és magasfokú művelése. Oroszországban már a 19. század közepén jeles német mester, Karl Schubert tanított csellót Szent Péterváron, növendékei közül került ki Karl Davidov (1838-1889), akit az orosz iskola megalapítójának tekinthetünk. Csehország is számos kiváló hangszerest adott, az 1720-as évektől kezdve vannak feljegyzések jeles művészekről (Johann Baptist Mara, Johann Hettisch, J. Stiasny, később Wladislaw Alois), akik hírnevet szereztek maguknak. A legjelentősebb közülük kétségkívül Popper Dávid, aki a prágai konzervatóriumban a német Julius Goltermann (Kummer növendék) tanítványa volt. Lengyelországban is szép számmal találunk nemzetközi elismertséget kivívó művészeket az 1700-as évek végétől kezdve. Korczimet, Hermann, Kossowsky, Sztepanowski, Karasowski a maguk idejében több országot bejárt virtuózok voltak.¹ Bécsben két kiváló csellista tűnt fel, akik a hangszer irodalmára voltak nagy hatással. Anton Kraft (1749-1820) korának talán legnagyobb jelentőségű gordonkása volt. Haydn szerződtette muzsikusának Eszterházára, ettől kezdve változtak meg jól érzékelhetően a szerző műveinek csellóra írt szólamai, az addigi – jobbra kizárólag basszusjátész – szerepből kilépve, sokkal szólisztikusabbak lettek. Kraft magasfokú hangszertudásának köszönhetjük a D-dúr csellóversenyt, majd később Beethoven hármasszerzését, mindkét darab kényes, igényes szólama mai napig a gordonkások próbaköve.² A Breslauban (ma Wrocław) tanult Joseph Linke (1783-1837) kiváló hangszerjateka Bécsben szintén Beethoven inspirálta op.102. két szonátája megírására. Ezenkívül Schubert két gyönyörű triójának artisztikus csellószólamát is ő játszotta először. Előbb Kraft, majd Linke is tagja volt a Schuppanzigh-Quartettnak,

¹ Wilhelm Josef von Wasielewski: *Cello Playing in the 19th Century. Slav States and Hungary.* (<http://www.cellohaven.com>) Továbbiakban: Wasielewski.

² Dmitry Markevitch: *Cello Story.* (Princeton, New Jersey: Summy-Bichard Music, 1984): 80.o.

mely Beethoven és Schubert idejében Bécs vezető együttese, a két szerző, elsősorban Beethoven vonósnégyeseinek inspirátora és hivatott előadója volt.

Magyarországon az első jelentős lépést a gordonka fejlődésében a Nemzeti Színház 1837-es megnyitása jelenthette. A színháznak állandó zenekarra volt szüksége, ehhez pedig jól képzett muzsikusra.³

A cselló szólamot **Szuk Lipót** (született 1821-ben, Pesten) vezette, aki harminc éven át töltötte be ezt a pozíciót, miközben a Nemzeti Zenedében hozzájárult a gordonkások módszeres képzéséhez. A hangszer irodalmát is gazdagította saját szerzeményeivel (melyek többnyire népdalfeldolgozások voltak) és egy gordonkaskola írásához is hozzákezdett. Közben szólistaként is koncertezett, vonósnégyes társaságot szervezett, mellyel évenként négy-hat hangversenyből álló sorozatban mutatta be a klasszikus szerzők és az akkor újdonságnak számító Mendelssohn, Schumann darabjait.⁴

Az 1853-ban létrejött Filharmóniai Társaság, majd az 1884-ben megnyílt Opera zenekara újabb igényekkel lépett fel jól képzett csellisták iránt.⁵

Szuk Lipót pedagógiai munkásságának eredményeként leánya, **Szuk Róza** (1844-1921) már 14 éves korában bemutatkozott a közönségnek. Első sikeres hangversenyét egyre több követte, rövidesen Bukarestben, Bécsben is többször megfordult. Az újságok a legnagyobbakhoz hasonlították játékát. 1866-ban Párizs, Amszterdam, Hamburg közönsége ünnepelte. Tíz évi hangversenyezés után huszonnégy évesen visszavonult, férjhez ment és családot alapított. Repertoárján a kor ízlésének megfelelően elsősorban feldolgozások, karakterdarabok, fantáziák, ábrándok szerepeltek. Sok közülük édesapja, Szuk Lipót szerzeménye.⁶

Kletzer Feri (Fery Kletzer, sz.1830) életútjáról töredékes információink vannak. Rendszeresen utazott koncerteket adva, ismertségre tett szert, különböző újságok említették többször a nevét.⁷ Feltűnik egy spanyol lapban (Gaceta Musical, 1867 Madrid), a budapesti Vasárnapi Újság 1859. május 29-i számában pedig ezt olvashatjuk:

Kletzer Feri gordonkaművész ma vasárnap a Lloyd-teremben hangversenyt rendez, mellynek jövedelme részben az iparosokat segélyező egylet javára fog fordíttatni. Színházunk több jeles tagja is közreműködend benne.

³ Csuka Béla: *Arcképek a gordonkajáték történetéből magyarországon*. In: *A magyar muzsika hőskora és jelene*. (Budapest: Pintér Jenőné kiadása, 1944): 157-182.o. Továbbiakban: Csuka.

⁴ A vonósnégyes tagjai Ridley-Kohne Dávid, Kirchlehner Ferenc, Spiller Adolf, Szuk Lipót. (Csuka)

⁵ Csuka.

⁶ Csuka.

⁷ Wasielewski.

Majd egy híradás szintén a Vasárnapi Újság egy másik számából:

Kletzer Feri gordonkaművész hazánkfia, mint a „B. Hirlap” írja; amerikai műútjából közelebb visszatérván Ischlben igen számos és válogatott közönség előtt hangversenyezett. A művész nemcsak fényes bevételre tett szert, hanem hangversenye után, melyben néhány saját szerzeményét is előadta, több Ischlben mulató magyar gavallér által egy értékes antik gyűrűvel is megtiszteltetett. Kletzer innen Gmundenbe ment, s őszre Törökországba szándékozik, hol már mielőtt Amerikába ment, igen szép sikert aratott. A jövő évtől kezdve hazánkfia egy német udvari színháznál nyert állandó alkalmazást.⁸

A 19. század legismertebb, legnagyobb művészi rangot kiérdemlő magyar csellóművésze **Hegyesi (Spitzer) Lajos** (Louis Hegyesi) 1853-ban született Árpáson. Életének legnagyobb részét külföldön töltötte. Nyolc évesen Bécsben kezdett tanulni egy Denis nevű tanártól, majd az ottani konzervatóriumban Schlesinger növendéke lett. 1865-ben Párizsba ment, hogy Auguste Franchomme francia csellistánál képezze magát. 1870-ben visszatért Bécsbe, ahol az Operához szerződött. Néhány év múlva a Florentine-Quartett tagja lett, akikkel 1875-80-ig, feloszlásukig játszott. Ezután évekig szólólistaként utazott. 1884-ben a Zenekedvelők Egyletében eljátszotta Volkmann gordonkaversenyét.⁹ 1887-ben elfogadta a kölni Gürzenich Orchester első csellista állását és a Rheinische Musikschule tanára lett.¹⁰ Írt egy skála- és akkordgyakorlat füzetet, melyet Londonban adtak ki 1892-ben.¹¹ Kölnben halt meg 1894-ben.

A 19. század vége felé nagyjából egyidőben két olyan külföldi gordonkás szerződött Magyarországra, akiknek nagy szerepük volt a hangszer oktatásának fejlődésében. Az említett Popper Dávid a Zeneakadémián, a bécsi származású Bürger Zsigmond (maga is Popper növendék) az Opera és Filharmóniai Társaság zenekarának első csellistája,¹² a Nemzeti Zenedében kezdte meg működését és nyitott új fejezetet a magyarországi gordonkázás történetében.

⁸ <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00232/datum06316/cim106328/cim206334.htm>.

⁹ Pándi Marianne: *Hangászati mulatságok*. (Budapest: Mágus kiadó, 2001): 222.o.

¹⁰ Wasielewski.

¹¹ *Neuartige ritmische Tonleitern und Akkordstudien zur Ausbildung der rechten und linken Hand für spieler jeden Grades, vom Anfänger zum Virtuosen*. (London: Augener kiadó, 1892)
<http://cellofun.yuku.com/topic/7320>

¹² Bürger Zsigmond (1856-1908) a bécsi Komische Oper, majd a müncheni Hofkapelle zenekaraiban betöltött állásai és intenzív szólókarrier után 1887-től haláláig volt a Budapesti Operaház tagja. (Csuka)

A Popper iskola

Popper Dávid

A magyar gordonkázás történetének legjelentősebb alakja Popper Dávid. Nem volt magyar, a nyelvet is csak idővel kezdte elsajátítani, mégis megjelenése, budapesti letelepedése fordulópontot jelent a magyar csellóoktatás és a hangszer népszerűsítése terén. Éppen ezért, noha mint korának egyik legnagyobb virtuóza jelentős művészi sikereket ért el, számunkra elsősorban pedagógiai működése és ezzel kapcsolatos zeneszerzői tevékenysége szempontjából érdekes.

Életéről, zeneakadémiai működéséről bőséges irodalom áll rendelkezésre, ezért csak vázlatosan foglalnám össze a legfontosabbakat.

1843. június 18-án Prágában született. Szülővárosa konzervatóriumában Julius Goltermann növendéke volt, akinek viszont Friedrich-August Kummer volt mestere. (Kummer, Dotzauerrel együtt a német csellóiskola két legjelentősebb alakja volt a 19. század első felében.) 1861-től Löwenbergben kezdte karrierjét mint zenekari másodcsellista, majd „kamaravirtuóz”.¹ Két évre rá a szólószereplései is elkezdődtek Németországban, majd Európa több nagyvárosában. (Volkman az ifjú csellistára bízta csellóversenyének bemutatását 1884-ben, ami nagy megtiszteltetésnek számított.)² 1868 és 1873 között a bécsi Hofoper szólócsellistája volt és a Hellmesberger Vonósnégyesben játszott.³ 1872 és 1886 között feleségével, Sophie Menter zongoraművésznővel, aki Liszt tanítvány volt, Európa-szerte számos koncertet adtak, Magyarországon is többször megfordultak.

1886-ban Hubay Jenő közbenjárására elfogadta a Magyar Királyi Zeneakadémia ajánlatát és Budapestre szerződött. Megalapította a gordonka tanszéket, ami által Magyarországon is megindulhatott a felsőfokú csellistaképzés. Tanári működéséről, a tanszak fejlődéséről a Zeneakadémia évkönyveiből vett információkat, dokumentumokat

¹ Brockhaus-Riemann: *Zenei lexikon*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1983): III. kötet, 138.o.

² Stephen Deák Popper könyvéből idéz Jevgenij Dimitrov.
<http://www.celloheaven.com/viewtopic.php?t=64>

³ A Hellmesberger-Quartett Bécs vezető együttese volt akkor. Beethoven, Schubert és Brahms műveinek előadásában jeleskedtek. (Brockhaus Riemann: *Zenei lexikon* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984): II.kötet, 161.o.

feldolgozva Gádor Ágnes készített kiváló tanulmányt.⁴ Ennek alapján idézném fel a jelentősebb eseményeket röviden:

Az első tanévben mindössze két csellista növendék volt, egyikük ki is maradt.

1887-től bevezették a kamarazene tárgyat a vonós növendékek számára. Ezt is Popper, valamint Hubay tanította.

1889-ben igazgatói utasításra Popper részletes tantervet dolgozott ki. Ebben a tanévben indult meg az előkészítő tanfolyam is, egyelőre két fiatal tanulóval. Erre azért volt szükség, hogy megfelelő alapképzéssel rendelkező növendékeket biztosítson az akadémiai osztály számára, ahogyan ez a zongora és hegedű képzésben már gyakorlat volt.⁵ (A Nemzeti Zenede egy korábbi, 1879-80-as évkönyve szerint az intézménynek 115 hegedűs, de csak 4 csellista növendéke volt.) 1890-től már vonós kamarazene tananyagot is készített Popper. Ebben főleg Mozart és Beethoven vonósnégyesei szerepeltek.

1900-ban a növendékek egyre növekvő száma miatt Popper az előkészítő osztályt Schiffer Adolfrá bízta. Schiffer hamarosan rendes tanári megbízást kap.

1901-ben bevezetik a tanári összejöveteleket, amelyeken „úgy a zeneművészet fontosabb és aktuális kérdései, mint a régibb és újabb zeneirodalom érdekesebb és kevésbé ismeretes alkotásai a tantestület tagjainak előadásában eszmecsere és megbeszélés tárgyává tettek.”⁶

1905-ben 40 éves művészi jubileumát ünnepelték. Ez alkalomból jutalomdíj-alapítványt hoztak létre, hogy annak kamataiból arra érdemes növendékeket támogassanak. (Ebben az ösztöndíjban részesült a későbbiekben többek között Deák István, Zsámboki Miklós, Hartmann Imre, Hütter Pál, Machula Tibor.)

Popper a tanítás mellett játszott a Hubay-Popper Vonósnégyesben,⁷ amely sok akkori szerző művét játszotta kéziratból. Kamaraestélyeiken koruk legkiválóbb művészeivel találkozhatott a közönség, gyakran volt vendégük Brahms is.

1913. augusztus 7-én hunyt el Badenben, hetven éves korában. Huszonhét évig volt a budapesti Zeneakadémia tanára.

Végül ejtsünk néhány szót a zeneszerző Popperről. Több, mint száz darabot írt, ezek közül elsősorban a *Hohe Schule des Violoncellospiels* negyven etűdje jelentős. Mai napig nélkülözhetetlen a gordonkások számára, világszerte tananyag a magasabb fokú képzésben.

⁴ Gádor Ágnes: *David Popper tanári működése a Zeneakadémián (1886-1913)* In: Kárpáti János (szerk): *Fejezetek a Zeneakadémia történetéből.* (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1992) Továbbiakban: Gádor.

⁵ Dalos Anna: *Traditions of the Hungarian Cello School from Popper to Starker.* Továbbiakban: Dalos

⁶ Gádor.

⁷ 1886-ban alakult, tagjai Hubay Jenő, Herzfeld Viktor, Bram Elderling, Popper Dávid voltak.

Különböző nehézségi fokon a csellótechnika minden problémáját sorra veszi, élvezhető, zeneileg is értelmezhető formában. Zongorakíséretes karakterdarabjai a csellisták kedvenc műsorszámai, a legnagyobb művészek is nagy kedvvel tartották, tartják őket repertoárjukon.

Popper növendékei közül kiemelkedik a már említett Deák, Zsámboki, valamint Földesy Arnold, Kerpely Jenő, Schiffer Adolf. A két utóbbi (majd később Zsámboki) követte őt a Zeneakadémia csellótanszakának tanáraként. Így elmondhatjuk, hogy a 20. század eleje óta a magyar illetve Magyarországon tanult csellisták több nemzedéke (így az ezen tanulmányban szereplők is) az ő művészi és pedagógiai hagyatékának örökösei.

Schiffer Adolf

A Zeneakadémia nagyhírű tanára, számos növendéke világszerte jelentős karriert futott be. 1873-ban született Apatinban. Saját elmondása szerint autodidakta módon tanult csellózni, miközben könyvelőként dolgozott. Casals tanácsára Budapestre ment, hogy Popper Dávidnál tanuljon, akinek 1893-tól volt tanítványa.⁸

A Zeneakadémia évkönyveiben többször is találkozhatunk nevével az 1890-es évek növendékhanversenyeinek műsoraiban. Majd az 1901/1902-es évkönyv a következő változásról számol be: „a gordonka tanszakon is az előkészítő tanfolyam megnövekedett óraszámának betöltésére új tanerő alkalmaztatott Schiffer Adolf személyében, aki Popper tanárnak legkiválóbb tanítványa volt”.⁹ 1906-tól már rendes tanári kinevezést kap.

Előadóművészi pályafutásáról nem sokat tudunk, viszonylag késői kezdése hátrányt jelenthetett a szólista karrierhez. Inkább kamarazenében jeleskedett, a Kemény-Schiffer Vonósnégyesben játszott.¹⁰ Elsősorban pedagógiai tevékenysége jelentős. Osztályából 1939-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig a hazai és nemzetközi zenei élet jeles kiválóságai kerültek ki. A jelen tanulmányban szereplő gordonkások közül növendéke volt Csuka Béla, Czako Éva, Dénes Vera, Hermann Pál, Hütter Pál, Machula Tibor, Palotai Vilmos, Rejtő Gábor, Scholz János, Sebestyén Sándor, Starker János, Zsámboki Miklós.

Tanításában Starker János emlékei szerint a gyakorlati felkészítésre helyezte a hangsúlyt az elemzéssel szemben. Megkövetelte a szabatos játékot, a pontos ritmust, kottaolvasást, a jó ízlést.¹¹ Pozitívumnak számított, hogy a növendék természetes

⁸ Schiffer Adolf: *A gordonkajáték metodikája*. (Budapest: Rózsavölgyi, 2001): Starker János bevezetője. Továbbiakban: Metodika.

⁹ Gábor.

¹⁰ Tagjai 1907-ben Kemény Rezső, Kladvikó Vilmos, Szerémi Gusztáv, Schiffer Adolf.

¹¹ Metodika.

képességeit fejlesztette tovább. Különösebb metódus nélkül javította a hibákat, előjátszott, a zenéhez nem illő természetellenes testmozgásokat kigúnyolta.¹²

1910-ben jelentette meg kétkötetes gordonkaiskoláját,¹³ mely a kezdők számára íródott.¹⁴

Amikor 1935-ben a tanárképző vezetője lett, Dohnányi kérésére metodikai előadásokat kellett tartania a leendő tanároknak. A számára elérhető szakkönyvekben kutatva gyűjtötte össze az előadandó anyagot, melyet végül *A gordonkajáték metodikája* c. tanulmánykötetében szándékozott megjelentetni.¹⁵ Ez a mű sokrétű összefoglalása az akkori, de máig érvényes tudományos ismereteknek, az anatómiai alapfogalmaktól a bal- és jobbkeztechnikán át a tanítási metódusokig.

1939-ben hagyta abba a tanítást, 1950-ben hunyt el.

Földesy Arnold

Az első magyar csellista, aki virtuóz csellójátékával bejárta a világot és nagy hírnevet szerzett magának. 1882. szeptember 20-án született Budapesten.¹⁶ Kezdetben Bürger Zsigmond, az Operaház tagja tanította csellózni. Első nyilvános szereplése tíz éves korában volt, már akkor csodagyerekként beszéltek róla. 1893-tól már Popper növendéke a Zeneakadémián.¹⁷

1894-ben a Mentő egyesület estélyén lépett fel a Vigadóban, többek között Hubay Jenő társaságában. Erről az eseményről így számolt be a Vasárnapi Újság 9. száma:

[...]szépen állotta meg helyét az ifjú Földesy Arnold, a ki gordonkán Popper Dávid és Goltermann szerzeményeit adta elő meglepően tiszta technikával és érett művészi felfogással. A csinos gyermeket valóságos tapsviharral tüntette ki a közönség. Az ifjú Földesy még alig tíz éves gyermek. Fia Földesy Lipótnak, az operaház zenekari tagjának. Hat éves korában mutatkozott nála a művészi hajlam. Eleinte atyja tanította, majd Bürger Zsigmond, hangversenymester, míg most a talentumos gyermek művészi kiképzését Popper Dávid vállalta el, a ki fényes jövőt jósol a fiatal művésznek. Földesy már több nyilvános

¹² Starker János: *The World of Music According to Starker*. (Bloomington: Indiana University Press, 2004): 270. o. Továbbiakban: Starker.

¹³ Schiffer: *Elméleti és gyakorlati gordonka-iskola*. (Budapest: Rozsnyai, 1910).

¹⁴ Dalos.

¹⁵ A mű kéziratban maradt, tanítványai, Csáth Emőke és Starker János segítségével került elő ismét. Pásztor Ákos szerkesztésében jelent meg nyomtatásban. (Metodika)

¹⁶ Életrajzi adatainak forrása a Tolnai Új Világlexikona (Budapest: Tolnai nyomdai műintézet és kiadványkiadó, 1926) és Csuka Béla: *Arcképek a gordonkajáték történetéből Magyarországon*. (Budapest: Pintér Jenőné kiadása, 1944).

¹⁷ A legenda szerint Popper arra a kérdésre, hogy hogyan fejlődik az ifjú Földesy, így felelt: Nagyon jól fejlődik. A négyperces darabomat már három perc alatt játssza. (Banda Ede közlése)

hangversenyen játszott, sőt művészi körutat is tett Németországban : Berlinben, Lipcsében és Drezdában, hol mindenütt «csodagyermek»-nek nevezték el az ifjú művészt, a ki nehéz hangszerén már is virtuóz s a legnagyobb szabatossággal játssza el a legnehezebb darabokat.¹⁸

A következő évtől Hugo Beckernél, az akkori idők egyik leghíresebb professzoránál tanul Frankfurtban. Sikert sikerre halmoz, majd tizenhat éves korától kezdve a világot járja. Európán kívül Észak- és Dél-Amerikát, Indiát, Ausztráliát is meghódítja virtuóz játékával. Olaszországban a gordonka Paganinijének nevezik. Saját bevallása szerint mintegy kétezer hangversenyt adott.

A sok vándorlással járó életmód után visszatért Budapestre, az Operaház szólógordonkása és a Nemzeti Zenede tanára volt néhány évig. 1913-tól a Berliini Filharmonikus Zenekar első csellistája, 1925-től ugyanott a Hochschule für Musik tanára. Mindezen kötelezettségei mellett folytatta szólista karrierjét, rendszeres hangversenykörútjain az akkori legnagyobb karmesterek vezényletével játszotta a versenyműveket. (Furtwängler, Nikisch, Richter, Abendroth, Weingartner, Mengelberg, Scherchen.) Csodálatos virtuoizitása a leírások szerint nem járt igazi művészi fejlődéssel. Repertoárja viszonylag kicsi maradt, főként bravúrdarabok előadására szorítkozott. Sokszor két-három műsort ismételgetett estéről-estére.

Utolsó koncertkörútján 1937-ben Olaszországban vásárolt egy gyönyörű Guarneri csellót. Új hangszerét nem sokáig élvezhette, megbetegedett, sokáig feküdnie kellett. Hazatért Budapestre, többé nem koncertezett. Kényszerű pihenőjét játékszenvedélye töltötte ki, a baccarat nevű kártyajátékon sikerült eljátszania az új hangszer (és egy pesti bérház) árát.¹⁹ 1940. május 29-én hunyt el.

Gregor Piatigorszkij így emlékezett rá: „Állhatatlan és szertelen, nem valami művelt, parasztosan közvetlen ember, de mesteri hangszertudása lebilincsel. Már a megjelenése sem mindennapi: fél szeme üvegszem, elgyötört arca, fejedelmi bőkezősége és mindössze egy félhüvelyknyi támasztólábon nyugvó csellója ugyanolyan szokatlan, mint művészete.”²⁰

¹⁸ <http://epa.oszk.hu/00000/00030/02087/pdf/02087.pdf>

¹⁹ Szilvász László közlése.

²⁰ Gregor Piatigorszkij: *Csellóval a világ körül*. (Budapest: Gondolat, 1970): 153.o. Piatigorszkij a Berliini Filharmonikus Zenekar szólócsellista posztján követte Földesyt.

Kerpely Jenő

1885. december 1-én született Budapesten, arisztokrata családban. Egy évi hegedű tanulás után tért át a csellóra, eleinte egy Faludi nevű operai csellista tanította. Néhány év pozsonyi tartózkodás után visszaköltözött családjával Budapestre, ahol a Zeneakadémián Popper Dávid növendéke volt 1901-től 1905-ig.

Főiskolai éveiből csak néhány növendékkoncertről tudunk, amelyen fellépett. Szólistaként egy Csajkovszkij (Dal szöveg nélkül), egy Popper (Tarantella) darabot, valamint Volkmann a-moll versenyt játszott. Részt vett egy Mendelssohn és egy Volkmann vonósnégyes előadásában, valamint Dohnányi zongoraötösében, ahol Bartók Béla is partnere volt.²¹ 1905-ben Párizsban adta első hangversenyét, majd Londonba költözött, ahol 1908-ig élt, miközben Németország több városában, valamint Bécsben, Hollandiában is koncertezett. 1907. február 26-án itthon a Royal szálló dísztermében adott hangversenyt, egy dalénekesnővel közösen. Lalo csellóversenye, Boccherini Adagio és allegro, Schumann, Herbert egy-egy darabja, Popper tündértánca mellett Horváth Attila szonátájának premierjét játszotta.²²

Párizsi tartózkodása idején ismerkedett meg Casalsszal és Isaÿe-jal is, akik nagy hatással voltak művészi fejlődésére. A francia és belga iskola választékos zenei ízlése mély nyomot hagyott játékán, elősegítve remek kamaramuzsikusi erényeinek kibontakozását.

1908-tól ismét Budapesten élt. 1909-ben alapítják meg Waldbauer Imrével azt a vonósnégyest, amely évtizedekre a magyar zenei élet egyik meghatározó együttesévé válik. A Waldbauer-Kerpely vonósnégyes négy és fél évtizedes működése során azon kívül, hogy avatott előadója volt a klasszikus vonósnégyesek irodalmának, elévülhetetlen érdemeket szerzett az új magyar zene előadásában, elsősorban Bartók és Kodály műveinek bemutatásában. Tekintsük át pályafutásuk főbb állomásait:

1910. március 17. Kodály szerzői est. 1. vonósnégyes, Gordonka-zongora szonáta.

1910. március 19. Bartók szerzői est. 1. vonósnégyes, Zongoraötös bemutatója.

1911. Európai turné. Bartók 1. vonósnégyes: Amszterdam, Hága, Párizs, Berlin, Bécs

1918. március 3. Bartók 2. vonósnégyes.

1921. március 16. Kodály hegedű-cselló duó, Waldbauer, Kerpely.²³

1927. London, Beethoven ünnepek. Az összes vonósnégyest előadták Waldbauerék.

1929. február 19. London, március 20. Budapest. Bartók 3. vonósnégyes bemutató.

²¹ Gádor 155-156.o.

²² Korabeli plakáton. http://www.axioart.com/popup_pic.php?pic=images/live_images/original/2813/135.jpg

²³ A hangversenyen elhangzott még Ravel zongorástriója Bartókkal és Schumann a-moll vonósnégyese.

1929. március 20. Budapest. Bartók szerzői est. 4. vonósnégyes és az 1. Rapszódia cselló-zongora bemutató.²⁴

1935. március 17. Huszonöt éves jubileumi hangverseny, az első estek műsorának megismétlése, Bartók közreműködésével. (Bartók 1. vonósnégyes, Kodály cselló-zongora szonáta, Kodály 1. vonósnégyes.)

1938-39. Beethoven sorozat Budapesten.

Bartókon és Kodályon kívül további magyar szerzők műveit is bemutatták: Dohnányi, Weiner, Lajtha több darabját. Kerpely nevéhez fűződik Kodály Szólószonátájának és hegedű-cselló duójának első előadása is a zeneszerző második önálló estjén, 1918. május 7-én, a második vonósnégyessel együtt. Mint szólista is működött, néhány zenekari hangversenyét megtaláltam a Filharmóniai Társaság 90 éves jubileuma alkalmából kiadott emlékkönyvében.²⁵

1910. december 21-én D'Albert csellóversenyét játszotta a Vigadóban.

1917. április 16-án ugyanott Beethoven hármasszerzője, Baré Emil és Dohnányi Ernő a partnerei.

1920. október 25-én a Zeneakadémián Brahms kettősszerzője, Waldbauer Imrével.

1926 májusától mint a Magyar Rádió házi triója szerepeltek számos adásban Temesváry Jánossal és Polgár Tiborral.

1913-ban Popper Dávid halálával megkapta annak cselló osztályát a Zeneakadémián. 1919-ig tanított, majd kényszerű szünet után 1929-től 1948-ig ismét. Gordonka főtárgy mellett kamarazenét és vonósnégyest is oktatott. Növendékei közül kiemelkedett Deák István, Bokor Judit, majd később Banda Ede, Szabó Pál, Czákó Éva, Magyar Gábor, Békefi György, Varga László.²⁶ Tanítását a kevés beszéd, inkább sok előjátszás, demonstrálás jellemezte. Sok magyarázat helyett megmutatta, mit akar hallani. A technikai kérdésekkel keveset foglalkozott, emiatt is inkább a haladó színvonalon lévő tehetséges növendékeket kedvelte.²⁷

Kerpely művészetéről lelkes kritikák számolnak be. Idézzünk Tóth Aladár irodalmi ihletettségű cikkéből, melyet az ötven éves csellista egy koncertje kapcsán írt:

²⁴ A rapszódia cselló változatát Bartók Casals számára készítette. A koncerten Kerpely és Bartók játszotta, megelőzve ezzel a rapszódia eredeti, hegedű-zongora ill. hegedű-zenekar verziójának bemutatóját. A koncertfelsorolás forrása: Kroó György: *Bartók kalauz* (Budapest: Zeneműkiadó, 1980)

²⁵ Csuka Béla: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*. (Budapest: Filharmóniai Társaság, 1943).

²⁶ Forrás: Zeneakadémia évkönyvei.

²⁷ Banda Ede közlése.

Kerpely Jenő koncertdobogójának klasszikus lírikusa. A legnagyobbak egyike: nemességében, finomságában is az elementáris tehetségek közül való. Csalhatatlan ízlése és választékos műveltsége is belső életének ősi mélységeiben gyökerezik. Ahogyan ez a művész érez, az már maga az ízlés, a műveltség. Kerpely gordonkajátékából a gordonka gényusa szól hozzánk. (1935.december 17.)²⁸

Jemnitz Sándor így jellemezte Kerpely gordonkahangját:

Zengő-búgó, sötéten érces gordonkahang, tágas tájképekre emlékeztető, mindig valahogyan messziről érkező és minket mégis szinte testileg körülhullámzó gyönyörűen férfias bariton [...] (1939.február 4.)²⁹

Tévedhetetlen ízléséről felesége, Theresa de Kerpely³⁰ is megemlékezik írásában mely szerint saját területén kívül is biztonsággal tudta megkülönböztetni a jót, értékeset a rossztól akár a népzeneben, vagy jazzban is. Ezért a dilettánsokat ki nem állhatta, de a jó amatőrökkel szívesen játszott együtt. Sok szépirodalmat olvasott, a magyaron kívül angol, német és francia nyelven.

A háborút követően nehezen talált magára. Gyönyörű gellérthegyi otthona, amelynek szellemi és zenei légkörét azelőtt mindenki szerette, aki ott megfordult, részben elpusztult. Beteg lábbal, bottal járva ment a Zeneakadémiára tanítani.³¹ Nem tudni, hogy a vonósnegyesben játszott-e még akkor, mindenesetre az együttes 1946-os búcsúkoncertjén (ahol Bartók 6. kvartettjét is előadták, először Magyarországon) Banda Ede helyettesítette.

Életének utolsó éveiről Theresa de Kerpely életrajzi regényéből tájékozódhatunk.³² Eszerint 1946-ban Waldbauer megkereste Kerpelyt a kivándorlás szándékával és felajánlotta, hogy menjenek együtt. Kerpely ekkor még nemet mondott, csak két év múlva határozta el magát. Theresa előző házasságából született négy gyermeke közül az egyik már bizonyos színészi karriert futott be Hollywoodban és 1947-es budapesti látogatásakor vette rá a családot az emigrálásra. 1948-ban Kerpely szabadságot kért a Zeneakadémián, majd családotul Amszterdamban, New Yorkon keresztül Los Angelesbe vándorolt ki.

²⁸ Tóth Aladár válogatott zenekritikái. Bónis Ferenc (szerk.) (Budapest: Zeneműkiadó, 1968): 159.o.

²⁹ Jemnitz Sándor válogatott zenekritikái. Lampert Vera (szerk.) (Budapest: Zeneműkiadó, 1973): 301.o. Továbbiakban: Jemnitz.

³⁰ Theresa Kerpely angol író, K.J. harmadik felesége. 1937 őszén házasodtak össze Londonban, Kentner Lajos volt a tanú. Művei: A Crown for Ashes, The Burning Jewel, A Kiss from Aphrodize, Arabesque, Fugue, Black Nightshade. Kerpely előző felesége Tapolczai Jolán (Yoyo) színésznő (anyósa Vízvári Mariska, a Nemzeti Színház ismert művésze, számos film szereplője). Két lányuk született, Mária és Judit. Utóbbi szintén színésznő volt, Pécsen, Kaposváron, majd Szegeden játszott.

³¹ Szilvássy László közlése.

³² Theresa de Kerpely: *Of Love and Wars*. (New York: Stein and Day Publishers, 1984)

Érthetetlen, hogy ottani munkásságáról szinte semmit nem tudtunk hosszú ideig. Pedig Waldbauer már kint élt, Deák István és Rejtő Gábor csellisták Kaliforniában működtek, igazán segíthették volna új környezetében is méltó helyét megtalálni. Theresa könyve talán megadja a választ. Kerpely Los Angelesben tanított először, de sokat betegeskedett, fájdalmai voltak. Rövidesen bypassműtétre került sor egy kórházban (ahol szerencséjére az operáló professzor nagy zenerajongó és amatőr csellista volt, ezért nem kért szokásos honoráriumot). Felépülése után egy baptista egyetem (Redlands University) ajánlott tanári állást, alacsony fizetésért. Két fiatal kollégájával megalapították a Redlands Triót, amely Los Angelesben előadta Halsey Stevens amerikai zeneszerző egy nekik írott művét. Új otthonuk 100 kilométerre Los Angelestől keletre, a sivatagos szárazföldön, San Bernardino mellett volt, elszigetelve a világtól és főleg a zenei élet fő irányvonalaitól. Kerpely megtanult felesége kedvéért írógépelni, és az ő új művét másolgatta. 1954 decemberében kapott amerikai állampolgárságot. Theresa említi, hogy készült, gyakorolt egy szólóestre és néhány rádiófelvételre, amikre már nem kerülhetett sor. 1955 január 5-én, otthonában halt meg.³³

Zsámboki Miklós

Popper Dávid utolsó növendékeinek egyike 1890. szeptember 11-én született Körmöcbányán. Zongorázni tanult, a gimnázium istentiszteletein orgonált. A Zeneakadémián Popper és Schiffer tanítványa volt. Emellett bölcsésztudományokat is hallgatott, filológiát és esztétikát. Az első világháborúban katonai szolgálatot teljesített, huszárfőhadnagyi rangban. 1919-21 között a Nemzeti Zenede tanára volt, közben az Opera zenekarában is működött rövid ideig. 1920-tól több koncertkörúton vett részt: először a Melles Vonósnégyessel Ausztriában, Svájcban, Olaszországban, majd a Ringer-Zsolt-Zsámboki trióval Spanyolországban és Marokkóban. Játszott a Kerntler-Zsolt-Zsámboki trióban is. Kerpelyvel felváltva vett részt csellistaként Hubay zenedélutánjain. Amikor Kerpelynek időlegesen meg kellett szakítani zeneakadémiai munkásságát, Hubay kinevezte tanárnak és vonósnégyesébe is beválasztotta. 1921 és 1959 között volt a Zeneakadémia tanára, 1939-ben a tanárképző vezetését vette át Schiffertől.³⁴ Pedagógiai munkákat is publikált: Három kötetes hangsortanulmánya 1924-ben jelent meg. *Tört hármás- és*

³³ A lexikonok szerint 1954 decemberében, Los Angelesben hunyt el. Az biztosnak látszik, hogy a helyszínt illetően tévednek.

³⁴ Csuka.

négyeshangzat tanulmányok gordonkára c. műve pedig 1956-ban, a Zeneműkiadónál. 1961. december 8-án hunyt el.

dr. Sebestyén Sándor

1891. november 10-én Szegeden született. A Zeneakadémián Schiffer Adolf osztályába járt 1902-09-ig. Emellett bölcsészdiplomát szerzett az egyetemen, doktori disszertációjának címe: *A primitív népek zenéje*. Az egyetem elvégzése után 1914-től néhány évig földrajz-természettan szakos tanár, emellett gordonkát tanít a Nemzeti Zenedében. 1920-ban Berlinbe utazik, hogy Földesy Arnoldnál és Hugo Beckernél képezhesse tovább magát. 1921-től Svédországban él, több, mint négy éven át a göteborgi színház szólógordonkása. Kinntartózkodása idején számos szólóestet ad különböző városokban, a rádió állandó szereplője, rendszeresen fellép a Göteborgi Munkásegylet hangversenyein.³⁵ Hazatérése után 1925-27-ig az Opera zenekarában játszik, 1926-tól a Székesfővárosi Legfőbb Zeneiskola tanára. 1927-től 1940-ig a Székesfővárosi Zenekar szólógordonkása. Ez idő alatt 31 alkalommal szólólistája a zenekar koncertjeinek.³⁶ Említsünk meg ezek közül néhányat: 1929-ben Csajkovszkij Rokokó variációit, 1932-ben Brahms kettősversenyét (Banda Mártonnal), 1936-ban Boccherini B-dúr koncertjét játszotta.³⁷ Az akkori zenekritikák kiemelik kitűnő stílusérzékét, rendkívül fejlett zenei ízlését, mesteri hangszerkezelését, „őszinte átéléstől fűtött meleg gordonkahangját”.³⁸

1945-től a MÁV szimfonikusok szólógordonkása volt, fő tevékenységi köre azonban egyre inkább a tanítás felé irányult. A Bartók Szakiskola csellótanára lett, még nyugdíjas korában is a szaktanárképző metodika oktatója. Emellett 1948-ban megszervezte és haláláig (1962. február 12.) vezette a Vasutas Szakszervezet Zeneiskoláját.

Elméleti munkássága is jelentős. Publikációiban bőséges tanári tapasztalatait kívánta közkinccsé tenni, a gordonkajáték alapjait igyekezett összefoglalni.

Megjelent írásai: *A primitív népek zenéje* (Bölcsészdoktori értekezés, 1914). *A gordonkajáték technikája és tanításának módszere* (Rozsnyai, 1917), *Vonóshangszerek tanításának akusztikus megalapozása* (Rózsavölgyi, 1923), *A gordonkajáték technikájának elemzése* (Rózsavölgyi, 1936), *Hamis megfigyelések és tévedések a vonóshangszerjáték technikájában és tanításában* (A Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskola emlékkönyve, 1937),

³⁵ Banda Ede: *Emlékezés Sebestyén Sándorra* (Magyar Zene III.1962.).

³⁶ *Hang-Szálak. Nemzeti Filharmonikus Zenekar* (Budapest: Nemzeti Filharmonikusok kiadványa, 2008): 200.o.

³⁷ Dr. Bor Dezső, dr. Bor György: *Bor Dezső emlékkönyv* (<http://mek.oszk.hu/00200/00206/>). Továbbiakban: Bor Dezső emlékkönyv.

³⁸ Újságok, a Sebestyén János birtokában lévő hagyatékban.

Gordonkametodikai jegyzetek (Zeneműkiadó, 1956). Ezen kívül több tanulmány folyóiratokban, magyar és német nyelven.

Csuka Béla

1893-ban Budapesten született, régi nemesi családból. Két évi zongoratanulás után vált a csellóra. A Zeneakadémián Popper és Schiffer tanítványaként 1909-ben nyer művészi oklevelet.³⁹

1908-ban adja első hangversenyét Berlinben, ahol később további tanulmányokat végez. Londonban, Antwerpenben, Budapesten szólóesteket ad, a Telmány Emil-Zsigmondy Gábor-Csuka Béla trióval Németországban kamarahangversenyeken lép fel.

1911-12-ben a berlini Kurfürsten Oper első gordonkása. 1913-tól a budapesti Operaház tagja, 1917-44-ig szólócsellistája.

1914-17-ben katonai szolgálatot teljesít, a galíciai harcokban megsebesül.

A Filharmóniai Társaság Zenekarának hangversenyein gyakran szerepel szólistaként, neves karmesterek vezényletével:

1927. január 17, Vigadó. Haydn: D-dúr csellóverseny

1927. december 12, Zeneakadémia. Strauss Don Quixote, Knappertsbusch.

1936. december 16, Városi Színház. Vivaldi a-moll verseny, Mengelberg.

1937. január 25, Opera. Händel g-moll verseny, Dohnányi.

1940. október 19, Zeneakadémia. Strauss Don Quixote, Failoni.

1931-ben mutatja be a viola da gambát Bach Máté passiójának teljes előadásán, melyet további gamba-estek, rádiós fellépések követnek.

1933-ban a barytont is bemutatja nyilvános hangversenyen. Több alkalommal műsorára tűzi Haydn és Tomasini addig ismeretlen darabjait, melyeket az Esterházy-hercegi hangszerre írtak.

1945-48-ig, majd 1957-ben Szegeden az operatársulat zenekaránál működik, itt is hal meg 1957. szeptember 10-én.

Zenei kiadásai, átdolgozásai kéziratban maradtak. Irodalmi dolgozatai: *Viola da gamba* (Zene, 1934.1.1.) *A baryton* (Zene, 1939.1.15.) Legjelentősebb kiadványai: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában. A Filharmóniai Társaság emlékkönyve 90*

³⁹ Források: Magyar életrajzi lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/> Továbbiakban: Életrajzi lexikon, Csuka: Arcképek a magyar gordonkajáték történetéből, Filharmóniai Társaság emlékkönyv.

éves jubileuma alkalmából (Filh.Társaság 1943), *Arcképek a gordonkajáték történetéből Magyarországon* (A magyar muzsika hőskora és jelene. Pintér Jenőné kiadása, 1944).

Hangszergyűjteménye a Nemzeti Múzeumba került. Értékes zenei könyveit, kottáit, melyek között gordonka, gamba és baryton hangszeres irodalom található – sokszor kézírásos másolatban – az Országos Széchenyi könyvtár őrzi.⁴⁰

Hartmann Imre

A legendás Léner Vonósnégyes csellistája 1895. augusztus 26-án született.⁴¹ A Zeneakadémián Schiffer Adolf növendéke volt 1907-17-ig, majd az Operaház zenekarához szerződött.

Már 1917-ben operai kollégáival, Léner Jenővel és Smilovits Józseffel elkezdtek együtt zenélni a saját örömeikre. Rövidesen Róth Sándor is csatlakozott hozzájuk, hogy vonósnégyeseket játsz hassanak. Kedvtelésük hamar szorgalmas gyakorlássá, céltudatos munkává alakult át. Az első években a repertoár megismerése és tanulása folyt, alkalmi szerepléseik nem hoztak sem erkölcsi, sem anyagi sikert. Első olaszországi fellépésük Pádovában azonban további meghívásokat eredményezett több olasz városba, sőt egész Beethoven ciklusra. Firenzei sikerük nyomán léphettek fel Bécsben a Ravel-ünnepségen, melyet párizsi, majd londoni meghívás követett. Elkezdődött nagyívű nemzetközi karrierjük, melynek fő attrakciója Beethoven összes vonósnégyesének sorozatos előadása volt. 1922-től Londonban éltek, onnan bonyolították egyre sikeresebb európai turnéikat. Sikerük titka az „érzéki szépségű, bársonyos hangzás és virtuóz technikai összjáték”,⁴² valamint az egynemű játéktípus⁴³ volt.

1927-ben volt Beethoven halálának századik évfordulója. A Columbia hanglemezcég felkérésére lemezre vették Beethoven valamennyi vonósnégyesét. Ezáltal hallgatók ezreivel ismertették meg a vonósnégyesi irodalom legnagyobb alkotásait. A felvételek sikere nyomán az érdeklődés egyre nőtt az együttes iránt. 1929-ben mutatkoztak be New Yorkban, melyet további amerikai felkérések követtek. 1939-ben volt első dél-amerikai turnéjuk, példátlan sikert hozva.⁴⁴ Közben kitört a világháború, ügynökeik tanácsára a távoli kontinensen

⁴⁰ <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00002/pdf/080-097.pdf>

⁴¹ Életrajzi lexikon.

⁴² Sándor Frigyes cikke. Szabolcsi-Tóth: *Zenei lexikon* (Budapest: Zeneműkiadó, 1965).

⁴³ Grove lexikon.

⁴⁴ Buenos Airesben meg kellett ismételniük az egész Beethoven ciklust, a nagy érdeklődésre való tekintettel.

maradtak. 1942-ben Mexikóban a társaság feloszlott.⁴⁵

Hartmann Imre kollégáival ezután új első hegedüssel, a Léner nevet megtartva és regisztráltatva próbálkozott folytatni a működést, de erről nincsenek megbízható adataink. Tanári állást vállalt Mexico Cityben a konzervatóriumban, majd Bellas Arts néven kamarazenekart alapított.⁴⁶ Részt vett 1963-ban a budapesti Pablo Casals gordonkaverseny zsűrijének munkájában. 1978 november 9-én halt meg Mexikóban.

Deák István (Stephen Deak, 1897-1975)⁴⁷

Popper utolsó növendékeinek egyike volt a budapesti Zeneakadémián 1911 és 1913 között. Huszonkét évesen adta bemutatkozó hangversenyét. Elsősorban pedagógiai munkássága ismert. 1927-től a philadelphiai Curtis Institute tanára lett, majd Baltimore-ban a Peabody konzervatóriumban is oktatott. A dél-kaliforniai egyetem cselló tanszakát 1943-tól 1954-ig vezette (követője Rejtő Gábor volt). *Modern Method for the Violoncello* című kiadványa a kezdő gordonkások iskolája volt sok éven keresztül. 1973-ban megírta Popper Dávidról szóló életrajzi könyvét,⁴⁸ melyben többek között Casals és Popper találkozásáról, viszonyáról közöl érdekes történeteket.⁴⁹ Karmesterséggel is foglalkozott, Baltimore-ban töltött évei alatt első dirigense volt a Hagerstown szimfonikus zenekarnak (1935 körül), valamint megalapította és 1936-40-ig vezényelte a baltimore-i női vonószenekeket.⁵⁰ Pedagógiai csellógyakorlatokat, kisebb darabokat is komponált.

Hermann Pál (1902-?)

Schiffer gordonka és Kodály zeneszerzés növendéke volt a Zeneakadémián 1917-22-ig. Székely Zoltán barátja és kedvenc csellista partnere. Együttműködésük első jeles eseménye Brahms kettősversenyének előadása még főiskolás korukban, 1921-ben. (Előadásukról Tóth Aladár is beszámolt a Nyugat-ban.)⁵¹ 1922-ben kezdték meg duó hangversenyeiket,

⁴⁵ Molnár Antal: *A Léner Vonósnégyes*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1968) Léner diktatórikus viselkedése elmérgesítette a kollégialis viszonyt, a másik három tag fölmondott neki. Léner később új emberekkel még 1948-as haláláig folytatta sikeres koncertkörútjait.

⁴⁶ Magyar életrajzi lexikon.

⁴⁷ <http://www.celloheaven.com/viewtopic.php?t=64>

⁴⁸ Stephen Deak: *David Popper*. Paganiniana Publications 1980.

⁴⁹ <http://www.celloheaven.com/viewtopic.php?t=64>

⁵⁰ Maryland: a guide to the Old Line State

http://books.google.hu/books?id=K6BIU1wPV7oC&pg=PA157&lpg=PA157&dq=stephen+deak+maryland+baltimore&source=bl&ots=TeBsEmhN-r&sig=-A9qnvQrg-I5-uhzK9Wj7_b-YI&hl=hu&ei=zcp0TdHOMsqXhQelj61F&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CDUQ6AEwAw#wv=onepage&q=stephen%20deak%20maryland%20baltimore&f=false

⁵¹ Claude Kenneson: *Székely and Bartók. The Story of a Friendship*. (Portland, Oregon: Amadeus Press, 1994) 32.o. Továbbiakban: Kenneson.

melyeket később tizenhét éven át folytattak Budapesten kívül Hollandia, Anglia, Németország és Svájc városaiban. Egyre bővülő repertoárjukon Kodály és Ravel mellett Bachot, Händelt, Bartók átíratot, Seiber Mátyást és sok kortárs darabot, köztük saját műveiket játszották. (Hermann és Székely is komponált egy-egy hegedű-cselló duót.)

1923-ban Berlinbe költözött, hogy Hugo Beckernél tanuljon, később egy régizene együttesel dolgozott, amellet komponált. 1923-ban Salzburgban előadta Kodály Szólószonátáját, a következő évben a Duót Waldbauer Imrével. A huszas évek vége felé egy ideig a Roth Vonósnégyesben is játszott, később Gertler Endre kvartettjében Brüsszelben.

1928. december 16-án a Filharmóniai Társaság zenekarával Dohnányi Kozertstückjét játszotta a Zeneakadémián, a szerző vezényletével. 1930-31-ben Székellyel és Kentner Lajossal triókoncerteken lépett fel Hollandia több városában és Londonban. 1937-től Párizsban élt, ismét szólókoncerteket adott. A német megszállás alatt vidékre költözött, Toulouse-ban a kijárási tilalom ellenére sétálni ment, a Gestapo fogságába esett. Többé nem látták.⁵²

Jemnitz Sándor így jellemezte: „reflektív, absztrakcióra hajló, inkább rajzolva, mint festve ábrázoló egyéniség.”⁵³

Scholz János

1903. december 20-án született Sopronban. Előkelő családja kétszáz éve lakott a városban egy nagy, impozáns házban. Felmenői mind zeneszerető, muzsikáló emberek voltak, otthonuk a soproni zenei élet jelentős találkozóhelye volt, ahol többször megfordultak a család barátai, többek között Goldmark Károly, később Dohnányi és Bartók is. Rendszeres házikoncerteket, kamaramuzsikálásokat tartottak.⁵⁴

Scholz hét évesen kezdett csellózni (első tanára egy hegedűs volt). Édesanyja kedvéért agrárdiplomát szerzett az egyetemen, mielőtt végleg a hangszer mellett döntött és beiratkozott a Zeneakadémiára. Shiffer osztályában 1928-ban végzett, majd a Városi Színház, az Opera zenekarában, a Budapesti Hangversenyzenekarban is játszott. Különféle kamaraegyüttesekkel valamint szólóesteken lépett fel Magyarországon, Ausztriában.⁵⁵

⁵² Kenneson.

⁵³ Jemnitz. 30.o.

⁵⁴ Nagy Alpár: *In memoriam Scholz János*. (Sopszem Sopron. 1996. L.évfolyam 1.szám.)

⁵⁵ „Scholz János csellója szinte alapélménye az egésznek és játéka a megbízható tehetség duzzadó fejlődését mutatja. [...] Örömmel regisztráljuk, hogy a meleg ünneplés jórésztben a fiatal soproni muzsikusnak szolt” – írja a Zeneakadémián tartott koncertjükről Kobl Jenő a Sopronvármegye c. lapban. lásd Nagy Alpár.

Olaszországban, Franciaországban, Angliában. Négy éven át volt tagja a Melles Vonósnégyesnek

1932-ben lett a Roth Kvartett tagja, ezzel kezdődött igazi karrierje. Évente száz koncertet adtak a világ minden táján. Amerikában nagyon népszerűek voltak, itt telepedtek le 1933-ban, de Magyarországon is évente felléptek.⁵⁶

A Roth Vonósnégyes 1940-ben feloszlott (később különböző formációkban még többször újjáéledt). Scholz egy fuvola-hárfa-cselló, később fuvola-zongora-cselló trióval adott koncerteket. A Stokowsky által újjászervezett New York-i City Center Orchestrában vezető csellista volt. Szólókoncertjeit idős koráig aktívan folytatta, amellet tanított. (Budapesti tanítványai közt volt Banda Ede, Szabó Pál, Amerikában Yo-Yo Ma.) Nyaranként különböző mesterkurzusokat tartott, több alkalommal Princeton, Berkeley Stanford, Boulder egyetemén. 1937-ben és 1947-ben is hívták Budapestre, hogy a Zeneakadémián tanítson, de nem fogadta el az ajánlatot.

Viola da gambán is kiválóan játszott, hangfelvételeket készített. (Bach gambaszonátáit vette lemezre.) A hangszer zenéjének, történetének specialistájaként ismerték.

Különleges gyűjtő szenvedélyét még családjától örökölte. Gyermekkorától kezdve gyűjtötte az értékes, szép tárgyakat: könyveket, rajzokat, hangszereket. 1500 darabos, olasz mesterek – köztük a legnagyobbak: Leonardo, Raffaello – rajzaiból álló gyűjteményét egy New York-i könyvtárnak adományozta. Kétszáz darabos, híres vonógyűjteménye volt, a vonókról könyvet is írt. Művészettörténeti előadásokat tartott a Columbia Egyetemen, kottakiadványokat szerkesztett. Óriási könyv- és kottatárral rendelkezett főleg a csellóirodalom területén.

Hangfelvételei a Vidor, Columbia, Vox, Epic, Academy, Philips, 20th Century Fox cégeknél jelentek meg.

Többször hazalátogatott, szülővárosa kérésére 1948-ban Haydn csellóversenyével lépett fel, 1973-ban szólóestet, 1974-ben zenekari hangversenyt adott Saint-Saëns és Dvořák versenyműveivel. 1973-ban és 1980-ban részt vett a Budapesti Zenei Verseny zsűrijének munkájában.

Nyolcvankilenc éves korában, 1993. június 3-án halt meg New Yorkban.

⁵⁶ A végleges kivándorlás időpontja kérdéses. Nagy Alpár Scholz cikkében idézi Scholz 1934-ben barátjához írt levelét, mely szerint „május 16-án indulunk hazafelé” Később: „A náciizmus a harmincas évek közepétől kezdődően egyre nagyobb veszélyt, fenyegetést jelentett Európában. Szerencsére a budapesti nagykövét [...] elintézte a csoportnak, hogy meghívást és letelepedési lehetőséget kapjon Amerikában. Scholz János mindent maga mögött hagyott, csupán egy bőrönddel és csellójával érkezett Amerika földjére”.

Palotai Vilmos

1904. május 21-én született Budapesten.⁵⁷ A Zeneakadémián Schiffer Adolf növendéke volt 1914-17-ig, majd 1921-23-ig, ezután Berlinben tanult Hugo Beckernél. 1929-32 között a prágai német konzervatórium tanára. Később Strasbourgban Hermann Scherchen osztályában karmesterséget is tanult. Ezen stúdiumok közben vezényelte ugyanott Bartók 2. zongoraversenyét a szerző szólójával, 1933-ban.

1935-ben három másik, nála 8-9 évvel fiatalabb muzsikussal megalapította Budapesten az Új Magyar Vonósnégyest.⁵⁸ A klasszikus repertoár tanulását kívül elkezdtek új zenével is foglalkozni, mivel így remélhettek több fellépési lehetőséget. Bartók ötödik vonósnégyesének megtanulása és budapesti bemutatója⁵⁹ indította el karrierjüket. A művet Bécsben is, majd rövidesen Barcelonában, Párizsban, Londonban, Bazelben, Genfben, Strasbourgban és Velencében is eljátszották. (A bécsi koncerten, amelynek műsorán csak kortárs művek szerepeltek, Palotai előadta Jemnitz Sándor szólószonátáját is.) Amikor 1937-ben a vonósnégyes Székely Zoltánt kérte fől primáriusnak (akit Palotai még zeneakadémiai növendék korából ismert), Székely kívánságára Hollandiába költöztek. Palotai pályafutása ezután az Új Magyar Vonósnégyes (1946-tól Magyar Vonósnégyes) történetéhez kapcsolódik. Szépen indult nemzetközi karrierjük (Párizs, afrikai országok, Anglia)⁶⁰ a háború éveiben megtorpant, a német megszállás alatt kevés lehetőségük adódott. A nehéz éveket a mindennapos megélhetési nehézségek ellenére repertoárjuk bővítésére is felhasználták. 1946-tól ismét sokat utaztak, Párizsban Beethoven ciklust,⁶¹ Londonban az összes Bartók vonósnégyest adták elő többek között. Első amerikai turnéjuk sikere kapcsán ajánlatot kaptak a University of Southern California rezidens kvartett állására. 1949-ben az emigrálás mellett döntöttek, Los Angelesbe költöztek. Fölfelé ívelő pályafutásuk során az Egyesült Államok mellett rövidesen Mexikó, Dél-Amerika is úticéljaik közé került. Népszerűségük egyre nőtt, a következő évek nagy része turnézással telt, melyek során évi 100-150 koncertet adtak egy-egy nyolc hónapos szezonban. (Volt egy tizenégy hónapos európai turnéjuk is.) Ez a

⁵⁷ A Palotai cikk alapjául Székely Zoltán emlékezései szolgálnak. (Kenneson)

⁵⁸ A többi tag Végh Sándor, Szervánszki Péter és Koromzai Dénes voltak. Szervánszkit egy év múlva Halmos László váltotta a második hegedű poszton. Az elnevezés a félreértések elkerülése érdekében született, ugyanis a Waldbauer-Kerpely vonósnégyest külföldön sokhelyütt Magyar Vonósnégyesként ismerték.

⁵⁹ Az ötödik vonósnégyes ősbemutatója Washingtonban volt 1935. április 8-án a Kolisch Quartet előadásában, a budapesti pedig 1936. március 3-án, Bartók jelenlétében, aki itt hallotta művét először hangversenyen megszólalni.

⁶⁰ BBC, Wigmore Hall, első hangfelvételük a His Masters Voice stúdiójában.

⁶¹ A Beethoven ciklusok előadása ettől kezdve végigkísérte a Magyar Vonósnégyes pályafutását. Huszonhét év alatt mintegy ötven alkalommal játszották a világ jelentős zenei központjaiban.

megterhelés kikezdte Palotai egészségét, cukorbetegsége miatt életmódváltoztatásra kényszerült. A koncertek számának radikális csökkentése kollégái számára nem volt elfogadható, így Palotai huszonegy év után kényszerűen elhagyta az általa létrehozott együttest.

1956-ban Svájcban telepedett le, ahol Gérecz Árpáddal és Szolcsányi Györggyel mint Magyar Trió (Trio Hongrois) működött. 1959-ben Párizsban hanglemezzre vették Beethoven összes zongoratrióját, amely azóta több kiadást is megért. Legutóbb az EMI Classics Beethoven összkiadásában (2007) szerepelt.

Palotai a Magyar Vonósnégyes tagjaként számos hanglemezt készített 1938-tól 1956-ig. Ezek között legjelentősebb a Beethoven összkiadás 1953-ból, amely a „Grand prix du Disque” díjat is elnyerte. Ezenkívül Bartók 5. és 6. vonósnégyese, Haydn, Mozart, Schubert, Dvořák, Glazunov, Borodin, Kodály kvartettek felvételei készültek, többségük a Pathé-Marconi és az EMI cégnél.

Palotai Vilmos 1972-ben hunyt el.

Machula Tibor (Tibor de Machula)

Machula Tibor 1912. június 30-án született Kolozsváron. Hét éves korától már a budapesti Zeneakadémián Schiffer csellónövendéke. Tanulmányai (1917-27) során 1922-ben elnyerte a Popper ösztöndíjat. 1925. január 13-i bemutatkozó koncertjén a Filharmóniai Társaság zenekarával Haydn D-dúr csellóversenyét játszotta, Bernard Tittel vezényletével. A Székesfővárosi Zenekar „első tehetségvédelmi hangversenyén” is szerepelt (1926. december 26-án).⁶²

1927-től három évig a philadelphiai Curtis Institutban az angol Felix Salmondnál tanult.⁶³

1930-ban visszatért Magyarországra. Paul Schrammal és Róth Miklóssal megalapították a Budapest Triót, mellyel hosszú turnéra indultak: Ceylon, Szingapúr, Jáva, Szumátra és több város a Holland Kelet-Indiai szigeteken⁶⁴ szerepelt úticéljaik között, majd később Dél-Afrika is. Európában főleg északon játszottak, finnországi sikereiket követően Machula oda tanárként is többször visszatért.

1936-ban Wilhelm Furtwängler meghívására a Berlini Filharmonikus Zenekar szólócsellistája lett. Tizenegy év múltán az amszterdami Concertgebouw-orchestra első

⁶² Ezen a hangversenyen fellépett még többek között a 11 éves Fischer Annie és a 13 éves Faragó György. (Bor Dezső emlékkönyv)

⁶³ Margaret Campbell cikke. (The Strad, 1983, május) <http://www.xs4all.nl/~machula/tribute.html>

⁶⁴ Ma Indonézia.

csellista állását fogadta el, mely pozícióját 1947-től 1977-ig, nyugdíjazásáig megtartotta. Szólistaként és különböző kamaraegyüttesek tagjaként is koncertezett.

1982. december 18-án halt meg Hollandiában.

Számos hanglemezfelvételt készített. A legérdekesebb ezek közül Schumann csellóversenye, melyet az Berliini Filharmonikusok 1942. október 25-i és 28-i hangversenyén rögzítettek, Furtwängler vezényletével. Ez több kiadásban is megjelent.

További lemezei:

Versenyművek: Haydn D-dúr, Schumann, Boccherini, Dvorak, Hindemith, Lalo.

Bruch: Kol Nidrei, Bloch: Schelomo, Strauss: Don Quixote.

Legtöbbjük a holland Philips cégnél jelent meg.⁶⁵

Magyar Gábor (Gabriel Magyar)

1914. december 5-én Budapesten született.⁶⁶ Rövid hegedűtanulmányok után tért át a csellóra, tanárai Friss Antal, majd a Zeneakadémián Kerpely Jenő voltak. Kamarazenét Weiner Leónál, zeneszerzést Kodálynál tanult, 1936-ban diplomázott. Szólista pályára lépett, Kodály Szólószonátájának virtuóz előadásával – melyet a szerző is elismeréssel illetett – valamint Darius Milhaud csellóversenyének budapesti bemutatójával (1938-ban) tűnt fel.

A háború után külföldön folytatta koncertjeit. Rómában Casella partnereként játszott. 1947-től 1949-ig Venezuelában működött, a caracasi rádió szólócsellistája és a rádió triójának tagja volt, hetente adott koncerteket. 1949-ben az Egyesült Államokba költözött, ahol 1951 és 1956 között a University of Oklahoma (Norman) cselló és kamarazene tanára volt.

1956-ban Székely Zoltán kérésére átvette Palotai Vilmos helyét a Magyar Vonósnégyesben. Egy hónapos felkészülési idő után, melynek során tizennyolc művet kellett megtanulnia, San Franciscóban adta első koncertjét új együttesével. Hamar sikerült beilleszkednie a jól összeszokott kvartettbe, noha más stílusban csellózott, mint Palotai Vilmos. Társai nagyra értékelték virtuóz balkéztechnikáját, biztos intonációját.⁶⁷

⁶⁵ <http://www.tibordemachula.com>

⁶⁶ Magyar Gábor életrajza és vonósnégyesbeli működése leírásához legnagyobbbrészt Székely Zoltán visszaemlékezéseit vettem alapul. (Kenneson)

⁶⁷ Tanulmányaim során Székely Zoltánnál volt alkalmam betekinteni Magyar Gábor gondosan kijelölt kottáiba. Sokszor lepődtem meg különleges, hegedűszerű ujjazatain, melyek nemegyszer megoldhatatlannak tűntek. Egyformán használta balkezének mind az öt ujját magas fekvésekben is, a csúszásokat, ha csak lehetett, elkerülte. Székely és néhány fénykép szolgált magyarázattal e különösen tiszta, puritán dallamvonalat eredményező játékmódra: Magyar balkezének kisujja majdnem olyan hosszú volt, mint a többi, így tudott mások számára nehezen megvalósítható ujjrendeket alkalmazni.

Ettől kezdve pályafutása szorosan a Magyar Vonósnégyeshez kötődik, amely ekkor már nemzetközileg elismert, sokat foglalkoztatott együttes volt. Hangversenyeik, turnéik felsorolása lehetetlen feladat lenne. Több, mint száz koncertet adtak évente, Európán, Észak- és Dél-Amerikán kívül Afrikában, Japánban, Szingapúrban, Indiában. 1962-től Ausztráliában és Új-Zélandon is felléptek. Turnéik sokszor több hónapig tartottak (1958-as európai turnéjuk tíz hónapja alatt 125-ször léptek közönség elé és hét hanglemezfelvételük volt.) Sikereik sorában a legnagyobb elismerést talán Beethoven ciklusaikkal aratták, amelyet huszonhét év alatt több, mint ötvenszer adtak elő a világ összes nagy zenei központjában.

Hanglemezfelvevételeik közül is kiemelkedik Beethoven összes vonósnégyese 1965-ből, mely elnyerte a Grand Prix du Disque kitüntetést (csakúgy, mint az 1953-as, még Palotaival) és amely azóta is etalonnak számít a Beethoven interpretációk között. Bartók hat kvartettjét 1961-ben rögzítették Hannoverben. Diszkográfiájukban ezenkívül szerepel még Brahms összes vonós kamarazenéje (a zongoratriók kivételével), Mozart Haydnnek ajánlott hat vonósnégyese, Schubert késői nagy kvartettjei és vonósötöse, Haydn, Debussy, Ravel, Dvořák négyesei, Franck, Schumann zongoraötöse.

A Magyar Vonósnégyes 1972 augusztusában adta utolsó hangversenyét. Magyar Gábor 1972-től 1980-ig a University of Illinois tanára volt Urbanában (1980-tól professor emeritus).⁶⁸ Tanított még a Colby College nyári kurzusain 1962-72-ig és a kanadai Banff Centre tanfolyamain 1972 és 1983 között.⁶⁹ Visszavonulása után rajzolással, festéssel foglalkozott, kiállításokon vett részt.

Rejtő Gábor

1916-ban Budapesten született. Tellér Frigyes volt első csellótanára, 1933-35 között volt a Zeneakadémián Schiffer tanítványa.

1936-38-ig Pablo Casalsnál tanult Barcelonában, majd Prades-ban. Ezek az évek nagy hatással voltak művészi fejlődésére.⁷⁰ Sikeres koncerteket adott Budapesten, Bécsben, Varsóban, Rómában.

1939-ben Amerikába emigrált. A Gordon Quartetben⁷¹ játszott, majd 1942 és 1945 között – Hartmann Imre kiválása után – a Léner- vonósnégyes tagja volt. Ezután egy ideig

⁶⁸ International Who is Who in Music. (Cambridge, England: International Biographical Centre 2000/2001)

⁶⁹ Kvartettkollégája, Székely Zoltán élete utolsó éveiben a Banff Centre rezidens tanára volt.

⁷⁰ <http://www.cellist.nl/database/showcellist.asp?id=311>

⁷¹ 1941-42-ben az Eastman School rezidens kvartettje volt.

a Henri Temianka vezette Paganini Kvartett csellistájaként működött. Tanított a Manhattan majd az Eastman School of Music-ban (1949-54-ig, Rochesterben).

1952-ben öthetes új-zélandi turnén vett részt, melynek során 25 koncertet adott Yaltah Menuhinnal.⁷² Ugyanebben az évben a Magyar Vonósnégyeshez csatlakozott San Franciscóban, Schubert kvintettjének előadására. (1956-ban ismét együtt játszottak a Santa Barbara-i Brahms Fesztiválon.)

1954-től Stephen Deák utódjaként a University of South California tanára lett, majd vonós tanszékvezetője. E pozícióját 1987-ben bekövetkezett haláláig megtartotta. Amerikaszerte elismert professzor volt, 1972-ben elnyerte „Az év tanára” címet.

Alapító és állandó tagja volt az Alma Triónak⁷³ mellyel rendszeresen koncertezett és hanglemezeket készített. (1963-ban a Szovjetunióban is felléptek.)

Szólistaként is sok koncertet adott, Budapesten 1970. január 24-én volt szólóestje. 1968-ban bemutatta Halsey Stevens amerikai szerző gordonkaversenyét, 1973-ban ugyancsak Stevens kettősversenyét.

Kaliforniai évei alatt Heifetz és Piatigorszkij partnereként is sok kamarazenei produkcióban vett részt. Ezekről hanglemezfelvételek is készültek: Schubert vonósötös, Dvořák szextett, Brahms G-dúr szextett, Mendelssohn oktett. Szóló lemezén Bloch cselló-zongora szvitjét adja elő Adolf Ballerrel, akivel Brahms szonátáit is felvette. Az Alma Trióval Beethoven, Schubert, Brahms hármasokat rögzítettek.

1988-ban posthumus „Chevalier du Violoncell” díjjal tüntették ki.

Szabó Pál

1920 március 4-én született Budapesten, muzsikus családba.⁷⁴ Édesanyja Banda Erzsébet, Banda Ede legidősebb nővére, aki remek amatőr zongorista volt.⁷⁵ Cselló tanulmányait Scholz Jánosnál, Hütter Pálnál, majd Kerpely Jenőnél folytatta.

Banda Edével csaknem egyidősek voltak, egy házban laktak, együtt jártak zeneórákra.⁷⁶ Játékukban sok hasonlóság volt, személyiségük viszont nagyon különbözött.

1940-ben diplomázott a Zeneművészeti Főiskolán.⁷⁷ Ugyanebben az évben lett a Székesfővárosi Zenekar szólógordonkása⁷⁸ és a Végh-Quartett tagja (ahol rövid kezdeti időszak után Banda Edét váltotta).

⁷² Yaltah Menuhin zongoraművész (1921-2001) Yehudi Menuhin fiatalabb testvére.

⁷³ Az Alma Triót 1942-ben alapította Roman Totenberg, Adolf Baller és Rejtő Gábor. 1976-ban feloszlott, de a 80-as években ismét játszott. A hegedűs és zongorista poszton többször változott az összetétele.

⁷⁴ Életrajzi adatait személyesen közölte. Idős korának tudhatóan emlékezete ki-ki hagyott.

⁷⁵ A család felmenőit részletesebben lásd a Banda Ede fejezetben.

⁷⁶ Összesen egy csellójuk volt, és aki reggel előbb fölkelt, az gyakorolhatott rajta.

Szólistaként 1940 őszén előadta a Saint-Saëns koncertet, majd még a zenekari évek alatt (a dátumokra már nem emlékszik pontosan) Haydn D-dúr csellóversenyét a Károlyi-kertben, Dohnányi Konzertstükkjét, Popper Magyar Rapszodiáját Csilléry Béla vezényletével.⁷⁹ 1944-ig volt a zenekar tagja.

1945 elején orosz fogságba került. A „malenykij robot” keretében gyalog Bajáig jutott, ahonnan egy román fogolytáborba vitték. Fél év múltán testben és lélekben meggyötörve a Vöröskereszt közreműködésével került haza.⁸⁰

1946-ban a Végh-Quartettel vendégszereplésre Bécsbe utazott, ahonnan közös akarattal egyikük sem tért vissza Budapestre. Nyomorúságos körülmények között, éhezve gyakoroltak, készültek föl az őszi Genfi Nemzetközi Zenei Versenyre, melyet sikerült megnyerniük. Közben ugyanitt Szabó Pál a szóló cselló kategóriában is indult, ahol döntősként végül is a kilencedik helyet szerezte meg.⁸¹

Ettől kezdve életútja szorosan összefonódik a Végh-Quartett karrierjével. Franciaországba költöztek, Combloux városkába, 60 km-re Genfől, ahol 1953-ig laktak. 1952-ben találkoztak Pablo Casalsszal, ettől kezdve 10 évig a Casals által vezetett nyári kurzusokon tanítottak Zermattban. Következő évben már Casals pradesi fesztiváljának vendégei, ahova 1969-ig évente visszatértek.⁸² Több hangversenyen játszottak együtt Casalsszal, Schubert C-dúr vonósötösének egyik előadását a Vox Turnabout cég hanglemezen is kiadta. (A mű stúdiófelvételét később a Philips készítette el.) Casals baráti közelsége, művészi és emberi kvalitásai, zenei megoldásai, tanácsai sokat jelentettek Szabó Pál számára.

A vonósnégyes harminc év alatt az egész világot bejárta, számtalan hangversenyt adva. Hanglezfelvételeik:

Beethoven összes vonósnégyes.

Mozart összes vonósnégyes. (Grand Prix du Disque)

⁷⁷ Ezt valószínűleg a művészképző követte, ahol a felvételin Dohnányi Konzertstükk-jét játszotta, melyet – kotta és zongorista híján – a zsűriben helyet foglaló Dohnányi maga kísért zongorán, természetesen fejből. A Zeneakadémia évkönyve szerint művész oklevelet 1943-ban kapott.

⁷⁸ 1940 októberében Mengelberg vezényelte a zenekart azon a hangversenyen, amelyen Anda Géza játszott Brahms B-dúr zongoraversenyét. Bartha Dénes szerint: ”kivételesen nemes, éneklő hangjával Szabó Pál szológordonkás emelkedett ki a zenekarból” (Pester Lloyd 1940. október 4.) In: Gádor Ágnes, Szirányi Gábor (szerk.): *Bartha Dénes emlékkönyv* (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2008). Továbbiakban: Bartha.

⁷⁹ A Nemzeti Filharmonikus Zenekar emlékkönyve szerint 12 alkalommal lépett fel szólistaként.

⁸⁰ Eleinte úgy tűnt, csellója megmenti. A pasaréti lakóház pincéjében az „ejuhnyem” kezdetű dallal szórakoztatta az egyik orosz parancsnokot.

⁸¹ Starker. 54.o.

⁸² Alice Végh: *Mein Leben mit Sándor Végh von A bis Z*. (Salzburg: Privátkiadás, 2002). A továbbiakban: Alice Végh.

Bartók összes vonósnégyes. (Grand Prix du Disque, Deutscher Schallplattenpreis)

Brahms összes vonósnégyese.

Schubert, Debussy, Ravel vonósnégyesek.

(1978-ban a NASA egy másik naprendszerbe indított műholdján Beethoven Cavatináját is elküldte Véghék előadásában.)⁸³

1953-ban Baselbe költöztek, svájci tartózkodásuk közben Szabó Pál a baseli Zeneakadémián tanított hat évig, majd Kölnbe járt hetente, az ottani főiskolán adott órákat.

1980-ban kilépett a kvartettből.⁸⁴ Olasz-Svájcban, Ticinoban vásárolt házat és Luganoban tanított, kisebb fellépéseket vállalt. 2010 Karácsonyát még otthonában, jó egészségben ünnepelte.

Telt, gyönyörű csellóhangja, biztos technikája nagyszerű alapot adott a Végh-Quartett hangzásának.

Mihály Ferenc

1922. április 26-án Pécsen született. Nyolc évesen kezdett gordonkázni, Zupancsics Vilmos (Popper növendék) volt az első tanára. A pécsi jezsuita gimnáziumbeli érettségi után 1940-ben került a budapesti Zeneakadémiára, ahol Zsámboki Miklós osztályában fejezte be a művészképzőt 1944-ben.

Behívták katonának, egy évet Németországban, amerikai fogságban töltött. 1946-tól rövid ideig a győri konzervatóriumban tanított, majd Budapesten a Székesfővárosi Zenekarban, 1952-től szólócsellistaként az Operaház zenekarában játszott. Közben szonátaesteken, rádióadásokban illetve rádiófelvételeken vett részt. Az 1952-ben létrejött Országos Filharmónia szólistája lett, rövidesen a Liszt-díjjal tüntették ki. 1947-től 1956-ig az Arco Vonósnégyes⁸⁵ tagjaként is koncertezett, 1955-56-ban Franciaországban, Hollandiában, Ausztriában is.

Az 1956-os forradalom híre Bécsben érte, a vonósnégyes egyik tagja sem tudott az éppen folyó harcok miatt hazatérni, mindnyájan kint maradtak. További kvartettkoncertek, rádiófelvételek, kíséret a Bécsi Filharmonikusoknál, néhány koncertút Svájcba, Hollandiába jelentették a túlélés anyagi fedezetét. 1957-től vett részt a Wiener-Oktett munkájában, melynek tagjaként a Salzburgi Ünnepi Játékokon is fellépett. 1958-tól rövid ideig a gráci opera szólócsellistája, majd a kölni Gürzenich-Orchester és Opera első

⁸³ Alice Végh.

⁸⁴ A Végh-Quartett szekundja, brácsása már kévtel korábban megvált az együttestől, amely 1978-1980-ig Végh, Naegele, Giuranna, Szabó összeállításban működött.

⁸⁵ Az Arco Vonósnégyes tagjai Radnai Gábor, Horvai Erzsébet, Lóránd Tamás és Mihály Ferenc voltak.

gordonkása, a Gürzenich-Quartett tagja. Emellett 2000-ig tanított a kölni Zeneművészeti Főiskolán és a Wiener-Oktett tagjaként számos koncertet adott világszerte, hanglemezfelvételeket készített a Decca cégnél.

Szólistaként főleg Németországban ismert, számos szonátaestet adott valamint szóló és kamarazenei produkciók részese volt a kölni rádióban. A kritikák kiemelik magasfokú hangszertechnikáját, tiszta intonációját, mesteri vonókezelésének köszönhető precíz artikulációját, elegáns, intelligens, mégis szenvedélyes zeneiségét.⁸⁶

Starker János

A 20. század második felének kétségkívül legnagyobb karriert befutott, legendás magyar csellistája Starker János. A magyar zene, elsősorban Kodály Szólószonátájának népszerűsítése terén elvülhetetlen érdemeket szerzett. Életrajza (amely még nem befejezett) számos változatban olvasható a műsorfüzetekben és különböző internetes oldalakon. Pályafutását leghitelesebben ő maga írja le részletesen életrajzi könyvében (*The World of Music According to Starker*).⁸⁷ Ennek alapján idézzük fel életének legfontosabb történéseit, elsősorban annak magyar vonatkozásait.

1924. július 5-én született Budapesten, a János kórházban. (Ennek csak annyiból van jelentősége, hogy ezért lett a neve János.) Apjának lengyel ősei voltak, anyja ukrán származású. Hat éves korában kezdett zenét tanulni. Első csellótanára Tellér Frigyes volt, aki hat heti tanulás után már felléptette egy gyerekszínházban. Szülei hamarosan Schiffer Adolf osztályába írátták be a Zeneakadémián. Nyolc évesen kezdte meg tanári működését, a nála két évvel fiatalabb Czákó Évával foglalkozott. Tizenkét évesen már Waldbauer és Weiner kamarazene óráit látogatta, vonósnégyesekben játszott. Ez zenei fejlődése szempontjából meghatározó volt – ahogy fogalmazott – két óra alatt többet tanult, mint fél év alatt a csellóórákon. Nagy élményt jelentett számára továbbá, hogy hallhatta Casals és Feuermann koncertjeit. Először tizennégy éves korában, Dvořák csellóversenyének előadásával hívta föl magára a figyelmet. Egy évre rá egy zeneakadémiai növendékhangversenyen lépett fel, ekkor már nagy feltűnést keltve.

„Starker János [...] Kodály Zoltán gordonkaszóló-szonátáját adta elő olyan sikerrel, amely merőben különbözött a szolidáris serdülő pajtások ilyenkor szokásos tapsviharától. Ezúttal a felnőtt közönség, a tanári kar és a sajtó tapsolt perceként keresztül meghatottan és a

⁸⁶ A Mihály Ferenc cikk anyagát személyesen ő, illetve felesége, Barbara bocsátotta rendelkezésemre.

⁸⁷ Indiana University Press, 2004.

teljesítmény kiemelkedő jelentőségének tudatában. Mert Starker Jánosban aligha fogunk csalódni. [...] Elképesztő az a technikai virtuozitás, amely mindamellett, hogy magától értetődő, oly természetes bravúrral nyilatkozik meg, mintha az ember másként nem is gordonkázhatna, csak ilyen boszorkányos ügyesen.”- írta Jemnitz Sándor 1939. június 3-án kelt kritikájában.⁸⁸

A Kodály mű azután végigkísérte egész életén át, Starker legsikeresebb műsorszámává lett.

A háborús évek alatt nehezen jutott szólószerepléshez, viszont sok kamarazenét játszott Sebők Györggyel, Ajtay Viktorral, Ákos Ferencel, Lukács Pállal. Weiner Leó foglalkozott velük.

1945-ben rövid romániai kitérő után elvállalta a budapesti Opera és Filharmóniai Társaság szólócellista állását. 1946 januárjában eljátszotta Dvořák csellóversenyét Fricsay Ferenc vezényletével. Ezután 25 évig, 1971-ig nem lépett fel Magyarországon. Bécsbe költözött, majd részt vett a genfi nemzetközi versenyen, ahol a hatodik helyet szerezte meg. Ezután Párizs következett, itt készítette első hanglemezfelvételét, Kodály Szólószonátájából. A lemez elnyerte a „Grand Prix du Disque” díjat és ezzel elkezdődött Starker nemzetközi karrierje.

1948-ban emigrált Amerikába, Doráti Antal meghívására a Dallas Symphony első csellistája lett. Egy évre rá már New Yorkban a Metropolitan Operában töltötte be ezt a posztot, Reiner Frigyes vezető dirigens alatt. Közben elkezdett újabb lemezfelvételeket készíteni, amire nagy kereslet mutatkozott az akkor épp divatba jövő 33-as fordulatszámú, oldalanként harminc perces LP-k, úgynevezett mikrobarázdás lemezek kibocsátásával.⁸⁹ A Vox Records-ból kivált Period cég számára tizenöt hanglemez készült ebben az időszakban, köztük újabb Kodály Szólószonáta és Bach hat szólószvitje, valamint Mozart és Beethoven zongorás triói Ajtay Viktorral és Jámbor Ági zongoristával. Közben 1951-től a Roth Vonósnégyes⁹⁰ tagjaként is játszott, egy hét alatt éjszakánként lemezre vették Mozart tíz nagy vonósnégyesét (miközben nappal zenekari kötelezettségei voltak). Első zenekari felvételei is ekkor készültek, Boccherini és Mozart-Fischer⁹¹ versenyművekkel.

⁸⁸ Jemnitz. 307.o.

⁸⁹ A felvételek hangmérnöke Bartók Péter volt. Közös kísérleteik akusztika, mikrofonelhelyezés, felvételtechnika szempontjából úttörő jelentőségűek voltak, és felvételen addig még nem tapasztalt kiváló hangzást eredményeztek.

⁹⁰ A Roth Vonósnégyes tagjai a lemez készítésének idején Roth Ferenc, Antal Jenő, Harsányi Miklós és Starker voltak.

⁹¹ Mozart kürtversenyét Fischer Sándor adaptálta csellóra.

1952-ben, négy év operajátszás után Reiner Frigyes követve Chicagóba költözött, és a Chicago Symphony szóloccsellistája lett. Szólófellépései is egymást követték, Dvořák, Prokofjev, Schumann, Hindemith versenyműveit játszotta. Szólókarrierje kiteljesedett, 1958-ban zenekari pozícióját feladva elfogadta az Indiana University tanári állását, mely utazásaihoz nagyobb szabadságot biztosított. Miközben keresett szólistaként évente mintegy száz koncertet adott a világ minden részén, híres csellótanszakot hozott létre az egyetemen Bloomingtonban. Tanárként is világhírű lett, mesteriskolájában évtizedeken keresztül oktatta a fiatalokat, a fiatalabb generáció szinte minden sikeres csellistája megfordult nála. Növendékei jelentős pozíciókat töltenek be a zenei életben, sokan egyetemi professzorok lettek, vagy vezető zenekarok első emberei. Ismertebb növendékei Tsuyoshi Tsutsumi, Maria Kliegel, Gary Hoffmann, Paul Katz. Indianán kívül szinte az egész világon tartott kurzusokat, Essenben öt éven át rendszeresen tanított, a kanadai Banff Centre-be tizenhét évig járt vissza évenként többször is.

Saját magát született tanárnak titulálta, és a tanítást első helyre tette művészi tevékenységei sorában. Módszereit, technikai-, zenei elvárásait, növendékeivel szemben támasztott követelményeit több interjúban megfogalmazta, ezek megtalálhatók magazinokban, az interneten,⁹² vagy a vele készült portréfilmen is.⁹³ Saját tapasztalatom ezzel kapcsolatban, hogy maximalizmusa, megkérdőjelezhetetlen profizmusa feltétlen elismerést váltott ki növendékeiből, mégha szigorúsága, csípős megjegyzései sokszor okoztak pillanatnyi keserűséget az éppen játszóknak. Tézisei, igazságai, megszívlelendő tanácsai örökérvényűek maradnak minden növendéke számára. Zeneisége, instrukciói bevallottan a Weiner Leónál tanultakon alapulnak, ezt nem győzte hangsúlyozni.

Starker – hanglemezeit tekintve – a legfoglalkoztatottabb művészek közé tartozott. A statisztika szerint 183 művet, gyakorlatilag az egész cselló repertoárt és nagyszámú kamaraművet rögzített pályafutása során. Bach szólószvitjeit öt alkalommal játszotta lemezre, utóljára 1992-ben, amellyel elnyerte a Grammy-díjat. A már említett Kodály Szólószonátának négy különböző, általa készített felvétele ismert.⁹⁴

⁹² Tim Janov: : *Conversation with Janos Starker*. <http://www.cello.org/Newsletter/Articles/starker.html>
<http://www.bruceduffie.com/starker.html>,

⁹³ ARTE 2000,

Csepregi Gábor cikke.<http://epa.oszk.hu/00800/00835/00079/1358.html>
<http://www.allthingsstrings.com/article/141/141,3705,Feature-1.asp>

⁹⁴ Az 1948-as párizsi felvétel még 78-as fordulatú normál lemezre készült, nyolc lemezoldalra. Emiatt némi rövidítésre volt szükség a második és harmadik tételben. Ez volt a francia nagydíjas lemez. 1950-ben New Yorkban már un. mikro lemezre készült az újabb felvétel, a harmadik tételbeli kihagyás (az arpeggiós rész) azonban megmaradt, mint ahogyan a londoni, 1956-os verzióban is. A Japánban készült 1970-es felvétel tartalmazza hiánytalanul a megírt zenei anyagot. Japánban filmfelvétel is készült a műről, az egyik szólóesten.

Számos kottakiadványa, publikációja jelent meg. A legjelentősebb a *Vonósjáték rendszeres iskolája* (*The Organised Method of String Playing*). 1946-os bécsi tartózkodása idején kezdett foglalkozni a hangszerjáték tudományos, elméleti kérdéseivel. Mint csodagyerek, ösztönösen sok mindent megoldott a hangszeren, de később érdekelte a dolog metodikája, hogy miként működnek izmai játék közben. Később a legapróbb részletekig kidolgozta és papírra vetette módszerét általában a zenélésről, annak lelki és testi vonatkozásairól és magáról a vonós hangszerjátékról. Ebben nagy segítségére volt Békefi György,⁹⁵ aki a gyakorlatokat összegyűjtötte és leírta. (Az esszé tulajdonképpen gyűjteménye a különböző szemináriumokon elhangzott előadásoknak.)

1978-ban első tanítványa, majd kollégája emlékére létrehozta az „Eva Janzer⁹⁶ Memorial Cello Center”-t, mely évenként kitünteti egy csellóművészt a „Chevalier du Violoncelle” vagy „Grande Dame du Violoncelle” címmel, ünnepség, koncert és kurzus kíséretében.

Varga László

1924-ben született. A budapesti Zeneakadémián Schiffer Adolfnál tanult 1937-től 1943-ig, majd Zsámbokinál és Kerpelynél folytatta cselló tanulmányait. A háború vége felé a Székesfővárosi Zenekar egyik szólócsellistája volt.⁹⁷ 1944 áprilisában munkaszolgálatra vitték, ahonnan novemberben sikerült megszöknie. A budapesti gettóban töltötte a következő heteket, az ostrom idején Weiner Leó társaságában, aki ez idő alatt *Elemző Formátanát* magyarázta el neki.⁹⁸ A háború végeztével is folytatták a leckéket, Banda Edével jártak Weinerhez privát órákra, műelemzést, összhangzattant tanulva.

1946-ban Déri Ottó megvált a Léner Kvartettől. Léner Jenő új csellistát keresve Weinerhez fordult tanácsért. Úgy megbízott volt tanárja ítéletében, hogy annak ajánlatára meghallgatás nélkül Vargát hívta meg kvartettjébe. Varga László két évig volt a Léner Vonósnégyes tagja. Európaszerte, (többször Budapesten is) valamint Dél-Amerikában

⁹⁵ Békefi György csellista. Braziliában működött, majd Chicagóban Starker szólamtársa volt. Párizsi betegsége idején Starker balkéz- és vonógyakorlatokat írt számára. Ezek a gyakorlatok képezték később a Vonósjáték Rendszeres Iskolája balkézgyakorlatainak alapját, melyeket közösen fejlesztettek tovább. (Starker)

⁹⁶ Czákó Éva férje, Janzer György, a Végh-Quartett brácsása nevét viselte, és élete utolsó hat évében Bloomingtonban, Starker mellett tanított. Lásd Czákó Éva cikk.

⁹⁷ Varga angolul Budapest Symphony-t említ. (Tim Janof: *Conversation with Laszlo Varga*. International Cello Society honlap. www.cello.org/newsletter/articles/varga/varga.htm. 1995.) Továbbiakban Janof Banda Ede elmondása alapján együtt ültek a Székesfővárosi Zenekar első pultjánál. A Nemzeti Filharmonikusok emlékkönyvében (Hang-szálak) nem szerepel Varga a csellisták között.

⁹⁸ Berlász Melinda: *Weiner Leó és tanítványai*. (Budapest: Rózsavölgyi és társa, 2003). 183.o.

turnéztak, számos Beethoven ciklust is játszva. Egyesült Államokbeli koncertjeik már elmaradtak, Léner rákbetegsége, majd halála az együttes végét jelentette.

New Yorkban telepedett le, de fél évig nem léphetett fel Varga az akkori zenészsakszervezeti törvények értelmében. Ezalatt egy gazdag amatőr hegedűs privát kamarazenei délutánjain vett részt, akitől fizetséget is kapott. Alkalma volt rendszeresen együtt játszani Isaac Sternnel, megismerte Heifetzet, Milsteint, Bernstein.⁹⁹ A szakszervezeti tagság megszerzése után már próbát játszhatott a City Opera első csellista posztjára, melyet sikerült elnyernie.

Két évre rá, 1950-ben Leonard Rose utódjaként a New York-i Filharmonikusok első csellistája lett, ezt a pozícióját tizenegy évig megtartotta Mitropoulos és Bernstein főnöksége alatt. Ezidő alatt számos hangversenyen volt szólistája a rangos zenekarnak. Tizennégy versenyművet adott elő, sokukat több alkalommal is. (Beethoven hármasversenyét például több, mint hússzor, Bernstein vezényletével és zongoraszólójával.) 1957-ben ő játszotta elsőként New Yorkban Prokofjev Csellóversenyének eredeti verzióját. (Az átírt változatot, a Symphony Concerto-t egy héttel később adta elő ugyanott Rosztropovics, kitűnő témát szolgáltatva a kritikusoknak a művek és előadók összevetésére.)

A New York-i évek után 1961-től Torontóban a konzervatórium tanára volt, és a Kanadai Vonósnégyesben játszott.

1962-ben meghívást kapott a San Francisco-i Állami Egyetem cselló- és kamarazenetanári állására. Az egyetem zenekarát is ő vezette. (1974-ben a 71 éves Székely Zoltán két hangversenyen is játszotta Bartók 2. hegedűversenyét Varga vezényletével.)¹⁰⁰ Később tanított Santa Cruz és Houston egyetemein.

Ismert volt munkabírásról, gyorsan tanult. Ezt a képességét többször is kamatoztatta. Már a Léner Vonósnégyes idejében mindössze hét nap próbaidővel kellett elsajátítania vagy harminc művet, melyek a soron következő turné műsorán szerepeltek. 1962-ben négy nap alatt tanulta meg és mutatta be Baráti György¹⁰¹ csellóversenyét Honoluluban, balesetet szenvedett kollégája helyett. Egy másik alkalommal a számára csak

⁹⁹ Janof.

¹⁰⁰ Kenneson 28.o. Székely Zoltánnal csellistaként is együtt játszott, hangfelvételei a Székely vezette Magyar Vonósnégyessel: Brahms szextettek (1971) és Schubert vonósötös (1972) Párizsban az EMI cég számára.

¹⁰¹ George Barati (Braunstein György, 1913-1996) magyar származású csellóművész, zeneszerző, karmester. Budapesten tanult, az Opera első csellistája volt 1936-38-ig. Az amerikai Princetonban alapító tagja volt a Pro Ideale vonósnégyesnek, tanított a Princeton és a New Jersey College-okban. Később a San Francisco Symphony csellistája lett. Karmesterként is sikeres, 1950-68 között a Honolului Szimfonikus Zenekar vezetője volt.

névről ismert Borodin Vonósnégyest segítette ki, utolsó pillanatban próba nélkül „ugrott be” és játszotta el a hangversenyt. (Majd további három hétig helyettesítette az eltört ujjú csellistát.) A kvartett primáriusa, Dubinsky később emigrált Amerikába és feleségével valamint egy orosz gordonkással megalapította a Borodin Triót. 1991-ben Vargát hívta meg a trióba, aki állandó csellistájuk lett működésük utolsó hét évében.

Még New York-i éveiben kollégáival alapítottak egy csellókvartettet, mellyel sok koncertet adtak és hanglemezfelveteleket is készítettek. (Példáját követve világszerte alakultak csellóegyüttesek.) Repertoárjuk Varga átíratain alapult. A csellóirodalom kibővítésének szándékával kezdett átiratokat készíteni, mintegy 40 művet publikált szóló és több gordonkára. A régi violoncello piccolo mintájára készítettett magának egy öthúros hangszert, amelyen nemcsak Bach hatodik csellószvitjét (a szerző elképzelésének megfelelően) és Schubert arpeggione szonátáját játszotta, de Beethoven hegedűversenyét, románcait, Bach hegedűpartitúráit is megszólaltatta saját átíratában.¹⁰²

Czakó Éva

1926-ban született Indiában.¹⁰³ A zeneakadémiai előkészítő osztályba hat évesen került, ahol a nála két évvel idősebb Starker János foglalkozott vele. Schiffer növendéke volt 1933-tól, művészdiplomát 1943-ban kapott Czakó Éva Lucia-ként.

A Nemzeti Filharmónilus Zenekar emlékkönyve szerint a BHZ-ban is játszott.¹⁰⁴ 1944. márciusában a Végh Vonósnégyes Schubert matinéján működött közre. Bartha Dénes ezt írta a Pester Lloyd március 7-i számában: „a kvintettben a rendkívül tehetséges fiatal gordonkaművésznő, Czakó Éva Lucia volt első osztályú kamarazene-partner.”¹⁰⁵

1946-ban már a Végh Vonósnégyessel együtt érkezett a genfi nemzetközi versenyre, amelyen Antonio Janigro mögött az előkelő harmadik helyet szerezte meg.¹⁰⁶ Ekkorra már privát életét összekötötte Janzer Györggyel, a Végh-Quartett brácsásával.

A következő évekből csak annyit tudunk, hogy többször fellépett Véghékkal (a francia Arte cég filmre vette Schubert vonósötösének 1964-es mentoni előadását) és Janzerrel valamint Arthur Grumiaux belga hegedűművésszel vonóstriót alkottak és a trió repertoárral foglalkoztak, hanglemezeket készítettek.

¹⁰² Janof.

¹⁰³ A születési hely forrása: www.cello.org/Newsletter/Articles/janzer.htm Az évszáma Starker János adataiból következtethetünk, aki többször leírta, hogy két évvel volt idősebb Czakónál.

¹⁰⁴ Hang-Szálak. A 128. oldalon szerepel Czakó Éva, mint volt zenekari tag 1935-40-ig. Az évszám nyilvánvaló tévedés, Czakó 1935-ben csak 9 éves volt.

¹⁰⁵ Bartha. 364.o.

¹⁰⁶ Starker. 54.o.

1972-ben, férjét követve, az indianai Bloomingtonba költözött, ahol egy ideig Starker János asszisztense, majd tanártársa lett. Starker szerint kiváló művész és tanár volt. 1978-ban rákbetegségben meghalt. Emlékére alapították meg az Eva Janzer Memorial Cello Centre-t, amely évenkénti koncertek és ünnepség keretében kitünteti egy arra érdemes csellóművészt a Chevalier du Violoncelle, vagy Grande Dame du Violoncelle címmel. (Az első kitüntetett 1979-ben Pierre Fournier francia csellóművész volt.)

Czakó Éva művészete néhány fennmaradt és többször is kiadott Philips hangfelvételen hallható, melyeken a Grumiaux Trió tagjaként játszik, valamint az említett koncertfilmen:

Mozart: Trio Divertimento (1967)

Mozart: 6 prelúdium és fuga

Mozart: Összes Vonósötöse (Grumiaux, Gérecz Árpád, Janzer György, Max Lessueur, Czakó Éva) (1974)

Beethoven : Összes vonóstriója (1968)

Schubert: Vonóstriók (1966)

Virizlay Mihály

1931. november 2-án született. Először hegedülni tanult édesapjától, majd hét évesen került a Zeneakadémiára, ahol hangszer váltva Starker János, Schiffer Adolf, majd Zsámboki Miklós foglalkozott vele. Később Banda Ede növendékeként szerzett művészklevelet 1955-ben. Közben a Székesfővárosi Zenekarban is játszott.¹⁰⁷ Rövid ideig az Országos Filharmónia ösztöndíjasa volt, szólistaként Albániában, Csehszlovákiában, Lengyelországban is szerepelt. 1956-ban Kodály ajánlólevelével a zsebében Amerikába emigrált, ahol először a Dallas Symphony csellistája volt. 1958-ban szólócsellistaként Starker János utódja lett a Chicagói Szimfonikus Zenekarnál, Reiner Frigyes főnöksége alatt.

1962-től negyvenkét éven át a baltimore-i zenekar első csellistája, a baltimore-i Peabody Hopkins Egyetem professzora. Szóló- és kamarakonzertjei voltak New Yorkban, Washingtonban, Baltimore-ban, Kanada városaiban, de fellépett Londonban, Bécsben, Budapesten is. Elkötelezett előadója volt a huszadik századi műveknek. Játszotta

¹⁰⁷ Hang-Szálak. Az ott szereplő évszám (1939-50) bizonyára téves, Virizlay aligha volt nyolc évesen a zenekar tagja.

Pendereczki mindkét csellóversenyét a szerző vezényletével. 1967 márciusában ő mutatta be Veress Sándor Szólószonátáját.¹⁰⁸

1997-ben az Eva Janzer Memorial Cello Center (Indiana Univ. Bloomington) neki ítélte a „Chevalier du Violoncell” címet.¹⁰⁹ Zeneszerzői munkásságát többek között gordonkaszonátája és csellóversenye reprezentálja.¹¹⁰

Hangfelvételei közül kitűnik Beethoven 3 duója, Ruggiero Ricci partnereként. Szólólemezen Schubert arpeggione szonátája mellett Haydn, Dvořák, Paganini műveket játszik.

2008. október 13-án halt meg.

¹⁰⁸ Berlász Melinda: *Búcsúzunk*. <http://www.parlando.hu/2009110.htm>

¹⁰⁹ Starker. 331.o.

¹¹⁰ <http://music.indiana.edu/html/som/ejmccf/honorees/pasthonorees.html>

Dénes Vera

Gyermekkor, fiatalkori évek 1945-ig. Dénes (Grossmann) Vera 1915. március 12-én született Budapesten.¹ Édesapja előbb önálló kereskedő, majd 1928-tól 1942-ben bekövetkezett haláláig kereskedelmi alkalmazott volt, kötöttáruval foglalkozott. Édesanyja a háztartást vezette.²

Zeneszerető környezetben nevelkedett, testvére szépen zongorázott. Szülei gyakran elvitték az operába. Ott hallotta először Rossini Tell Vilmos nyitányát, melynek csellószóloja annyira lenyűgözte, hogy ezt a hangszeret választotta.³ Nyolc évesen kezdett zenét tanulni magánúton. Két évvel később felvették a Zeneakadémiára Schiffer Adolf osztályába, ahol 1935-ben művészi, 1937-ben tanári diplomát szerzett. (Közben hat gimnáziumi osztályt végzett.)

Leckekönyve tanúsága szerint kiváló tanárai voltak: az elméletet Molnár Antal, a kötelező zongorát Kósa György, a kamarazenét Weiner Leó, a vonósnégyest Waldbauer Imre majd Kerpely Jenő tanította.⁴

Már 15 éves korától hangversenyeken szerepelt és tanítványokat vállalt, hogy tanulmányainak költségeit maga viselje. Korrepetálta például a nála kilenc évvel fiatalabb Starker Jánost. (Schiffer osztályában szokás volt, hogy az idősebb növendékek gondjaira bízták a kisebbeket.)⁵

1936. szeptember 16-án déli 12 órakor szerepelt először a Magyar Rádióban, élő stúdióhangversenyen. Műsorán Tartini csellóversenye (zongora kísérettel), Bach Arioso, Lully Courante, Granados Intermezzo és Spanyol tánc szerepelt.⁶

1937-ben részt vett a Bécsi Nemzetközi Gordonkaversenyen, ahol bejutott a döntőbe és oklevelet kapott.

¹ Dénes Vera önéletrajza írógéppel írva, saját aláírásával ellátva a családnál lévő hagyaték része, személyes dokumentumaival és pontosan nem azonosítható korabeli újságkivágásokkal együtt. A további hivatkozásokban: Hagyaték.

² Sándor Anna közlése, továbbiakban: Sándor.

³ Sándor.

⁴ Hagyaték.

⁵ Sándor.

⁶ Hagyaték, újságkivágás.

Zeneakadémiai előmenetelét két, 1939-ből származó ajánló levél igazolja:⁷

Fräulein Vera Dénes hat an den königl. ungarischen Hochschule für Musik bei mir die Violoncell-Künstlerklasse mit Auszeichnung absolviert und das Künstlerdiplom erworben. Ausserdem frekventierte sie den Lehrerbildungs Kurs u.zw. ebenfalls mit Auszeichnung. Die junge Dame ist nicht nur vortreffliche Solistin, die die Meisterwerke der Violoncell-Literatur beherrscht, sondern – musikalisch hochbegabt – eine prachtige, absolut verlässliche Kammermusikerin und hat sich auch als führende Solocellistin im Orchester bestens bewährt. Ich kann Sie für jeden in Fragen kommenden Wirkungskreis, sowohl als Künstlerin, wie als ausgezeichneten Lehrer, die sich auch als mein Vertreter mit Erfolg betätigte und schliesslich als gewissenhaften Menschen auf das allerwärmste empfehlen.

Budapest, 14. Juni. 1939.

/aláírás/

Adolf Schiffer

Professor an den königl. ungarischen Hochschule für Musik

(Dénes Vera kisasszony a Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskolán nálam a csellóművész szakot kitüntetéssel elvégezte. Ezenkívül a tanárképző kurzust szintén kitüntetéssel fejezte be.

A fiatal hölgy nemcsak kiváló szólólista, aki tudja a csellóirodalom remekműveit, hanem zeneileg rendkívül tehetséges, pompás és abszolút megbízható kamaramuzsikusz, és zenekarban is bizonyított mint vezető szólócsellista. Bármely szóba kerülő működési körbe, akár mint művész, vagy kitűnő tanár – amit szintén sikeresen bizonyított, mint helyettesem – és mint lelkiismeretes ember, szívből tudom ajánlani.)⁸

Hivatalos igazolvány

Alulírott igazolom, hogy Dénes Vera, ki született 1915. március 12-én Budapesten, az 1928/37 tanévekben a gordonka szakot kitűnő eredménnyel végezte, minek folytán 1937 júniusában zenetanári, valamint gordonkaművészi oklevelet nyert. Nevezett, mint hangszerének kitűnő művészt, ki képességeit számos hangversenyen úgy szólólista, mint kamaraművészi minőségben elismeréssel mutatta be, mindenkinek figyelmébe a legmelegebben ajánlom.

/aláírás/

Dohnányi Ernő

Budapest, 1939. június hó 10-én.

Főigazgató

⁷ Hagyaték.

⁸ Saját fordítás.

Közben 1936-tól a Budapesti Női Kamarazenekar tagja lett. Egy 1939-ben kelt írás nem fukarkodik a dicséretekkkel:⁹

Működési bizonyítvány

Dénes Vera okl. celloművésznő [sic!] és tanárnő részére, aki [...] a Budapesti Női Kamarazenekar fennállása óta mint a celloszólam hangversenymesternője működik. A művésznő kiváló művelője hangszerének, rendkívül rutinos kamarazenész és ezeknél fogva nem csak kitűnően és fegyelemben veteti szólamát, hanem az előforduló szólokkal is állandóan magára vonja a közönség – és sajtó – figyelmét. Ezen művészi kvalitásain kívül rendkívül pontos, lelkiismeretes és megbízható tagja az együttesnek.

Az intézőbizottság nevében

Pátkai Leonóra

igazgató

1937-től 39-ig nyaranta szalonzenekarokkal külföldre utazott, hogy megélhetését biztosítsa. Járt Törökországban, Skandináviában, végül a marokkói Tangerban. Élvezte ezeket az utakat, jó iskolának tartotta. A szűkös próbaszám következtében hamar megtanult lapról játszani, alkalmazkodni, gyorsan reagálni a váratlan helyzetekre. Egy későbbi dokumentum szerint:¹⁰

Alulírott, mint a volt Gyenes Lili féle magyar női zenekar managere igazolom, hogy [...] Dénes Vera a zenekar szóló csellistája volt és mint ilyen, a svédországi tournén Stockholmban és több svéd vidéki városban nagy sikerrel szerepelt. Több, mint ötven hangversenyen vett részt és szóló csellódarabokat adott elő.

Hügenfeld Jenő

„ALLEGRO”

Hangverseny iroda

és Művész ügynökség, Budapest

1939-től szólócsellistája lett az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) művészakciója¹¹ keretében működő OMIKE (Goldmark)

⁹ Hagyaték.

¹⁰ Hagyaték.

¹¹ OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület)

1910-ben alakult Hevesi Simon budapesti főrabbi kezdeményezésére. Hevesi Simon szerint a szervezet célja, hogy a modern kor világi eszmék és értékek vonzásában élő embere számára aktualizálja a zsidó vallás hagyományos értékeit, követését. Az OMIKE számos kulturális és jóléti intézményt állított föl, a zsidótörvények következményeinek enyhítésében is szerepet vállalt.

Az OMIKE Művészakciója 1939 októberében indult, melynek célkitűzései két fő terület köré csoportosultak: egyrészt a magyar zsidóságot kívánta megtartani azon a kulturális színvonalon, ahova ezideig eljutott, másrészt azokat a zsidó magyar képző-, és előadóművészeket valamint írókat juttatta munkához, akik a zsidótörvények következtében kiszorultak a korábban számukra is nyitva álló területekről és intézményekből. A Művészakció finanszírozásához a bevétel teljes körben zsidó forrásból

zenekarnak, melyet Somogyi László alapított és vezetett. Előadásait a Wesselényi utcai Goldmark teremben¹² tartották, karmestereik között Sándor Frigyes is szerepelt.

Dénes Vera zenekari munkája mellett sokszor mint szólista is fellépett. Különlegesség számba ment Schubert arpeggione szonátája, melynek kíséretét Gaspar Cassado olasz csellóművész zenekarra hangszerelte, és mint gordonkaverseny szerepelt a műsorban.¹³ Említésre méltó Bartók Divertimentójának magyarországi bemutatója 1941 novemberében, egy évvel a baseli premier után.¹⁴

Fennmaradt néhány korabeli újságkivágás erről az időszakról:

Sándor Frigyes zenekari estjén a Goldmark teremben Dénes Vera szép, meleg tónussal s alapos részletmunkát lehetővé tevő virtuóz technikával keltette életre a Schubert-Cassado gordonkaverseny szépségeit.

Dénes Vera és Rózsa Vera szerdán hangversenyezett a Goldmark teremben. A két művésznő nagyon intelligens s közös vonásuk, hogy nem maguk akarnak tündökölni, hanem nagyon szimpatikus módon magasabb zenei ideálokat állítanak előtérbe s komoly felkészültséggel eszményeket akarnak szolgálni. A szolid és alapos Dénes Vera gordonkaművészete Bach-, Locatelli-, Bartók-műveket állított műsora centrumába s gondosan kidolgozott előadása tónusban, hangban és kifejezésben egyaránt választékos. Szép tónusa, ízléses kifejezése és nemes beérző készsége őszintén gyönyörködtet.

Kamarazene-est a Goldmark teremben. Farnadi Edit[...], Dénes Vera és Tibor György adták elő Beethoven B-dúr és Mendelssohn d-moll zongoratrióját. [...] együttes játéukat méltán a kamarazenélés magasiskolájának minősítjük. Legnagyobb érdemük, hogy mindegyikük – az igazi kamarazene egyetlen elképzelhető módján – csak a művek kívánságainak megfelelően érezte saját szólamának fontosságát. [...] Semmi apró részletfinomság érzelmi tartalma el nem vészett, a zenei szövet egész világosságában a hallgató elé tárult, de ezenfelül a szerkezeti arányokat, az architektura nemes vonalait is ritka határozottságban és tisztaságban élvezhettük [...] Őszinte gyönyörűség volt hallgatni ezt a három önfeledten muzsikáló művészt, amint egyéni művészetük teljes odaadásával, nemes alázattal, de öntudatos biztonsággal avatták a legtisztább művészet, a kamarazene méltó ünnepévé hangversenyüket. (P.J.)

származott, melyhez az egyesület pártoló tagokat gyűjtött. A színházi és operaelőadások közönsége a tudósítások szerint magas színvonalú művészeti élménynek volt részese, és ez fokozottan érvényes a zenei előadásokra is. A későbbiekben is elismert művészként számontartott előadók sokaságából kiragadva Fischer Anniet, Rózsa Verát, Székely Mihályt, Starker Jánost és Komor Vilmost említhetjük. Az OMIKE és a Művészakció működése Magyarország német megszállásával véget ért.

(Hasznos Judit – Garics Erika: Száz éves az OMIKE. <http://www.remeny.org/book/export/html/200> ; <http://www.centropa.hu/ujfoglalomtar>)

¹² Goldmark terem: Budapesti Zsidó Hitközség VII.ker. Wesselényi u. 7.

¹³ Sándor.

¹⁴ Sándor.

A zenekari munka szűkös anyagi juttatását kiegészítendő, a Goldmark magánzeneiskolában is tanított. (A későbbi, 13. kerületi Zeneiskola is ebben a Fürst Sándor utcai épületben működött.) Tanártársai között volt többek között Kadosa Pál, Szabolcsi Bence, Ungár Imre, Lukács Pál.

Közben 1940-ben Dénes Vera házasságot kötött Sándor Frigyes hegedűtanár, karmester kollégájával. (Öt napi házasság után Sándort munkaszolgálatra vitték, ahonnan csak később szabadult.)¹⁵

1944-ben a nyilasok internálták. Csillaghegyre, majd Kistarcsára került, ahonnan sikerült megszöknie. Hamis papírokkal, illegalitásban éltek férjével Budapest felszabadulásáig.¹⁶

A háború után. Zenekar. Az újjászerveződő Székesfővárosi Zenekar 1945 január 27-i, február 12-i, 15-i és 16-i Magyar Színházban adott koncertjeinek jelenléti ívén, melyet Brunovszky Károly, a koncertek egyik szervezője készített, már ott szerepel Dénes Vera neve a csellisták között, Banda Ede, Varga László társaságában.¹⁷ (Az első koncerteken még több együttesből verbuvált, alkalmi zenekar játszott Művész Zenekar néven.¹⁸) Az akkor hatvannégy tagot számláló zenekart először Sergio Failoni, majd felváltva Somogyi László és Fricsay Ferenc, később Ferencsik János vezényelte. Dénes Vera ettől kezdve egészen haláláig hű maradt az együtteshez, melynek később, 1952-től (Banda Ede kiválásával) első szólócsellistája lett, és amelyet ugyanettől az évtől Magyar Állami Hangversenyzenekarnak, röviden ÁHZ-nak hívtak.¹⁹

A munka nem volt könnyű., álljon itt néhány szemelvény az 1946 decemberében kelt szerződésből, melyet „Budapest Székesfőváros Polgármestere” bélyegzővel egy tanácsnok és Dénes Vera írt alá.²⁰

¹⁵ Sándor.

¹⁶ Önéletrajz ill. Sándor.

¹⁷ Gábor István: *A BHZ-től az ÁHZ-ig*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1984): 77.o. Továbbiakban: Gábor.

¹⁸ Breuer János: *Negyven év magyar zenekultúrája*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1985): 45.o.

¹⁹ A Székesfővárosi Zenekar 1923-ban alakult, részben amatőr muzsikusokból, Bor Dezső vezetésével. A Budapesti Hangversenyzenekart 1930-ban alapította Zsolt Nándor, már professzionálisabb igényekkel. A két zenekart 1940-ben egyesítették, Csilléry Béla vezetésével. 1945-től még Székesfővárosi Zenekarként alakultak újjá. Az OMIKE zenekar számos tagja is csatlakozott az együtteshez, Somogyi László karmestert követve. 1949-től új vezetőséggel és névvel (Fővárosi Zenekar) működött, majd 1952-ben a megalakuló Országos Filharmónia keretei közé került, Magyar Állami Hangversenyzenekar néven. (Gábor)

²⁰ Hagyaték.

T. Dénes Vera [...] urnak [sic!], Budapest

1./ Ön a Székesfővárosi Zenekarban mint csellós működik, és köteles az alkalmási idő alatt teljes munkaidejével, a legnagyobb igyekezettel, legjobb művészi tudással és odaadással a Zenekar szolgálatára állni.

3./ havi fizetés, lakáspénz ellenében tartozik havonta 32 szolgálatot teljesíteni, ezzel szemben hetenként egy szabadnap illeti meg.

a./ 3 órai időtartamú próba [...] 190 percnél számít [...] a főpróba időtartama 3 és ½ óra. Ön a próbákon és zenei előadásokon csak olyan hangszeren játszhatik, amelynek minősége teljesen megfelel s amelynek hangolása az együttesben használt hangoláshoz alkalmazkodik.

d./ a próbákon már a szólam teljes tudásával tartozik részt venni, ellenkező esetben a hangversenymester, szólamvezető, illetőleg vezénylő karmester utasításának megfelelően tartozik külön szólampróbán is megjelenni, amely nem számít külön szolgálatnak.

4./ A [...] megállapított zenei szolgálatokon felül is köteles ön [...] a vezetőség által egyoldalúan elrendelt további zenei szolgálatokat ellátni.

5./ Sem a próbákon, sem a zenei előadásokon helyettesítésnek helye nincs. [...] Fenntartom magamnak a jogot, hogy betegség esetén távolmaradását csakis saját kiküldött orvosomnak igazolása alapján fogadhatom el.

6./ A zenekari tag köteles [...] személyét azoknak a követelményeknek, melyeket a Zenekar, mint közösség megkíván, alávetni.

7./ Tilos a Zenekar tulajdonát képező, vagy a Zenekar által használt kottatárból szöveget vagy zenét egészben vagy részben lemásolni, vagy lemásolni engedni.

8./ Fizetése havi 360 forint.

10./ Ha Ön ebben a szerződésben foglalt rendelkezések, valamint a zenekari rendtartás ellen cselekvés, vagy mulasztás által vét, úgy Önt a Zenekar üzemi bizottsága pénzbírsággal sújtja.

12./ Ön akár mint szólista, akár mint zenekari tag a Zenekar vezetőségének előzetes írásbeli engedélye alapján szerepelhet [...] más zenei előadáson. Ha a tilalmat megszegné, jogomban áll Önt háromhavi fizetésének és lakáspénzének megfelelő összegű [...] kötbérrel sújtani.

Ezenkívül több pontban taglalja a szerződés, hogy mikor mondhat fel a munkáltató azonnali hatállyal. Igen szigorúnak tűnik a 12. pont (ha máshol is fellép engedély nélkül), valamint ha betegség miatt hat hónapnál hosszabb ideig „szolgálatát ellátni képtelen”. A szerződésben szerepel még lázadás, nyereségvágyból elkövetett büntett, bűnvádi eljárás esete. És vajon mik azok a közösségi követelmények, melyeknek köteles személyét alávetni?

A háborút követő újrakezdés nehézségeit illusztrálja egy szokatlan újságcikk, mely Dénes Vera egyik szereplését méltatja:²¹

Dénes Vera gordonkaművésznő szonátaestet adott szombaton a Zeneművészek Szabad Szervezete helyiségében Petri Endre zongoraművésszel. Meleg tónus, biztos technika és az előadott művek egészséges zenei ösztönre valló értelmezése tünteti ki Dénes Vera játékát. Ha itt-ott némi erő hiányát észleljük nála, ez nem a szellemi erő hiányát bizonyítja, az érzelmiét sem, csupán a fizikaiét. Ezt viszont csakis a megfelelő táplálkozás és életmód tudná neki megadni. De a zeneművész – kiváltképpen ha szigorú zenekari szolgálatot teljesít, miként ez az alaposan képzett fiatal művésznő – nem ér rá „feketézni” s valószínűleg hajlama sincs az effélékhez. [...] éppen az ifjú tehetségeink színe-java tengődik ma olyan körülmények között, amelyek egyáltalán nem alkalmasak képességeik üdvös továbbfejlesztésére. Ha kultúránkat az ország kirakatába akarjuk állítani, akkor gondoskodnunk kell arról, hogy művészeink ebben a kirakatban össze ne rogyjanak!²²

A zenekari munka ugyanakkor jelentős művészi élményekben is bővelkedett. A két vezető dirigens, Fricsay és Somogyi mellett ma már legendásnak számító vendégkarmesterek látogattak rendszeresen a zenekarhoz. Otto Klemperer összesen 44-szer állt a dobogón,²³ többször vezényelt Carlo Zecchi, Konstantin Silvestri, Doráti Antal, Erich Kleiber, Mario Rossi, Hermann Scherchen, Francesco Molinari.²⁴ (A fiatal Leonard Bernstein is vendégük volt, aki a fárasztó hangverseny után – Bartók Zenéjét, Mendelssohn Olasz szimfóniáját vezényelte és Ravel zongoraversenyét játszotta – éjjeli kamaramuzsikálásra hívta meg Dénes Verát Tátrai Vilmos és néhány kolléga társaságában a Fészek Klubba.) A későbbiekben első csellistaként dolgozhatott olyan kiválóságokkal is, mint Maazel, Dean Dixon, Abendroth, Casals, Ojsztrah, Zecchi, Barbirolli, Mehta, Abbado. Zenekari munkáját, szép szólóit egykori kollégái dicsérve idézik visszaemlékezéseikben.

A Brahms B-dúr zongoraverseny híres csellós szólóját az újságok sem hagyták szó nélkül:

1953. október 8-án Hermann Abendroth vezényelte az ÁHZ-t, Fischer Annie zongorázott.

²¹ Hagyaték.

²² Népszava, J.S. (valószínűleg Jemnitz Sándor) Hagyaték.

²³ *Hang-Szálak*. (Budapest: Nemzeti Filharmonikus Zenekar kiadványa, 2008):184.o.

²⁴ Gábor.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Dénes Vera bensőséges hangú, szép gondolkaszólját a zongoraverseny harmadik tételének zenekari részében.

(Szabad Nép, 1953. október 10. Ujfalussy József)

1966. október 17, Erkel Színház. Arthur Rubinstein emlékezetes estje, Ferencsik János dirigált.

Rubinstein csodálatos zenekari estjén meglepetéssel és örömmel láttuk, hogy az ősz mester a Brahms B-dúr zongoraverseny után a viharos tapsokat megosztotta a zenekarban játszó csellóművésznővel, Dénes Verával. Maga mellé hívta a pódiumon, amikor meghajolt a közönség előtt, és kezet csókolt neki.²⁵

„Rubinsteinnel együtt játszani nehezíti a feladatot, meg könnyíti is. Nagyobb a felelősség, de sokkal nagyobb az inspiráció is. Minden művésznak egyéni elképzelése van arról, amit játszik. Én lelkileg előre felkészültem többféle változatra, s már az első próbán magamévá tettem Rubinstein koncepcióját, amely nagy örömmre teljesen egyezett azzal, amit én is a legjobban szeretek: a befelé fordulást, a szemérmesebb lírát. Rubinstein játékát eddig csak lemezekről ismertem, és régóta eszményképem. Sosem reméltem, hogy élő valóságában is hallani fogom valaha is, hát még azt, hogy együtt muzsikálhatok vele. Már a főpróbán odajött hozzám és igen kedves szavakkal fejezte ki elismerését csellóhangomra. Nagy öröm és megtiszteltetés volt számomra, fellelkesített a további művészi munkára.”²⁶

A Tátrai Vonósnégyes. Közben egy másik, jelentős esemény a kamarazene területén gazdagította Dénes Vera művészi kiteljesedését. Tátrai Vilmos viszonylag rövid rádiózenekari működés után 1946-ban visszatért a Székesfővárosi Zenekarhoz. Egyik első dolga volt, hogy szólamvezető társaival vonósnégyest alapítson. Ekkor született meg a legendás Tátrai Vonósnégyes, mely évtizedekig a magyar kamarazene vezető együttese volt.

A Tátrai, Rényi Bertalan, Iványi József, Dénes Vera összetételű társaság fáradhatatlan szorgalommal kezdte a munkát, reggelenként már 8-kor próbáltak, a zenekari szolgálatok előtt. Több hónapi gyakorlás, gondos előkészítő munka után 1946. október 8-án léptek először a nyilvánosság elé a Magyar-Szovjet Baráti Társaságban.

²⁵ Újságkivágás, hagyaték.

²⁶ Újságkivágás. N.N.: „Ritka pillanat”. *Film, Színház, Muzsika* (1966. október 28.)

Sosztakovics első vonósnégyesét és oktettjét játszották, jelentős sikerrel.²⁷ Röviddel ezután a Fővárosi Könyvtár termében, a Népművelési Központ rendezésében adott hangversenyről már a napilapok is beszámoltak:

A Waldbauer-Kerpely vonósnégyes évtizedekig hivatást töltött be a magyar zenei életben és hiánya már hosszabb ideje igen érzékenyen érinti zenekultúránkat.[...]a ritkán hazalátogató híres magyar vonósnégyesek, vagy más alkalmi társulások sem pótolhatják a legnemesebb kamarazenélés rendszeres hangversenyeit. [...]örömmel számolhatunk be most a Tátrai-Rényi-Iványi-Dénes-vonósnégyes megalakulásáról, mintás programadásáról és bemutatkozó hangversenyének magas színvonaláról, mert az az érzésünk, hogy a négy kitűnő művész méltóan veheti át Waldbauerék elhagyott helyét. [...]felfogásban, hangzásban, összjátékban olyan produkciót élvezhetett a közönség, ami legkedvezőbb kilátást nyújt [...] (Szabadság, 1947. november 5. p.i.)

A kamarazenélés a zenekultúra legszebb és legfinomabb hajtása. Sajnos, Magyarországon az utóbbi években ezt a műfajt teljesen elhanyagolták. Tátrai kiváló együttese módot ad a zeneértő közönségnek, hogy ebben a műfajban gyönyörködhesen. Valóban maradéktalan műélvezetben volt részünk szerda este. [...] Feljegyzésre méltó, hogy Bartók vonósnégyesét, különösen annak második és harmadik tételét ilyen szépen és átélten még sohasem hallottuk. Ez a négy fiatal muzsikusz úgy érti Bartókot, ahogyan csak kevesen. (Sz.E.)

(A műsor egyébként Milhaud 7., Bartók 2. vonósnégyese és Brahms zongoraötöse volt, Böszörményi Nagy Béla közreműködésével.)

Ezután egyre több fellépés következett, nemsokára a Magyar Rádióban is (Kodály első vonósnégyese volt az első műsorszámuk) ahol egyre többször, szinte hetente játszottak, akkor még élőben.²⁸

1948 tavaszán utazhattak először külföldre, a Szófiában megrendezett Magyar Héten szerepeltek.

Az ünnepségek fénypontja az a díszhangverseny volt, amelynek első részében a Tátray [sic!]-vonósnégyes Bartók és Kodály második vonósnégyeseit adta elő. A Tátray-vonósnégyes eredetileg két hangversenyt szándékozott adni, de a hatalmas siker következtében új felkérések érkeztek, úgy hogy végül is hét alkalommal kellett szerepelniük.²⁹

²⁷ Tátrai Vilmos: *Hegedűszó alkonyatban*. (Budapest: Klasszikus és Jazz kiadó, 2001):168.o.

Továbbiakban: Tátrai.

²⁸ Tátrai, 170.o.

²⁹ Breuer, 102.o.

Dénes Vera a szófiai rádióban szólóban is fellépett, ahogyan több kollégája is. Ugyanekkor kitüntették a Bolgár Női Érdemrend III. fokozatával.³⁰

Igen tisztelt Művésznő!

Fogadja Művésznő őszinte köszönetem nyilvánítását azért a szíves készségért, mellyel a szófiai Magyar Hét alkalmából rendezett előadásokon közreműködni és ezzel a magyar kultúra eredményes megismertetésének és a demokratikus népek kölcsönös kulturális közeledésének ügyét előmozdítani szíves volt.

Budapest, 1948 július 2-án.

Ortutay Gyula

Vallás-és Köznevelési miniszter

(bélyegző)³¹

Meghatározó esemény volt az együttes életében az 1948 októberében Budapesten rendezett Nemzetközi Bartók-verseny. Három előadóművészeti ágban – zongora, hegedű, kamarazene – és zeneszerzésben hirdették meg. A kamarazenében öt magyar vonósnégyes indult, csak Tátraiek jutottak a döntőbe és megnyerték a versenyt. Második díjat a Bíró-vonósnégyes kapott.³² A zeneszerzés-verseny díjnyertes kompozícióinak megszólaltatása is a feladatuk volt. (Járdányi Pál kapta az első díjat.) Talán ekkor kezdődött a Tátrai-vonósnégyes egyik életcéljául választott kitartó missziója az új zene bemutatása, népszerűsítése terén. (Tátrai statisztikája szerint a vonósnégyes 48 esztendő működése során 64 kortárs hazai és 52 külföldi zeneművet mutattak be, ill játszottak először Magyarországon.)³³

[...]Tátraiek nagy érdeme, hogy művészetükkel kiállnak nemcsak a klasszikus, hanem az új zene mellett, vállalva az ezzel járó munkatöbbletet. [...] A főváros [...] igen helyesen községeztette a Tátrai-vonósnégyest. (Szabad Nép 1948. november 18. Sári Tibor)³⁴

A községeztés következtében ez a együttes volt az első, biztos anyagi bázissal működő kamaraegyüttesünk.

Dénes Vera számára 1951-ig tartott ez a sok próbával, koncerttel, külföldi úttal, zenei élménnyel járó időszak. Akkor bizonyos szakmai és privát okok miatt megvált az együttestől, helyét Banda Ede vette át.

³⁰ Önéletrajz.

³¹ Hagyaték.

³² Breuer 139.o.

³³ Tátrai.

³⁴ Breuer 99.o.

A szólista. A zenekari munka és kamarazene mellett természetesen folytatódott a szólista karrier is.³⁵ Sokszor játszott versenyműveket zenekarral, elsősorban saját együttesével, az ÁHZ-val.

Az 1952-ben megalakult Országos Filharmónia szólistája lett. Idézzünk fel a zenekari hangversenyekből néhányat.

Kétszer is játszotta a Dvořák csellóversenyt a Károlyi-kertben:

1948. szeptemberében a Székesfővárosi Zenekar szláv estjén. Vezényelt Otto Klemperer. Több napilapból is kivágott kritikák maradtak fenn:³⁶

A fiatal művésznő kitűnő technikai felkészültséggel rendelkező, elmélyült és öntudatos művész. Játéka megérdemelt sikert aratott. (z. i.)

Mint szólista Dénes Vera [...] játszotta olyan meleg, színes tónussal, fölényes technikai felkészültséggel, a romantikus muzsika őszinte átérzésével, hogy a nagyon tehetséges fiatal művésznőt méltán sorolhatjuk a nemzetközi viszonylatban is kiváló csellisták közé. (p.i.)

[...] művészi játéka nagy sikert aratott. Az előadás ragyogó virtuozitása, amit a művésznő alárendelt a mű érzelmi kifejezésének, példamutatóan szép volt.

[...] D.V. a zenekar csellószólamának egyik erőssége és a Tátray-vonósnégyes csellistája játszotta Dvořák versenyművét. Elsőrangú teljesítmény volt! Ez a játék, amely egyesítette a hangképzés férfias erejét és nőies hajlékonyságát a technika tetszetős, könnyed színeivel, különösen jól illett a cseh zeneszerző romantikusan áradó, behízelgő muzsikájához. (Esti Újság, 1948. szeptember 3. m.j.a.)

Egy későbbi alkalommal Lukács Miklós volt a karmester.

[...] a fiatal művésznő az utolsó két esztendő alatt rohamos fejlődést mutatott, nagy lendülettel tört előre. Ezt [...] művészi komolyságának, lankadatlan és lelkiismeretes munkájának köszönheti. [...] főként a dallamos részletek meleg, kifejező és hangzatos előadásával tűnt fel. (Népszava, J.S.)

[...] csellózását valami bájos könnyedség és elegancia jellemzi. [...] magasfokú a manuális tudása, magától értetődő és magabiztos a muzikalitása. E művésznőnek a szólisták nemzetközi pódiumán a helye. Kérdezzük, vajon tényleg olyan nagy

³⁵ A háború utáni történelmi helyzet is szerencsésen járult hozzá ehhez, hiszen egy sor kiváló csellista távozott külföldre, például Kerpely Jenő, Starker János, Varga László, Czákó Éva, Szabó Pál. Hütter Pált munkaszolgálatra vitték, ahonnan nem tért vissza. Ugyanakkor egyre kevesebb külföldi vendégművész érkezett hozzánk.

³⁶ Hagyaték.

számban vannak-e nálunk efféle tehetségek, hogy csak a zenekarokban viríthatnak szerényen, névtelenül. (S-er)

1949. Június 27-én Bukarestben járt, ottani zenekarral és karmesterrel játszotta a Boccherini B-dúr versenyt.

[...] hangszerének lirikusa Dénes Vera. Boccherini gordonkaversenyét színekben és hangulatban végesvéig magávalragadóan adta elő. Hüen adta vissza az olasz barokk édes átszellemültségét, a kadenciák alatt pedig szinte átsiklott a technikai feladatok felett és kis költeménnyé varázsolta ezeket a szólórészeket. (Pruthi Oszkár)

1952. május 6-án a Zeneakadémián Alan Bush neves angol karmester (és békeharcos) vezényelte az ÁHZ-t, ahol először hangzott el a dirigens gordonkára és nagyzenekarra írt szvitje, melyet Dénes Vera számára komponált. (A koncertet a Rádió is közvetítette.) A bemutató kapcsán a Rádióújságban megjelent interjúbán a szerző Dénes Verát Európa egyik legjobb csellóművésznének nevezi.

1953-ban újabb bemutató következett. Október 30-án a második magyar zenei hét záróhangversenyén, melyet Somogyi László vezényelt, hangzott el először Mihály András gordonkaversenye Dénes Vera szólójával.

Kiváló gordonkaművésznőnk szívvel-lélekkel, hajlékony tónussal, bravúrosan játszotta igényes szolamát. (újságkivágás, p.i.)

A gordonkaverseny a bemutatón megérdemelt, nagy sikert aratott. A magánszólamot Dénes Vera játszotta, gondos felkészültséggel, az értékes, új magyar mű iránti lelkes odaadással. (Lózszy János)

1962. májusában az ÁHZ csehszlovák turnéján is elhangzott a Mihály csellóverseny. A Prágai Tavasz keretében a Smetana-teremben, valamint Brnóban, Ostravában is előadták Ferencsik János vezényletével.³⁷

1955. január végén a Zeneakadémián Fejér György vezetésével Lalo d-moll gordonkaversenyét játszotta Dénes Vera.

1956-ban Svájcban, Basel-ben vendégszerepelt Schumann csellóversenyével. A koncertek részletei nem ismertek, de a megőrzött kritikák elismeréssel méltatják teljesítményét:

³⁷ Gábor 218.o.

Dénes Verában egy tökéletes csellistát ismertünk meg, aki csodálatraméltó nyugalommal és biztonsággal közelített a Schumann koncerthez. Tökéletesen kidolgozott technika és karcsú, szép részletgazdag hang tette lehetővé számára, hogy a szólóstimmet pompásan játssza az utolsó hangig és a három tétel különböző karaktereit finoman éreztesse. Kiváló, boldogító teljesítmény. (Baseler Nachrichten, 1956. szeptember 18. s.y.)

Kifogástalanul működő technikával rendelkezik, meleg, telt hanggal és mindennek előtt a romantikus melodika iránti érzéssel. Olyan természetesnek tűnt az előadás, hogy a magánszólam tetemes nehézségeit alig lehetett észrevenni. (National Zeitung, Basel, 1956. szeptember 20.)

Dénes Vera karcsú, szép hanggal, kifogástalan technikával és meleg érzékenységgel játszotta Schumann csellóversenyét. Az eddig itt ismeretlen művészt lelkesen ünnepelték. (Schweizerische Musikzeitung, 1956. november)

1957. január 6, ÁHZ matiné. Mozart Esz-dúr kürtverseny, Fischer Sándor cselló átíratában.³⁸ A karmester Kertész István.

Dénes Vera választékos ízlése, komoly stílustudása, nemes, bársonyos fényű hangja ezúttal is pompásan érvényesült. Tartózkodó, finom, bensőséges művészete egyre mélyül, tömörül, igényben és megvalósításban erősödik. (Országos Filharmónia Műsorfüzet, 1957/1sz. László Zsigmond)³⁹

1957-ben Tátrai Vilmos megalapította a Magyar Kamarazenekart.⁴⁰ Dénes Vera állandó első csellistája volt a zenekarnak, a repertoárból adódóan sok szép szólót, continuót játszhatott. A pályatársak kiemelik Tartini D-dúr csellóversenyét, melyet számtalanszor játszott gyönyörűen a zenekar itthoni és külföldi szereplései alkalmával. Hanglemezen is megörökítette az akkori egyetlen magyar cég, a Qualiton (a Hungaroton elődje).

³⁸ Fischer az átíratot Pablo Casalsnak ajánlotta és külföldön is bemutatták.

³⁹ Országos Filharmónia Műsorfüzet hetenként megjelenő műsorújság, részletes programokkal és elhangzott koncertek kritikáival, rövid hírekkel. A cikkben felsorolt hangversenydátumok, műsorok forrása. Továbbiakban: Műsorfüzet.

⁴⁰ A Magyar Kamarazenekar 1957. március 16-án adta első koncertjét. Tátrai Vilmos vezette az ÁHZ tagjaiból verbuvált együttest, aki a későbbiekben is állandó koncertmestere volt. Magyarországon addig egyetlen karmester nélküli kamarazenekar sem működött, de nem is vendégszerepelt. (Breuer, 334.o.) Kivétel Weiner Leó egyszeri kísérlete 1928-ban. Működésük nyomán növekedett meg az érdeklődés a barokk és korai klasszikus művek iránt. Elsőként kaptak meghívást a Salzburgi Ünnepi Játékokra. Harminc éves jubileumi hangversenyükig Budapesten és vidéken 358, külföldön 203 fellépésük volt. Ötven hanglemezfelvételt készítettek. (Tátrai, 379.old.)

1959. január 29-én volt a bemutatója Sárai Tibor Tavaszi koncertójának. Dénes Vera szólista partnerei Mauthner Anna (brácsa) és Szebenyi János (fuvola) voltak. Vezényelt Sándor Frigyes.

1959. május 11-én Boccherini B-dúr versenyét adta elő, Lamberto Gardelli első ÁHZ-s koncertjén.

1960. május 5-én Lehel György dirigálta az ÁHZ-t, Dénes Vera Brahms kettősversenyét játszotta Kovács Dénessel.

Ugyanez év július 6-án a Károlyi-kertben Haydn D-dúr csellóversenye hangzott el, szintén Lehel György vezényelt.

1961. december 15. Megint Haydn a Máv zenekarral.

Játéka nemes vonalú, nemes tartású épületekre emlékeztetett. (Műsorfüzet, 1962/3. sz. Molnár A. Jenő)

1962 április 19. Magyar Kamarazenekar, Volkmann: Szerenád.

Kiemelkedő a Volkmann mű gordonkaversenyszámba menő szólóinak gondozója, a rendkívül kifejezően, szép tónussal és átgondoltan játszó Dénes Vera. (Műsorfüzet, 1962/19. sz. Breuer János)

1962. május 3. A Zeneakadémián Komor Vilmos vezényletével Sosztakovics 1. csellóversenye. Tudtommal ez volt a mű magyarországi bemutatója.

1962. július 11. Kiscelli Múzeum, Tartini D-dúr verseny.

A magánszólamot Dénes Vera tolmácsolta bársonyos hangon, fölényes technikával. A stílussal, a művel, a muzsikával való tökéletes azonosulás, a komoly művészi hozzáállás és átélés – a művésznő ismert kvalitásai – magas fokon érvényesültek. Hadd emeljük ki külön is a III., a lassú tétel poétikus megszólaltatását (Műsorfüzet, 1962/29. sz. Hamburger Klára)

1962. július 30, Kiscelli Múzeum. Ismét Tartini, nem várt izgalmakkal a televízió közvetítés műszaki ügyetlenségei miatt.⁴¹

1963. április 16. Saint-Saëns koncert, Németh Gyulával.

1963-ban a Salzburgi Ünnepi Játékokon a Magyar Kamarazenekar szólistájaként ugyancsak Tartini.

⁴¹ A koncertközvetítést néhány szocialista ország televíziója is átvette, várni kellett a kapcsolásra, akadozott a konferálás, a hang sem volt megfelelő. (Breuer János beszámolója. Műsorfüzet, 1963/32. sz.)

1964. január 30-án Dvořák gordonkaverseny. A karmester megint Németh Gyula.

Tiszta, gondozott, jól ápolt megoldásban kaptuk ezúttal a művet. (Műsorfüzet, 1964/8. sz. Molnár A. Jenő)

1965. december 20. Haydn D-dúr koncert. Rolf Kleinert az ÁHZ élén.

1967. május 25. Sári Tavaszi concerto a Zeneakadémián, Lukács Ervin.

1967. június 1. ÁHZ, Sándor Frigyes. Farkas Ferenc: Trittico Concertato gordonkára és vonószerekre. Magyarországi bemutató.⁴²

1968. július 17. ÁHZ, Károlyi-kert, Borbély Gyula. Brahms kettősversenye Pallagi Jánossal.

Természetesen önálló hangversenyekből sem volt hiány. A csaknem évenként megtartott zeneakadémiai szólóestek és kamaraestek – amint a beszámolókból is kiderül – mindig szép művészi élményben részesítették a közönséget. Állandó zongorista partnerei voltak Hajdú István, Petri Endre, Steinert Mária, később Rados Ferenc, majd Sándor Árpád. A hegedűsök közül Garai György (Kodály, Ravel duó), Kovács Dénes (Brahms kettős-, Beethoven hármasszertény).

Játékának jellemzésére érdemes idéznünk Tardos Béla méltatását a Filharmónia Műsorfüzet 1955. májusi számából, mely a röviddel azelőtt – május 12-én – elhangzott koncert kritikája volt:

Valamennyi hangszer közül a gordonka hangszíne az, amely a legjobban megközelíti az emberi hang zengését, melegségét és kifejezőerejét. [...] ennek a kifejezésnek Dénes Vera egyik nagymestere. [...] Kultúrált, gondolkodó muzsikusként, aki nemcsak tudja, hogy mit akar kifejezni, hanem birtokosa is azoknak az eszközöknek, amelyekkel a legmagasabbrendű kifejezést meg tudja valósítani. Így van azután az, hogy széles skálát felölelő műsorában mindegyik tolmácsolását egyformán hitelesnek és meggyőzőnek érezzük. [...] Ha ehhez hozzávesszük hangszerének nemesen zengő hangját és azt a magától értetődő könnyedséget, amellyel a legnehezebb technikai problémát is megoldja, talán magyarázatot lelünk művészetének magávalragadó alapelemeire.

⁴² A mű ajánlása Gaspar Cassadonak szól, ő mutatta be 1967-ben Velencében a Zürichi Kamarazenekarral. Pándi Mariann: *Hangversenykalauz, Versenyművek* (Budapest: Zeneműkiadó, 1973): 236.o.

Az est műsora Valentini szonátája, Schubert-Cassado un. arpeggione-koncertje, Bartók 1. rapszódiaja, Weber A-dúr szonátája, majd egy-egy Csajkovszkij, Cassado és Popper darab volt. Zongorán Hajdú István kísérte.

1955. november 25-én szonátaestet is adott Hajdú Istvánnal. Locatelli szonáta, Beethoven Esz-dúr Varázsfuvola-variációk, Beethoven g-moll szonáta, Bach-Kodály két korárelőjáték és Kodály cselló-zongora szonáta volt a program. A kritikus Molnár Antal a decemberi műsorfüzetben a produkciót dicsérő méltatása mellett nagy bátorsággal, egyértelműen utal művészeink bezártságára, mely az akkori éveket jellemezte:

[...] mintaszerűen kiegyenlített csellózása a legkényesebb nemzetközi fórumok előtt is megállná a helyét. [...] fontos volna zenekultúránk jóhíre érdekében, ha kiváló gordonkásunk képességét gramofon-lemezek és külföldi fellépések publicitása hirdetné! (Műsorfüzet, 1955/12. sz.)

1957. augusztus elején a moszkvai Világ Ifjúsági Találkozón vett részt, a magyar delegáció küldötteként.

1958. január 7, kamaraest Kodály műveiből. A Szólószonátát játszotta. Ő volt az első női csellista, aki megbirkózott a darab nemcsak zenei, de rendkívüli fizikai nehézségeivel.

Dénes Vera a szólógordonkára írt Szonátát szólaltatta meg. Az óriási technikai és zenei problémákat felvető mű ritkán szólal meg ilyen ihletett, mélyen átélt előadásban. A lassú tétel nagyszabású kadenciája és a harmadik tétel viharzó lendülete maradandó élményt nyújtott minden hallgatónak. (Műsorfüzet, 1958/4. sz.)

1958. február 5. Gordonkaest, Petri Endrével. Bach D-dúr gambaszonáta, Brahms F-dúr szonáta, Jemnitz Levél, Kadosa Improvizációk, Kókai Ugrótánc, De Falla Spanyol Tánc, Chopin Nocturne, Weber Adagio és Rondo, Popper Tündértánc.

A műsor második felében a mai műveket olyan természetesen, probléma- és póztmentesen, szívből jövő egészséges zenélőkedséggel tolmácsolta a művésznő, akár a homokkal játszó gyermek. Sokoldalúság, lüktető elevenség, az új hangzási követelmények tudása teszi képessé arra, hogy minden stílust érezzen és fölényes biztonsággal megelevenítsen. (Műsorfüzet, 1958/? Temesváry János, hagyaték)

1958-ban nagyobb delegációval Kínába utazott. Az Operaház ének- és táncművészei és jeles hangszeres szólisták adtak több, mint húsz koncertet.

1959. Szovjet turné, számos koncert. Bächer Mihály társaságában a sztálingrádi televízióban is játszott.

1961. év végén ismét szólóest. Zongorista partnere Steinert Mária. Bach-Kodály korárelőjátékaiból kettő, Bach C-dúr szólószvit, Honegger cselló-zongora szonáta, Haydn C-dúr szonáta (Piatti átdolgozás), Bartók első rapszódiaja a műsor.

Kárpáti János méltatása:

Dénes Vera legutóbbi gordonkaestjének műsora már előre magára vonhatta az igényesebb koncertlátogató közönség figyelmét: kizárólag értékes, „nagy” kompozíciókat tartalmazott, melyek mind technikai, mind pedig zenei-előadásbeli tekintetben nagy feladatot rónak az előadóművészre. Az egész program művelt, mélyen gondolkodó és e gondolatok hű tolmácsolására hivatott művész portréját vázolta fel előttünk. Dénes Vera sohasem fordul a kisebb ellenállás felé: mindig a nehezebben járható utat választja, a népszerűtlenebb, felelősségteljesebb és „hálátlanabb” feladatokat vállalja. És ez már nemcsak a műsor összeállítására vonatkozik, hanem a művészi megvalósításra is. Meg sem kíséri, hogy az eleve intim, elsősorban belsőleg kimunkált műveket a nagy hangversenyterem méreteihez és hangulatához idomítsa, hogy a durvább, kontrasztosabb hatások segítségével – bizonyos gondolati mélység feláldozásával – juttassa el mondanivalóját hallgatóságához. Ez az alapmagatartás természetesen összefüggésben van saját adott tónuslehetőségeivel, hangjának, hangerejének viszonylag kisebb volumenével. Akik azonban otthonosak a kamaramuzsikálásban, tudják, hogy a hang volumenénél sokkal fontosabb annak intenzitása és árnyalati gazdagsága. És Dénes Vera művészi erényei éppen ezen a területen mutatkoznak meg a legvilágosabban. (Műsorfüzet, 1962/1. sz.)

1963. március 22, Zeneakadémia. Boccherini Adagio és Allegro, Bach G-dúr szólószvit, Brahms e-moll szonáta, Kodály Duó, Beethoven Esz-dúr Varázsfuvola-variációk, Steinert Máriával és Sepsey Józseffel.

Fejlett egyéniséggel, leszűrt művészettel találkozunk önála. Jelensége mentes a lokálpatriotizmus bárminő beszorító szempontjától: a külföld empóriumaiiban épp úgy „márka”, mint itthon. Mégis jelentős a különbség Dénes Vera nagyvilági és helybeli hivatása között! Odakünn ő a hazáját képviseli dicsőséggel, idehaza példaadóan gondoskodik arról, hogy más magyar csellisták is kövessék az eredményeit. Elsősorban magával a művészetével, de nemcsak azzal: hanem széleskörű pedagógiai munkássággal is. Eszerint verbuválódik a lelkes közönsége. Az egyrészt a kitartóan hálás „hivekből”, másrészt a gordonkázó tanulóifjúságból áll. Március 22-én is együtt

élvezett és okult mindenki, aki mostanában csellista pályára helyezi erő kifejtésének súlypontját! A Zeneakadémia nagyterméből össze lehetett volna gyűjteni olyan gordonka-zenekar tagjait, aminőnek élén valaha Casals állott Barcelonában. Jó helyre kerültek, mert Dénes Verától valóban megtanulhatják, mik a kiváló csellózás feltételei. Elsősorban is az, hogy a technikai képesség, bravúros virtuozitás nem cél, csak eszköz. Mégpedig eszköze nem a szemfényvesztésnek, hanem a hivatkozás nélküli, valódi, mély művészi odaadásnak. Emögött páratlan igyekezet, szorgalom, állandó fejlődő készség áll, együtt azzal az emberi erővel, amit a nagymesterek iránti alázatnak hívunk. (Műsorfüzet, 1963/14. sz. Molnár Antal)

1964. május 2. Zeneakadémia, Rados Ferencsel. Bach G-dúr gambaszonáta, Beethoven C-dúr szonáta, F-dúr variációk, Kodály gordonka-zongora szonáta, Britten szonáta.

Művészi munkájának minden megnyilvánulása mögött érezhető a tiszteletet keltő komolyság, ahogyan szerepléseire készül: a maximális igényesség, amelyet magától megkövetel, a mélységes alázat, ahogyan a nagy mesterek alkotásaihoz közeledik, a magafelelt odaadás s a legkülönbözőbb stílusú művekkel való teljes azonosulás, ahogyan hangszerén az előadás szuggesztív perceiben azokat életre kelti. Mindebből az is következik, hogy hangversenyein általában nincsenek kiemelkedő számok, mert műsorának minden művét az átélés meleg közvetlensége, a költői kifejezés harmonikus teljessége s technikai problémák példás megoldása jellemzi. (Műsorfüzet, 1965/25.sz. Szekeres Kálmán)

1965. november 23. Bach d-moll szólószvit, Bach-Kodály két korárelőjáték, Beethoven 12 Varázsfuvola-variáció, de Falla Spanyol szvit és Britten szonáta, Wehner Tiborral.

Dénes Vera azok közé a művészek közé tartozik, akik élvezettel muzsikálnak. Az ilyen művész-típus talán a legszerencsésebb alkat. Úgy ül a pódiumon, mintha csak otthon muzsikálna (a kamarazene legnemesebb értelmében!) – egész attitűdje olyan, mintha csak azt mondaná: „Nagyon szeretek muzsikálni, ezeket a darabokat meg különösen szeretem. Nektek, akik most itt ültök, szintén örömet akarok szerezni, olyan örömet, amilyent én magam érzek, miközben játszom ezeket a darabokat.” Ettől az attitűdtől bensőséges és meghitt jellegűvé válnak Dénes Vera hangversenyei. (Műsorfüzet, 1965/44-45. sz. Barna István)

A már részletezett külföldi fellépéseken kívül sokszor járt az NDK-ban is, erről sajnos nem maradtak meg a részletes programok.

Az új zene ügyét is magáénak érezte. Szóltunk már Bush, Mihály, Jemnitz darabjairól, ezek mellett nevéhez fűződik Sugár Rezső rapszodiájának, Szabó Ferenc szólószonátájának, Ribáry Antal csellóversenyének bemutatása is.

A krónika minden bizonnyal nem teljes. A felidézett hangversenyek sokasága által betekintheünk Dénes Vera repertoárjának széles skálájába, a kritikák pedig nem győzik hangsúlyozni játékának komoly, meggyőző, élményszerű szépségét.

A Tanár. Dénes Vera pályafutását végigkíséri a pedagógiai munka. A Zeneakadémia 1935-36-os évkönyve szerint mint tanárképzős növendék, többek között Varga Lászlót tanítja gyakorlaton. A Goldmark Zeneiskoláról és a privát növendékekről már szóltunk. 1949-ben átszervezték a budapesti zenetanfolyamokat, ősszel megalakult az egységes koncepció jegyében működő Fővárosi Zeneiskola Szervezet.⁴³ A cselló oktatás szakfelügyeletét Dénes Verára bízta. Szerződése szerint ez heti 22 óra elfoglaltságot jelentett.

Személyes emlékem jóságos, szeretetteljes lénye, amikor találkozásaink alkalmával a csellózás szépségeibe próbált bevezetni, mint megszeppent kezdő növendéket.

1959-től került tanárnak a Zeneművészeti Főiskolára, Zsámboki Miklós utódjaként. (1964-ben lett docensből főiskolai tanár.) Haláláig ott tanított, cselló főtárgyat és metodikát. Tanítási módszereiről, emberi hozzáállásáról volt növendékei emlékezéseit fogom idézni.

Dénes Vera növendékei a Zeneművészeti Főiskolán:

forrás: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola évkönyvei ill. irattára

Bánk László	1967-70
Hamvas Ella	1959-63
Hartai Károly	1960-63
Hegyi András	1961-66
Kedves Tamás	1959-64
Kiss Domonkos Judit	1961-66
Korda Katalin	1963-68
Markó György	1969-70

⁴³ Igazgatója Irsai Vera volt. (Breuer 123.o.)

Nagy Katalin	1960-65
Ozoray Szilvia	1964-69
Sailer Mária	1966-70
Szödényi Nagy Enikő	1964-69
Tóth Erzsébet	1966-70
Varga Zsuzsa	1962-67
Vásárhelyi Vera	1960-62

Tanulságos, hogy ő maga hogyan vélekedett sokrétű és színes hivatásáról, művészi hitvallásáról, a tanításról. Idézzünk fel részleteket az Élet és Irodalomban megjelent riportból, melyet Feuer Mária készített *Dénes Veránál* címmel:⁴⁴

„ – Szólózás, kamarazene, zenekari munka és tanítás segíti, vagy nehezíti egymást és a művész dolgát?

– A sokféle munka csak látszólag sokféle, valójában egyazon művészi megnyilatkozás különböző formája. Ezért nemcsak segítik egymást, hanem össze is függenek. Néhány világjáró művész kivételével nincs olyan csellista, aki csak szólózással foglalkoznék és abból élne. Ennek többek között az az oka, hogy néhány nagy remekműtől eltekintve szűk a csellóirodalom. Másrészt viszont a kamarazenét játszó, vagy zenekarban muzsikáló hangszeres művész könnyen elfásul, ha csak szólamát gyakorolja, vagy megelégszik azzal a lehetőséggel, amit néhány taktusos szólói nyújtanak. Kivételek persze akadnak, találkoztam már olyan vonósnégyessel, amelynek tagjai csak saját programjukat csiszolgatták, mégis pompásan muzsikáltak. Én úgy érzem, hogy „megcsalnám” a hangszert, ha szólózási igény nélkül dolgoznék. A hangszer virtuóz lehetőségei is nagyon érdekelnek, nem szólva a koncert feszültségéről és a határidő tudatáról. Kamarazenélés nélkül nem tudnék megenni... De – és ezt a cselló szerepének köszönhetem – a nagyzenekari munkát is élvezem. [...] Basszust játszani nagyon jó. Remek érzés a harmóniai vázat áttekinteni, s erről az alapról figyelni és tolmácsolni a zenét. S hogy milyen sok múlik a jól alapozott basszusokon, azt nem kell mondanom. Persze nagyképű lennék, ha azt állítanám, hogy a komplikáltabb modern kompozíciókat is rögtön át tudom tekinteni a magam szólamából kiindulva, s elsősorban a kamaramuzsikára gondoltam, amikor áttekintésről beszéltem. De talán éreztettem ezzel a gondolattal. számomra a zenekari játék nem egyszerűen azt jelenti, hogy a partitúra egyik fontos kottasorát szólista-felkészültséggel

⁴⁴ Hagyaték, évfolyam és lapszám nélkül. Az interjú 1969-ben készült, később megjelent kötetben is. Feuer Mária: *80 muzsikás műhelyében*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1972)

tolmácsolom, hanem ennél összetettebb feladatot és élményt is. Egyébként ma már a zenekari muzsikustól világszerte elvárják, hogy áttekintő képessége legyen.

– Gondolom, az természetes, hogy a tanításban is az imént kifejtett nézetét érvényesíti. De milyen metódussal?

– A magyarázat, elemzés fontos része a tanításnak. De minden szónál többet mond a zene, ezért a legtöbbször gyakorlatban mutatom meg, mit, hogyan képzlek. Előénekelem egy-egy téma formálását és előjátszom a növendéknek. Az éneklés – úgy tapasztaltam – egyszerű és jó módszer, hiszen gyakran előfordul, hogy a karmesterek hosszas magyarázatait nem értő zenekar is úgy érzi, mintha egy függönyt húznának szét, amikor eléneklí kívánságát.

– A tanár egyénisége nem kerül-e olykor ellentétbe növendékével, s hasznos-e ilyenkor, ha előjátszik?

– Nyilvánvaló, hogy a legkiválóbb pedagógus sem képes minden tanítványa problémáját megoldani, s más-más alkatnak más-más tanár felel meg legjobban. Én igyekszem olyan növendékekkel foglalkozni, akikről érzem, hogy fogékonyak művészi hitvallásom iránt.

– Nem tudom elkerülni, hogy meg ne kérdezzem, mi ez a művészi hitvallás?

– Talán konvencionálisnak tűnik a válasz. A technikai felkészülésen túl arra kell törekedni, hogy a művész a zeneművek belső tartalmát tárja fel, tehát ne csak a kottafejeket szólaltassa meg – esetleg lebilincselő virtuozitással – hanem a kompozíció mélyebb mondanivalóját is tolmácsolja. Azt kérdezi, hogyan közelítem meg ezt az igazabb, mélyebb mondanivalót? A zenetörténeti stílus tanulmányok, a komponista ismerete, a mű elemzése mind segédeszköz, de a legfontosabb a zene ösztönös átélése és megérzése.

– Lehet, hogy ez az ösztönösség a női előadóművészek sajátja?

– Nem hiszem, sőt meggyőződése, hogy minden jó művészen él valamiféle intuíció. Egyébként is az úgynevezett női művészeket, pontosabban azt az ábrázoló előadásmódot, amit „női”-nek szoktak nevezni, nem kedvelem. A nagyon is férfiasan tolmácsoló Fischer Annie és Basilides Mária az ideálom. Amit nőknek neveznek az ő markáns, puritán értelmezésükben, az valamiféle csodálatos érzékenység, s ez néhány nagy férfi előadóművészre is jellemző.

– Engedje meg, hogy egy pillanatra visszatérjek a tanítás problémáira. Nem fordul-e elő, hogy az a tanár, aki művész is, képességeivel akaratlanul elbátortalanítja a növendéket?

– Ez a növendék alkatától függ. Van, aki valóban úgy érzi, sohasem lesz képes utólnérni, követni tanárát. De van, aki szárnyakat kap, ha azt látja, meg lehet oldani valamely rendkívülinek tetsző problémát. Én magam, növendék koromban az utóbbi típushoz tartoztam és hihetetlenül lelkesített mesterem tudása. Ezért a pedagógus, ha úgy érzi, ösztönöznie kell, akkor sokat mutasson, de ha úgy látja, a növendék elcsügged, vissza kell fognia önmagát. De éppen ez a változatosság teszi érdekessé a tanítást, s az eredmény nagy örömet szerez.”

Sokrétű, egy csellista számára csaknem minden lehetőséget kiaknázó pályafutása idő előtt kényszerű véget ért. 1970. március 16-án, néhány nappal 55. születésnapja után, súlyos betegség következtében elhunyt.

Egy gyermeket hagyott hátra, az 1950-ben született Sándor Annát.

Áttekintettük egy művész életének fontos állomásait a tények és dokumentumok tükrében. Vajon milyen volt ez a pálya a színpadok mögött, a család, pályatársak, tanítványok szemszögéből nézve?

Sándor Anna csellóművész, a Liszt Ferenc Kamarazenekar tagja 1973 óta.

– Milyennek látta édesanyját, Dénes Vera koncertező csellóművészt egy gyerek, majd kamaszlány?

– Hívását mindennél fontosabbnak tartotta. Előkerült egy levél, melyet a kínai turnéről írt apámnak, Sándor Frigyesnek 1958-ban. Kínában népes delegáció volt, Kovács Dénes, Bächer Mihály, énekesek, táncosok az Állami Népi Együttesből. Nem szó szerint, de idézem: „Fantasztikusan érdekes ország. Visznek minket mindenfelé kirándulni, de én ritkán megyek. Bármennyire is fáj a szívem, hogy nem láthatom, amit a többiek, de nekem itthon kell maradnom gyakorolni. Ma este is föllépünk és nekem kell a legjobbnak lennem.” Sosem felejttem el, milyen nagy hatással volt rám a levél, mikor felnőttként megtaláltam. Kína akkor elérhetetlen messzeségnek tűnt, és ő, a befutott művész nem élt az egyszeri lehetőséggel, hogy körülnézzen, hanem a szállodában készült a fellépésre.

Nem voltak a hangszerjátékhoz jó fizikai adottságai, mindenért nagyon meg kellett küzdenie. Példás szorgalommal, módszeresen gyakorolt, sokszor, lassan ismételve a frázist. Nagy súlyt fektetett a tiszta intonációra. Alaptréninggel kezdett, skála, Sevcik, vonó- és ujjgyakorlatok. Sok elfoglaltsága mellett természetesen nem mindig volt lehetősége, ideje erre a módszerességre. Volt úgy, hogy zenekari próbára is

bemelegítés nélkül kellett beülnie. Szokása volt, hogy amikor próbáról hazajött, még egy fél vagy egy órát gyakorolt, mert úgymond „ki kell tisztogatni azt a disznóólat, amit egy zenekari próbán összeszed”. Ezzel a kijelentéssel persze sok muzsikus nem ért egyet, de kétségtelen, hogy a nagyzenekari hangzás okozta bizonyos kontrollvesztés slamposságokat hozhat a játékba, melyet nem árt kijavítani. Volt úgy, hogy az anyai teendők ellátása után éjjel is nekilátott a gyakorlásnak, sokszor esti zenekari koncertet követően is. Kis keze volt, rugalmatlan, nehezen nyúlt. Fontos volt a naponkénti edzés. Casals nyomán ő is úgy tartotta, hogy ahány nap kimarad a gyakorlásból, ugyanannyi nap szükséges a forma visszanyeréséhez. Az ÁHZ csellószólamával is voltak konfliktusai. Szólamtársai javarészt férfiak voltak, akik nehezen viselték, hogy egy nőnek kell szót fogadniuk. Egy szólampróba komoly stresszt okozott, noha szakmai fölényét elismerték. Nehéz feladatnak érezte, hogy nőként főnöknek kell lennie, a csellózás még az ő idejében sem számított igazán női szakmának. Ez is oka lehetett állandó bizonyítási kényszerének, a megfelelni akarásnak. Amúgy hihetetlenül strapabíró volt, sosem panaszkodott fáradtságra. Nyaralni is úgy mentünk, hogy hozta a hangszert, reggel mindig dolgozott. (Ez alól csak az utolsó nyár volt kivétel, amikor nagyon fáradtnak érezte magát. Aztán, visszatérve, hogy még mindig fáradt volt, végre orvoshoz fordult. Sajnos, már későn.)

– Felmerül a kérdés, hogy miért vállalt ennyi kötelezettséget, elfoglaltságot? Nem hiszem, hogy megélhetési gondjai voltak.

– Valóban nem a pénz motiválta, de szükség volt arra is. Egyik nagymamámnak sem volt nyugdíja, el kellett tartani őket is. Bármilyen furcsa, egy amerikai nagybácsit is mi támogattunk innen, majd Magyarországra hozattuk. A mi három egybenyíló szobás lakásunkba nem tudtuk magunkhoz venni őket, eltartásuk jelentős költség volt.

– Milyen anya, háziasszony volt?

– Annak ellenére, hogy apámmal mindketten csak a munkájuknak éltek (igazán gyereket sem akartak sokáig, születésemkor anyám 35, apám 45 éves volt), nagyon jó anya volt. Kisgyerekként ugyan sokszor kellett egyedül játszanom testvér és rokon gyerek híján, de kamaszként mindent meg lehetett beszélni vele, barátnői viszonyban voltunk. Nevelésben nem volt túl szigorú, kivéve talán a csellózást. Egyébként kemény jellem volt, érzelmeit nemigen mutatta ki.

A háziasszonyi teendőkre kevés ideje maradt, idegen segítséget vettünk igénybe. Sütés-főzés ritkán, nagyobb ünnepek alkalmával volt csak.

– Adódott azért szabadidő?

– Esti zenehallgatásokon előkerültek a család által nagyon szeretett dalirodalom remekei. Sok lemezünk volt Fischer-Dieskauval, Kathleen Ferrierrel. Sok kamarazenét is hallgattunk, például zongorás triókat, melyeket ő csak ritkán, vagy egyáltalán nem játszott.

A csellisták közül főleg Casals volt a kedvence, meg Feuermann. Piatigorszkijt kevésbé szerette. A külföldre került pályatársaival levelezett, Starker, Varga, Czákó meglátogatták, ha itthon jártak. Az itthoniak közül főleg Zsámbokival volt jóban, Friss Antallal sok nézeteltérése akadt a vizsgákon.

– Zenén kívül mi érdekelte?

– Szabad idejében szeretett olvasni, múzeumba járni. Sokat fényképezett, baráti társaságban gyakran volt diavetítés az utazásokon készített képekből. A kétkezi tevékenységet is szerette, általában jó műszaki érzéke volt. Ha valami elromlott, elektromos berendezés vagy egyéb a ház körül, tudta, mit kezdjen vele. Kötött pulóvert is. Fiatal korában sportos nevelést kapott, testvérével együtt úsztak, eveztek, síeltek. Nagyon szeretett kirándulni. Éveken keresztül Sopronban béreltünk szobát nyáron, ahol a kötelező reggeli gyakorlás után jöhettek a programok, séta a közeli erdőkbe, hegyekbe, vagy éppen úszás, ha meleg volt. Természetimádó volt, virágok, állatok érdekelték, mindig volt kutyája. Pár évig Mátraszentimrén is nyaraltunk egy parasztházban. Se víz, se villany, de nagyon élveztük. Ottani kirándulásainkról sok fénykép tanúskodik.

– Voltak azért gyengéi?

– Szerette az órákat, szép ékszereket. Ezeket saját magának kellett megvennie, mert apukám, Sándor Frigyes ellenkező véleményen volt és nem szívesen ajándékozott ilyen „haszontalan” holmikat.

Konrád György brácsaművész, kolléga, sokáig az ÁHZ és Magyar Kamarazenekar tagja, Tátrai Vonósnégyes.

– Amikor 1951-ben az ÁHZ-ba (illetve elődjébe) kerültem, Banda Ede és Dénes Vera voltak a szólamvezetők, gyakran egymás mellett is ültek. Különböző karakterű emberek voltak. Mint vezető, Dénes Vera nem volt olyan uralkodó egyéniség, mint Banda. A Magyar Kamarazenekarban, ahol szintén évekig együtt játszottunk, sok vitája volt Tátraival. Alapossága, lelkiismeretes aprólékossága lassabb ütemű tanulással járt, ez néha fékezőleg hatott. Improvizációra nem hajlott, a váratlan helyzeteket nehezen kezelte. Talán nem volt meg a könnyedsége hozzá. A kipróbált, jól begyakorlott dolgokat szerette, azokat viszont mindig magas, egyenletes színvonalon hozta. A

sokszor előadott Mihály vagy Tartini csellóversenyt mindig megbízható, remek előadásban hallottuk tőle. Ugyanez vonatkozott a zenekari szólókra is.

Szilvász László kolléga, az ÁHZ másik szólócellistája, a kamarazenekarban Dénes Vera pulttársa.

– Schiffer tanítványa volt, akinek tanítása a német pedagógián alapult, amely sok elmélettel, tudományos módszerekkel magyarázott. Dénes Vera ezt az iskolát követte, ennek a porosz, szabálykövető, alapos zenélésnek volt utolsó képviselője. A zenekari szólampróbákon kevés konfliktus adódott, abszolút respektusa volt, de a többiek mégsem követték mindig egységesen. Ez csak részben tudható be annak, hogy női főnök volt, hiszen munkabírással, szorgalommal ezt bőségesen kompenzálta. Inkább fiatalabb kollégáinak érdeklődése fordult egyre inkább a kevésbé akadémikus, könnyedebb, gyakorlatiasabb, Casaltól eredő spanyol-olasz-francia csellóiskola felé.

Kiss Domonkos Judit tanítvány, a Magyar Állami Operaház szólócellistája.

– Nagyon örültem, hogy hozzá kerülhettem. Az első pillanattól kezdve tökéletesen ráéreztem arra, hogy az instrukcióival mit is akar mondani. Komplex tanítás volt, etűd, előadási darab, versenymű váltakozott. Mindig hangszerrel a kezében tanított (és sajnos cigarettával). Új darab tanulásakor részletesen elmondta, miről szól, milyen a felépítése, hol, hogyan kell frazírozni, milyen hangképzést kíván. Eljátszotta, megmutatta, mitől lesz jó. Ez megnyugtató biztonságot adott, amire nagy szükségem volt akkor. A vonóhúzás, vonóbeosztás terén a legapróbb részletekig kidolgoztatott mindent, addig nem nyugodott, míg a kívánt eredményt el nem érte. Vesszőparipája volt a hallhatatlan vonóváltás, a lassú vonóhúzás. Ezekre mind tudott és ajánlott gyakorlatokat, mint a darab aktuális részeinek megoldására is. Intonáció terén is igényességre nevelt. Végtelen türelemmel tisztogatott részeket, duplafogással, harmóniával ellenőrizve. Sokszor az egész óra ráment, de megérte. A vibrató milyensége is fontos volt, a fülkontroll szerepét hangsúlyozta. Szigorú volt, a maximumot akarta kihozni mindenből. Ha valami nem tetszett neki, nem látványosan, de szemrehányóan letolt. Azt nagyon szívemre vettem. Sokszor volt mosolygós, derűs a szigora, bár igazán nem lazított sosem. Emberileg is nagyon jóban voltunk. Természetesen bizonyos távolságot tartott, de bármilyen problémával bizalommal hozzá lehetett fordulni. Szakmai vagy privát gondokra is többnyire jó megoldást tudott javasolni, számítani lehetett rá. Zenére, igényességre, helytállásra nevelt.

Hegyi András növendék, a Rotterdami Filharmónikus Zenekar tagja.

– Elsősorban rendre nevelt a zenében. Azt mondta, a zenének úgy kell szólni, mint mikor tisztességesen megfésülködik az ember. Ha nincsenek helyükön a dolgok, elvesztik értelmüket. Ragaszkodott a beírt ujjrendekhez, vonásokhoz, de nagyritkán elismerte, hogy a növendék változtatása is jó lehet. A jobb kéz mechanizmusával sokat foglalkozott. Fontos volt a játszó apparátus aktív lazasága, a kar súlyának szerepe a hangképzésben csak annyi izomerővel, amennyi feltétlenül szükséges. Ennek megértése sokat segített pályámon, mert kollégáimmal ellentétben soha nem volt fájdó kéz- vagy karproblémám. Nem dícsért hamar. Egyszer egy egész koncerttételt játszottam hiba nélkül, csak az utolsó sorban ment félre valami. Azt mondta, kár, igazán megdícsértelek - volna. Rendszeretetére jellemző, hogy összetűzött a zongorakísérővel, aki egyszer nem jelent meg, mert valamilyen más elfoglaltságot vállalt. Ezt nagyon nem vette jónéven. Órán bizonyos távolságot tartott a növendékekkel, de azért lehetett tudni, kivel ért szót nehezebben, és kiket kedvel. Szerencsésnek érzem magam, hogy hozzá kerülhettem, mert problémáimat – alkatomnak megfelelően – intellektuális módon is megközelítette.

Markó György az utolsó felvett növendék, Budapesti Fesztiválzenekar.

– 1969-ben kerültem a Zeneakadémiára, vidékről. Szakmailag, zeneileg rosszul felkészítve, tanácstalanul, szorongással mentem az általam névről is alig ismert Dénes Vera első órájára. Rövid ismerkedés után fölmérte tudásomat és komoly hiányosságokat állapított meg. Javaslatot tett, hogyan fogjunk hozzá hátrányom ledolgozásához. Kemény munka kezdődött hétről hétre, kétségek közt, csekély önbizalommal, hogy sikerülhet-e egyáltalán. Ekkor már súlyos beteg volt, télen a lakásán tanított. Gyenge, erőtlén volt, ennek ellenére nagyszerű órákat tartott, mindig hangszerrel a kézben. Birtokában volt a daraboknak, teljes szépséggel játszotta az éppen mutatott részletet. Mégis elsősorban emberi nagysága volt rám legnagyobb hatással. Ha elvárásai alatt játszottam, nagyon elkeseredtem. Ilyenkor odajött, megvigasztalt. Tehetséges vagyok, mondta, és ha dolgozom, ebből nagyon jó eredmény születhet. A képesség megvan, a többi rajtam múlik. Ez nekem akkora erőt adott, hogy a későbbiekben is, ha csüggedtem, felemlert. Végtelen türelmessége nagyon sokat jelentett abban a beilleszkedési problémákkal teli, bizonytalan önértékelésű, tétova helyzetben. Nagyon nagy lelke volt, rengeteget köszönhettem neki. Ezek a legmeghatározóbb emlékei mindössze néhány hónapos ismeretségünknek.

Hanglemezfelvételek (Qualiton, Hungaroton; közreműködő partnerek feltüntetve):

Tartini: D-dúr gordonkaverseny	Magyar Kamarazenekar, Tátrai
Corelli: g-moll concerto grosso	Magyar Kamarazenekar, Tátrai
Kodály: Adagio	Petri Endre
Farkas Ferenc: Trittico concerto	LFKZ, Sándor Frigyes
Saint Saens: Az állatok farsangja	ÁHZ
Sárai Tibor: Tavaszi Concerto	ÁHZ Sándor Frigyes, Szebenyi, Mauthner

Rádiófelvételek (a Magyar Rádióban):

Tartini: D-dúr gordonkaverseny	MR Szimf.zenekar, Sándor Frigyes
Mozart: Esz-dúr gordonkaverseny (Fischer Sándor átírtja)	MR Szimf.zenekar, Fischer Sándor
Haydn: D-dúr gordonkaverseny	ÁHZ, Fejér György
Alan Busch: Concert Suite for Cello and Orchestra	MR Szimf.zenekar, Alan Busch
Mihály: Gordonkaverseny	ÁHZ, Somogyi László
Ribáry: Gordonkaverseny	MR Szimf.zenekar, Bródy Tamás
Vivaldi: D-dúr gordonkaverseny op.3.No.9	Hajdú István
Tartini: Grave	Hajdú István
Couperin: Pastorale	Hajdú István
Boccherini: Adagio és Allegro	Hajdú István
Haydn: C-dúr szonáta Hob.VI.6.	Hajdú István
Beethoven: Esz-dúr variációk	Hajdú István
Chopin: cisz-moll noktürn op.20.	Hajdú István
Szkrjabin: b-moll etüd	Hajdú István
Cassado: Üdvözlés	Hajdú István
Brahms: e-moll szonáta	Sándor Árpád
Debussy: Szonáta	Sándor Árpád
Kodály: Szonáta op.4.	Petri Endre
Kodály: Adagio	Petri Endre
Jemnitz Sándor: Szonáta	Sebők György
Sugár Rezső: Rapszódia	Steinert Mária
Hajdú Mihály: Variációk és rondó	Steinert Mária

Ravel: Duó

Garai György

Szabó Ferenc: Szólószonáta

Közreműködőként:

Haydn: G-dúr divertimento

Szebenyi János, Szécsi Magda

Haydn: C-dúr szimfónia (Midi)

Magyar Kamarazenekar

Brahms: H-dúr trió, op.8.

Petri Endre, Garai György

Jemnitz Sándor: Vonóstrió

Garai György, Lukács Pál

Sugár Rezső: Vonóstrió

Dőry Zoltán, Mauthner Anna

Kocsár Miklós: Rongyszőnyeg (hat dal)

Geszty Szilvia, Kovács Imre,
Szász József, Mauthner Anna

Kitüntetései:

1948. Bolgár Női Érdemrend

1950. Kiváló munkáért.

1952, 1954, 1959. Liszt-díj

1955. Szocialista munkáért

1961. Érdemes művész

Banda Ede

1917. április 6-án született Budapesten. Apai felmenői között a híres Banda cigányzenész dinasztia tagjai találhatók. Édesapja id. Banda Ede (Edus) cimbalmos, dédapja klarinétos volt. A leghíresebb közülük nagyapja, Banda Marczi primás, a „hallgató magyar nóták mestere.” Vácon, Majd Budapesten működött. A Budapest kávéházban, később a Petánovics-féle vendéglőben muzsikált. Nagyon népszerű volt, jómódú, házat vásárolt. Fénykorában zenekara tizenhét tagot számlált egy korabeli fénykép tanúsága szerint, a zenészek között a Banda család számos tagja szerepel.¹

Öten voltak testvérek, Banda Ede volt a legkisebb gyerek a családban. Három nővére közül az egyik nagyszerűen zongorázott, sok házimuzsika volt otthonukban. Kivételes képességei már korán megmutatkoztak, abszolút hallása hamar kiderült. Zongorázni kezdett, mint családjukban minden gyerek. Ősei zenei tehetségét örököelve, de a cigányzene műfaját megtagadva, a klasszikus zene érdekelte. (Banda Márton bátyja után a második profi klasszikus zenész lett a családban.)² A zongorát nem szerette igazán, hét évi tanulás után abbahagyta. Ennek okáról idős korában egy rádióriportban mesélt.³ Ugyanitt említi, hogy bátyja tanácsára, aki akkor már az Operaház tagja volt, a hegedűvel is megpróbálkozott, sikertelenül, mert a hangszertartással nem sikerült megbarátkoznia. Egy koncerten tetszett meg neki a cselló, rövidesen Scholz János privát növendéke lett. (Tizennégy évvel idősebb bátyja, aki zenei nevelését irányította ekkor, praktikus szempontokból is egyetértett a hangszerválasztással, mert abban az időben csellistából hiány volt és a pálya későbbi kenyérkereset szempontjából biztosnak látszott.) A viszonylag késői kezdés ellenére (tizenhárom éves volt akkor) nagyon gyorsan haladt tanulmányaiban. Zenei alapjai már megvoltak, hangszeres lemaradását hamar behozta. Inspirációt jelenthetett unokaöccse, a nála csak három évvel fiatalabb Szabó Pál, akivel egy házban laktak és aki szintén csellózni tanult Scholznál. Ilymódon bizonyos rivalizálás

¹ Markó Miklós: *Cigányzenészek albuma*. (Budapest: Fekete Sas Kiadó, 2006): 63.o.

² Tizennégy éves korában szülei Belgiumba küldték abban a reményben, hogy egy gazdag mecénást talál magának. (Abban az időben ez gyakori volt bizonyos körökben.) Ebből semmi sem lett, nyomorúságos, magányos fél évet töltött ott egy pap vendégeként. Nem szeretett ott lenni, a nyelvet nem beszélte. (Banda Pál közlése, továbbiakban Banda P.)

³ „Szerintem a zongora halott hangszer: az ember leüt egy billentyűt és utána nincs hatalma felette. Nem lehet egy crescendot csinálni, nem lehet a hangot kitartani.” (Győri László rádióinterjúja, 2002.)
Továbbiakban: Győri

alakult ki közöttük.⁴ Scholz 1932-ben a Roth Vonósnégyes tagja lett és nemsokára kivándorolt Amerikába. Banda ezután Hütter Pálnál tanult rövid ideig, majd 1934-ben a Zeneakadémián Kerpely Jenő osztályába került, ahol 1942-ben szerzett művészi oklevelet. Közben Schiffer Adolfnál is hallgatott órákat, valamint Zsámboki Miklósnál, aki akkor a tanárképzést vezette. Leckekönyvében még a következő ismert nevek szerepelnek, mint tanárok: Molnár Antal, Weiner Leó, Kósa György, Kókai Rezső, Unger Ernő, Ádám Jenő, Bartha Dénes.

A tanárképzőt 1940-ben fejezte be. Idézzünk az Országos Magyar Királyi Zenetanárvizsgáló Bizottság által kiadott oklevélből:

Banda Ede ur [...] az Országos Magyar Királyi Zenetanárvizsgáló Bizottság előtt vizsgálatot tett a következő eredménnyel: A gordonkajáték módszertana: kitűnő. Neveléstan: kitűnő. Magyar irodalomtörténet: fölm. Gordonkajátékának művészi fejlettsége: kitűnő.

Ezután a dokumentum felsorolja a Főiskola tanárképző és akadémiai tanfolyamán nyert osztályzatokat. Általános zenetan, gordonkairodalom ismerete, kamarazene, vonósnégyes, zongora, gyakorlati tanítás, gordonka, egyetemes zenetörténet, zenekari gyakorlat mind kitűnő, magyar zenetörténet, zeneesztétika jeles. Majd így folytatódik:

Ezek alapján Banda Ede urat a gordonkajátéknak zeneiskolákban, valamint más tanintézetekben való tanítására, a Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi Minisztertől ránk ruházott jogunknál fogva, képesítettnek nyilvánítjuk s az okleveles zenetanár cím használatára feljogosítjuk. Ennek hitelére aláírásunkkal és a Vizsgáló Bizottság pecsétjével megerősített ezen oklevelet kiadtuk.

Kelt Budapesten, 1940. évi június hó 15-én.

(Aláírások)

Dr.Dohnányi Ernő, Kerpely Jenő, Haydu István,
Zsámboki Miklós, Isoz Kálmán
(titulusokkal)

Egy év múlva Dohnányi Ernőtől a következő ajánló levelet kapta:

Banda Ede részére, aki [...] az 1939-41 években az Orsz. Magy. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán Kerpely Jenő tanár osztályán a gordonka-művészképző tanfolyam II. osztályú növendéke volt és az 1939/40 tanévben a gordonka-tanárképző tanfolyamot kitűnő sikerrel elvégezte. Kitűnő képzettsége, művészi rátermettsége és már eddig széles

⁴ Szabó Pál közlése.

körben elért művészi sikerei folytán a legmelegebben ajánlom őt művészi intézmények és valamennyi illetékes figyelmébe.

Budapest, 1941. évi július hó 19-én. Főigazgató

A művészképzőt követő diplomahangversenyre 1942. június 9-én került sor. Műsor: Bach G-dúr szvit, Dvořák csellóverseny 1. tétel, Kodály Adagio, Cassado Requibros, Ravel Habanera, Cassado Ördögi tánc.⁵

Tanárai közül Kerpely Jenőt nagyon szerette, akinek nemes, laza, arisztokratikus csellózása hibátlan zenei ízléssel párosult, ami számára nagyon imponáló volt. Különb muzsikusként tartotta Waldbauer Imrénél is (akitől szintén sokat tanult, vonós kamarazenére járt hozzá). Elmondása szerint Kerpely kiváló tanár volt, emberileg is korrekt, alázatos. Schiffer iránt viszont személyes ellenszenvet érzett, pozórnek tartotta.⁶

Tanulmányai során nagy hatással volt rá Weiner Leó, aki a zongorás kamarazenét tanította. A művészdiploma megszerzése után privát növendékként zenetant tanult nála, amely összhangzattant, formatant, analízist jelentett. Kapcsolatuk a tanár-diák viszonyból később barátsággá alakult. Számtalan Weinerhez fűződő élménye, története volt, sok közülük a háborús időkből. Ezek felidézése meghaladná a tanulmány kereteit. Egy részük megjelent Berlász Melinda *Weiner Leó és tanítványai* című kötetében,⁷ másokat a szokásos év végi zsúrokon mesélt tanítványainak vég nélkül és néha különböző változatokban.

Banda Ede azon csellisták közé tartozott, akik a zene mindazon ágát művelték, amire a hangszerük csak lehetőséget adott. Szólszereplései mindig élményt jelentettek, bár nem tartozott szorosan a néhány kiválasztott világjáró nagy szólista közé, akik csak abból éltek, hogy estéről estére különböző országokban, városokban önálló hangversenyeket adjanak. Rendszeresen játszott zenekari kísérettel a nagy versenyműveket, szóló és kamaraestjein a cselló és kamarairodalom minden jelentős darabját előadta. Negyven éves vonósnegyes tagsága alatt nehéz olyan művet találni a műfaj hatalmas repertoárjából, melyet ne játszott volna. Zenekari muzsikusként, szólócsellistaként is emlékezetes produkciók részese volt. Talán az egyetlen műfaj az opera, amely hiányzott a palettáról, bár a szegedi Parasztszínház több szempontból is sorsdöntőnek bizonyult (lásd alább). Tanárként is legendás volt, Kerpely Jenő helyét megörökölve életét végigkísérte a Zeneakadémia, a fiatalokkal való foglalkozás.

⁵ Zeneakadémia évkönyve 1941-42. Továbbiakban: Évkönyv.

⁶ Banda P.

⁷ Berlász Melinda (szerk): *Weiner Leó és tanítványai* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2003).

Zenekar. A tanulmányokkal párhuzamosan a megélhetésről is gondoskodnia kellett. Már fiatalon alkalmi fellépéseket vállalt különböző szalonzenekarokban (pl. Bellevue szalonzenekar).⁸ 1935-ben, még főiskolásként, a Szegedi Ünnepi Játékokon a Parasztbecsület előadásain vett részt egy alkalmi zenekar tagjaként. Ott ismerte meg Hannover Györgyöt,⁹ akivel szabad idejükben kvartetteket játszottak. Hannover felfigyelt tehetségére és később beajánlotta a Budapesti Hangversenyzenekar cselló szolámába kíségitőnek.¹⁰ Egyre több alkalmi munkát vállalt, pénzkereset reményében. Voltak időszakok, mikor egyszerre négy-öt zenekarban is „haknizott” párhuzamosan. (Ezt később nagyon megbánta, mert úgy érezte, fiatal korában több időt kellett volna gyakorlással töltenie.)¹¹

1940-től 1951-ig a Székesfővárosi Zenekar tagja illetve első csellistája volt.¹²

1951 és 53 között a Rádiózenekarban töltötte be ezt a posztot. Zenekari elfoglaltságot ezután már csak 1971-től vállalt nagyon rövid időre, Dénes Vera halála után egy ideig az ÁHZ csellószolámát vezette.

A zenekari évek nagy hatással voltak művészi fejlődésére. Maga így vallott erről: „Rengeteget tanul az ember a zenekarban, mert megtanulja azt, hogy hogyan kell alkalmazkodni másokhoz. Az akkori nagy karmesterektől is sokat lehetett ellesni, talán többet, mint zeneakadémiai tanáraimtól. Próbáltam nyitott füllel élni. Felix Weingartnerrel, Erich Kleiberrel, Mengelberggel Beethoven sorozatokat játszottunk.”¹³ Számomra élvezet a zenekari munka, mert a gordonkaszólam követelménye összetett, olykor dallamot tolmácsolunk, olykor csak töltő szólamot, s gyakran a basszust, ami a hangzás alapját, egyensúlyát képviseli. Bernardo Molinari tette felejthetlenné számomra azt a felismerést, hogy a basszus szólam alapjára épül az egész zenei szerkezet, s olyan feladatot kell betöltenie, mint egy épülő ház fundamentumának. A konkrét példa Kodály Psalmus Hungaricusában adódott, ahol egy helyen hat csellós osztott szólam van. A karmester ordított velünk, mondván hogy így dől össze egy ház, amelynek nincsen alapja. Magyarul,

⁸ Banda P.

⁹ Hannover György fiatalon elhunyt hegedűművész (1907-1935) a Budapesti Hangversenyzenekar (továbbiakban BHZ) koncertmestere és egy ideig a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes másodhegedűse volt.

¹⁰ A BHZ akkoriban csak kevés állandó taggal működött, a nagyobb létszámot igénylő produkciókat alkalmilag kíségitő muzsikusokkal oldották meg. Gábor István: *A BHZ-től az ÁHZ-ig*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1984) 13.o. A továbbiakban: Gábor.

¹¹ Györi.

¹² A Székesfővárosi Zenekar első pultjánál egy ideig együtt ültek Varga László barátjával és sokat mókáztak. Például a brácsa szólamát játszották a sajátjuk helyett, amíg a karmester észre nem vette, hogy valami nem stimmel. Ekkor ártatlan arccal visszatértek saját szólamukhoz és magukban jót mulattak. (Banda P.)

¹³ Györi.

aki a basszust játssza, az legyen erősebb, mint a többi.¹⁴ A gordonkaszólamnak ez a sokrétűsége magyarázza, hogy a csellisták harmóniai érzéke fejlettebb, összhangzattanban ők a legerősebbek a főiskolai növendékek között. A nagy karmesterektől tanultak néha olyan magától értetődőek, mint az egyszerű. Mengelbergtől hallottam: minden zenekari muzsikusnak a dallamot kell hallania, amikor játszik. Vagy azért, mert ő maga tolmácsolja, vagy épp az ellenkezője miatt: töltőszólamot játszik, s ezért halkabbnak kell lennie.¹⁵

1948 jelentős év volt Banda Ede életében. Októberben kiutazott a Genfben tartott Nemzetközi Zenei Versenyre, ahol ötödik helyezést ért el.¹⁶

A másik meghatározó esemény egykori tanára, Kerpely Jenő telefonhívása volt. Kerpely Amerikába készült, a Főiskoláról egy év fizetés nélküli szabadságot kért.¹⁷ Bandát bízta meg, hogy vegye át osztályát, távollétében helyettesítse. Akkor még nem tudták, hogy az akkor óradíjas helyettes tanári megbízásból közel ötven év folyamatos zeneakadémiai tanárság lesz, mindössze egy év kihagyással, amikor Banda Amerikában tanított.

A zenekari játék, amelyet oly sokra tartott zenei fejlődése szempontjából, csak kis részt jelentett végül zenei tevékenységei sorában. Elsősorban kiváló kamaramuzsikusként tartjuk számon, de rendszeres szólószereplései is előkelő helyet biztosítottak számára a zenei életben.

A Tátrai Vonósnégyesbeli szerepéről külön szólunk. Válogassunk hangversenyeiből, ahol **Szólistaként**, vagy jelentős kamaraművek előadójaként lépett közönség elé.

1941-ben volt első rádiós szóló adása, melyet még számtalan követett több évtizeden keresztül.¹⁸

1945. április 18. A háború utáni első kamarahangverseny a Zeneakadémián. Ajtai-Adler Viktor¹⁹ (hegedű), Solymos Péter (zongora). Műsoron többek között Rameau és Ravel zongorás triója, Kodály gordonka-zongora szonátája.²⁰

¹⁴ Györi.

¹⁵ Feuer Mária: *50 muzsikusi műhelyében*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1976): 114-116.o. Továbbiakban: Feuer.

¹⁶ Életrajzai negyedik helyezést említene. Starker János könyvében részletesen beszámol a versenyről. A döntőbe négy magyar csellista is bejutott. Első díjat kapott egy Raymonde Verrandeaunévű francia hölgy, akinek további karrierjéről senki sem hallott. Második lett Antonio Janigro, akinek mindenki győzelmet jósolt, és további fényes pályája igazolta a jogos elvárásokat. Harmadik helyre Czákó Éva futott be. Ötödik lett Banda, hatodik Starker János, kilencedik Szabó Pál, aki viszont ugyanakkor a Végh-Quartettel megnyerte a vonósnégyes versenyt. (Starker János: *The World of Music according to Starker*. (Bloomington: Indiana University Press 2004): 54.o. Továbbiakban: Starker.

¹⁷ Évkönyv.

¹⁸ Borgó András: *Kétszer egyformán nem játszom ugyanazt*. (Muzsika, 1991. június) Továbbiakban: Borgó.

¹⁹ Ajtai Viktor 1946-ban elhagyta Magyarországot, Amerikába emigrált. A Pittsburgh-i szimfonikus zenekar tagja lett, majd Reiner Frigyes karmestert követve előbb a Metropolitan Opera, majd a Chicago Symphony koncertmestere volt. (Starker)

1947. február 27-én Székesfővárosi Zenekar. Haydn (D-dúr) gordonkaverseny. Vezényelt Konstantin Silvestri.²¹

1948. „Banda Ede a Salzburgi Ünnepi Játékokon vett részt és Csehszlovákiában szerepelt.”²²

1949. február 14. Otto Klemperer vezényletével Beethoven hármaversenye. Partnerek: Sándor Renée, Garay György.²³

1955. december 13. Carlo Zecchi és Banda Ede szonátaestje a Zeneakadémián. Műsor: Bach G-dúr gembaszonáta, Beethoven A-dúr szonáta, Debussy szonáta, Brahms A-dúr szonáta.²⁴

1955. december 14. Viski János gordonkaverseny bemutató. Magyar Állami Hangversenyzenekar,²⁵ Ferencsik János.

1957. április. Viski János gordonkaversenyének bemutatója Berlinben.²⁶

1958. január. Gordonkaest Steinert Máriával. Bach c-moll szólószvit, Schubert arpeggione szonáta, Bartók 1. rapszódia.

Beszámolómat az egyébként is magas színvonalú hangverseny egészen rendkívülivé emelkedett teljesítményével, Bach c-moll szólószvitje Sarabande tételének ihletett és megihlető előadásával szeretném kezdeni, mert Banda Ede gordonkaművészetének legjellegzetesebb és egyúttal legértékesebb tulajdonságait vetítette elénk.[...] Értelmezésében a díszletezett ünnepélyesség teljesen befelé fordul és meghatóan elrévült áhitattá fokozódik: legtitkosabb és leggyengédebb érzelmektől átítatott áhitattá. Mélabús, de mégsem lehangoló volt e röpké percek hatása és érezni lehetett, hogy a hallgatóság e hangulat bűvkörébe kerülve, abban minél tovább szeretett volna vesztegelni. (Országos Filharmónia Műsorfüzet,²⁷ 1958/4 sz. Jemnitz Sándor)

1958 március. Viski gordonkaverseny Weimarban, Drezdában.²⁸

1959 május. Banda Ede az NDK-ban szólistaként szerepelt.²⁹

1961. április 13, Zeneakadémia. Haydn D-dúr csellóverseny. ÁHZ, vez. Harry Blech.

²⁰ Breuer János: *Negyven év magyar zenekultúrája* (Budapest: Zeneműkiadó, 1985) 59.o. Továbbiakban: Breuer.

²¹ Gábor.

²² Évkönyv, 1948-49. Hírek.

²³ Gábor.

²⁴ A dátumok, hangversenyműsorok forrása, ha másként nem jelzem, az Országos Filharmónia műsorfüzetei.

²⁵ A Székesfővárosi Zenekar új neve 1952-től. Továbbiakban: ÁHZ.

²⁶ Évkönyv, 1955-56

²⁷ Továbbiakban: Műsorfüzet.

²⁸ Évkönyv, 1957-58. Hírek.

²⁹ Évkönyv, 1958-59. Hírek.

Banda Ede kiváló gordonkaművészünk Haydn közkedvelt D-dúr versenyművét adta elő az őt jellemző puritán komolysággal, játékának azzal a szigorú tárgyilagosságával, amely mégsem válik hűvössé, mert fegyelmezett, de őszinte érzelem hatja át. (Műsorfüzet, 1961/9. sz. Jemnitz Sándor)

1962. február 15. Gordonkaest Szűcs Lóránttal. Műsor: Bach g-moll gambaszonáta, Vitali-Silva Chaconne, Bach Esz-dúr szvit, Kadosa Improvizáció, Kósa Andante és Vivace, Brahms F-dúr szonáta.

Művészünk [...] a leglelkiesmeretesebb, hivatásuknak aszkétikusan áldozó muzsikuskok egyike. Mentés marad a hiú csillogás mindenféle csábos külsőségétől. Minden egyes hangját, frázisát érzékeny mérlegre rakja, mielőtt az alkotó stílus szolgálatába helyezné. Ezért oly hiteles és maradéktalan a tolmácsoló munkája. (Műsorfüzet, 1962/10. sz. Molnár Antal)

1962. május 17. Beethoven hármasszert. ÁHZ, vezényel Sándor Frigyes.
Partnerek: Kocsis Albert, Szabó Zsuzsa.

1962. május 25. Dvořák gordonkaverseny. MÁV zenekar, Eugene Gossens.

1962. december 17. Christian Bach versenye a Magyar Kamarazenekarral.

1964. június 27. Martonvásár, Beethoven hármasszert. ÁHZ, Erdélyi Miklós,
Kocsis Albert, Antal István.

1964. november eleje. Az első szólószereplés Londonban, a BBC-ben. Dohnányi szonáta felvétele Wilfried Parry angol zongoraművésszel.

1964. december 22. Gordonkaest, Szűcs Lóránt. Bach C-dúr szvit, c-moll szvit, Kodály cselló-zongora szonáta, Debussy szonáta, Bartók 1. rapszódia.

1966. február 13, Brahms kettősszert. Rádiózenekari matiné, Lukács Ervin,
Kovács Dénes.

1968. augusztus 16, Haydn D-dúr versenye. ÁHZ, Kiscelli múzeum, Fejér György.

Banda Ede ismét bizonyosságot tett eminens muzikalitásáról, formaérzékéről és befelé forduló, sohasem hivatkozó, őszinte lírájáról. (Műsorfüzet, 1968/37. sz. Meixner Mihály)

1969. január. Sosztakovics 1. csellóversenye Altenburgban, NDK.

Banda Ede professzor Budapestről igen életteli módon adta elő szólóját, teljes mértékben érvényre juttatta az első tétel motorikus jellegét, majd kontrasztként a második tétel csodálatos kantiénájába került el. A mesterien előadott kadencia – amelyet szólóban játszik a gordonka az egész harmadik tételen át – óriási technikai tudást árult el,

ugyanakkor azonban a zenei-művészi anyaggal való mély szellemi közösségről is tanúságot tett. Fölényes biztonsággal és bravúrral győzött le minden nehézséget (kettősfogásokat, mesterséges üveghangot és arpeggiokat) amelyek hozzátartoztak a zenei történet folyamatához. Gazdag siker jutalmazta a szólistát. (Műsorfüzet, 1969/7. sz. a hírekben idézi a helybeli beszámolót)

1969. április 12. Kisterem, Beethoven zongoratriók. Pallagi János, Wehner Tibor.

1970. május 13. Dvořák csellóverseny. Postás zenekar, Fejér György.

[...] nem annyira azt emelte ki a műből, amivel Dvořák leendő virtuóz előadóinak kedvére tett, hanem azt, ami a művében a legbensőbb, legszemélyesebb ihletésű, legvallomásosabb, leginkább szíve szerint való volt. Így kapott mindjárt a mű indítása, a mű fő gondolata a megszokottnál egy fokkal melegebb, líraibb árnyalatot és így uralkodott el a mű teljes hosszán végig ez a komoly, nemes, átszellemült hang. (Műsorfüzet, 1970/22. sz. Molnár Jenő Antal)

1971. február 14. Kisterem, matiné. Két Schubert trió. Pallagi János, Wehner Tibor.

1971. február 14. Kisterem, este. Beethoven g-moll és C-dúr szonátája Wehner Tiborral.

1971. december 18. Haydn D-dúr verseny. ÁHZ, Németh Gyula.

1972. május 2. Farkas Ferenc Trittico Concertato. MÁV zenekar, Fejér György.

1973. február 13. Gordonkaest, Zeneakadémia Petri Endrével. Couperin-Kreisler XIII. Lajos dala és Pavane, Beethoven Esz-dúr variációk, Schubert arpeggione szonáta, Bartók 1. rapszódia, Brahms F-dúr szonáta.

1973. november 11. Kisterem, Bach est Sebestyén Jánossal. Három gambaszonáta és a d-moll szólószvit.

1973. november 22. Nagyterem, Brahms-est. Műsoron az e-moll szonáta, klarinéttrió, B-dúr szextett. Szűcs Lóránt, Kovács Béla, Konrád György, Bartók vonósnégyes.

1975. január 26. Szonátaest Vázsonyi Bálinttal. Bach G-dúr gambaszonáta, Beethoven D-dúr szonáta, Dohnányi B-dúr szonáta, Beethoven C-dúr szonáta

A hitelesnek ígérkező (Dohnányi) interpretációban csak Banda Ede mindig igaz meggyőződést sugalló játékában érzékeltünk vérbeli kamaramuzsikát, ahol a játék a társak egyívású közreműködésével egészül ki hangzó összképpé. A (Beethoven) D-dúr szonáta korálos, finom melizmákkal ötvözött lassú tételénél az est legfőnségesebb élményében részesültünk. (Műsorfüzet, 1975/8. sz. Molnár Jenő Antal)

1976 május. Két hangversenyen Beethoven vonóstriói. Kovács Dénes és Németh Géza.

1977. február 23. Gordonkahangverseny Lux Erikával. Poulenc szonáta, Kodály Adagio, Debussy szonáta, Brahms F-dúr szonáta.

1977. novembertől 1978. januárig. Négy trió est az MTA Kongresszusi termében, a Várban, a Magyar Rádió rendezésében. Schiff András és Rolla János a partnerei. Többek között Haydn, Mozart triói, Beethoven Esz-dúr, Schubert Esz-dúr, Mendelssohn c-moll, Ravel, Brahms C-dúr triók.

Banda Ede csodálatos muzsikusságát nem most fedezzük fel, de megint el kell mondani, milyen hasonlíthatatlan tudással és alázattal vesz részt az előadásban. A koncertek legátszellemültebb pillanatai általában az ő csellóhangja nyomán születnek meg. (Muzsika, 1978. március. Komlós Katalin)

1978. március 3. Kisterem, Trió est. Rameau trió, Ravel trió, C. Franck fisz-moll trió. Hevesi Judit hegedű, Ábrahám Marianne zongora a partnerek.

1978. május 27. Nagyterem, trió est. Két Schubert trió Kovács Dénessel és Rados Ferencsel.

Ideális összetételű, sok szép, kivételes feladatra képes társulásnak tapsolhatott a Zeneakadémiát szinte zsúfolásig megtöltő közönség. Mert ami a legmeggyőzőbb volt az est folyamán, az a három érett, sok tapasztalattal rendelkező kitűnő muzsikusként a zenébe és zenélésbe való belefelejtkezése, az a fajta hatás, amit oly ritkán – fiatalok közt különösen ritkán – élvezhetünk. (Műsorfüzet, 1978/25. sz. Juhász Előd)

(A két művet a Hungaroton hanglemezzre is rögzítette.)

Szinte külön fejezetbe illenék Banda Ede hosszú, hűséges kapcsolata az I. István (ma Szent István király) gimnázium szimfonikus ifjúsági zenekarával. 1959 júniusa és 1994 szeptembere között huszonnyolc alkalommal lépett fel velük szólistaként, néhány nyári koncert kivételével a Zeneakadémián. Eljátszotta a csellóirodalom majdnem minden igényes versenyművét. Szerepelt a Haydn D-dúr (1974), a Christian Bach (1963, 1979, 1984, 1994), a Schumann (1967, 1980, 1987), a Csajkovszkij Rokokó variációk (1967, kétszer), a Dvořák (1962, 1973), Saint-Saëns (1959, 1978), Dohnányi (1968, 1970, 1982, 1986), Hindemith (1971, 1975), Honegger csellóverseny (1982), Boellmann variációk gordonkára (1959). Brahms kettősversenyét négyszer (Pallagi Jánossal 1961-ben, Szász Józseffel 1964-ben, valamint kétszer Kovács Dénessel 1964-ben és 1974-ben), Beethoven

hármaversenyét kétszer (Pallagival, Wehner Tiborral 1970-ben ill. Alfred Breittel és Veroszta Magdával 1980-ban) adta elő.³⁰

Sajnos semmiféle kimutatás nem áll rendelkezésre Banda Ede budapesti szólószerepléseiről a Magyar Rádióban. 1941-es³¹ bemutatkozó adása után folyamatosan részese volt a rádió műsorainak, hosszú időn keresztül évente többször is. 1988 után, Amerikából hazatérve, amikor nyilvános szólófellépésre már nem kérték föl, egyedül a rádió ajánlott neki továbbra is fellépési lehetőséget.³² Számtalan felvétele közül több is ebben az időben készült.

A Tátrai Vonósnégyes. Banda Ede életművének talán legkiemelkedőbb területe a Tátrai Vonósnégyesben eltöltött több, mint negyven év. 1951-től lett az együttes tagja.³³

A kamarazene, vonósnégyes játék terén már korábban bőséges tapasztalatokat szerzett. Magyarországon a Hubay-Popper Vonósnégyes működését követően felvirágzott a műfaj. Rendszeresen koncertezett Melles Béla kvartettje (amelyben bátyja, Banda Márton és tanára, Scholz, majd Hütter is játszott) és a Waldbauer vezette együttes. A Léner Vonósnégyes ugyan már külföldön működött, de világhírük valószínűleg itthon is ismert volt. (Őket élőben csak 1947-48-ban, budapesti látogatásaik alkalmával hallhatta, megváltozott összeállításban, de lemezeik már jó ideje kaphatók voltak.)

1935-ben Hannover Györggyel alkalmilag játszottak vonósnégyesket. Hannover nemcsak zenekari munkát szerzett neki, hanem, mint a Waldbauer-Kerpely Kvartett szekundja, Waldbauernek is figyelmébe ajánlotta. Hamar kedvenc növendéke lett Waldbauernek és Kerpelynek is. Ettől kezdve többször játszott a hírneves együttesben, ha tanárát, Kerpelyt helyettesíteni kellett, vagy ha második csellóra volt szükség.³⁴ Játszott a Waldbauer vezette vonósnégyes 1945. júliusi koncertjein, amikor két egymást követő napon elhangzott Bartók nálunk még ismeretlen 6. vonósnégyese.³⁵ (A második hegedűs

³⁰ Forrás: <http://www.wind.hu/istvanzenekar/adatok/koncertek.pdf>

³¹ Raics István születésnapjára írt cikkében 1939-et ír. (Raics István: *Banda Ede 60. születésnapjára*. Muzsika, 1977. április). Továbbiakban: Raics.

³² Borgó.

³³ Az évszám tekintetében ellentmondanak a források. A Muzsika különböző számaiban, életrajzokban, Tátrai feljegyzéseiben 1951, a Feuer Mária interjúbán, Dénes Vera önéletrajzában, Raics István cikkében 1952 szerepel. Egy helyen (*Ki kicsoda a magyar zenei életben*, Budapest: Zeneműkiadó, 1979, Székely András szerk.) 1953, nyilvánvaló tévedés.

³⁴ Györi.

³⁵ A 6. vonósnégyest Bartók még közvetlenül kivándorlása előtt komponálta, de kottáját magával vitte Amerikába, ahol a Kolisch Quartet mutatta be 1941-ben. Kodály birtokában maradt egy kéziratmásolat, abból írták ki a szólamokat Waldbauerék a budapesti bemutatóra. (Raics)

Tátrai Vilmos volt!)³⁶ A koncerteken egyébként Banda előadta még Lajtha gordonkaszonátáját Solymos Péterrel, és Mihály András zongoratrióját Solymossal és Garai Györggyel.³⁷

Amikor Végh Sándor 1938-ban elhagyta az Új Magyar Vonósnégyest (Székely, Végh, Koromzay, Palotai) és hazaköltözött Hollandiából, saját vonósnégyes alapításába kezdett. Banda Edével dolgoztak eleinte, aki nagyra értékelte Végh muzikalitását. Együttműködésük nem volt tartós, Szabó Pál lett a kvartett végleges tagja.

1945-től egy másik állandó vonósnégyesben is játszott, másfél évig komolyan dolgoztak Garaival, Rényi Alberttel, Lukács Pállal. Majd bátyjával, Banda Mártonnal és Ney Tiborral alapítottak vonóstriót. Lajtha László foglalkozott velük, aki külföldi fellépéseket is szerzett nekik, Ausztriában, Svájcban, Franciaországban.

Tátraival már régóta, az 1935-ös szegedi zenekari fellépések óta ismerték egymást. A működő triót Tátrai valószínűleg nem akarta szétrobbantani, ezért nem Bandát hívta meg vonósnégyese indulásakor 1946-ban, noha tudását, zenei tapasztalatát elismerte. Amikor pár év múlva Tátrai megkereste azzal az ajánlattal, hogy vegye át Dénes Vera helyét, egy ideig gondolkodott, mielőtt igent mondott volna. Ugyanis tervei közt elsősorban a szólistaság szerepelt.³⁸ A Tátrai Vonósnégyes akkor már intézményesített, profi együttes volt, havi fizetést kaptak. Ez valószínűleg megkönnyítette a döntést.³⁹

Elmondása szerint belépése nagyot lendített az együttes munkáján, több változtatást javasolt a munkamódszeren. Weiner Leó tanítása, analízisei termékeny talajra találtak. Bevezette, hogy csak partitúrából tanulhatnak, nem pedig fül után a szólamokból, ahogy addig. A partitúra tanulmányozása, ismerete terén az élen járt. Javasolta, hogy utazáskor saját kottapultot vigyenek, amelyet alacsonyra lehetett engedni, így a játékosok közti kontaktus mindig a lehető legjobbá vált.⁴⁰

A Tátrai vonósnégyes évtizedeken keresztül meghatározója volt a magyar zenei életnek. Hangversenyeiket felsorolni csaknem lehetetlen vállalkozás lenne. A korabeli koncertműsorokat lapozgatva feltűnik, hogy sokszor nem múlt el hét budapesti

³⁶ Raics István: *Érted haragszom*. (Muzsika, 1997.október)

³⁷ Jemnitz Sándor beszámolója. Breuer 66.o.

³⁸ Győri.

³⁹ 1952 januárjában jött létre az Országos Filharmónia, amely a magyar hangversenyélet megszervezésére alakult központi intézmény volt. Elsőrendű feladatai közé tartozott a vidék hangversenyéletének fejlesztése. A létrehozott szólistarendszer bizonyos számú fellépést biztosított a szerződötett művészek számára és az ezzel járó honoráriumokkal lehetővé tette anyagi gondoktól mentes felkészülésüket. Az elsőként szerződötett művészek között volt a Tátrai Vonósnégyes is. Csellóművész csak kettő: Dénes Vera és Mihály Ferenc. (Breuer, 209-10.o.)

⁴⁰ Győri.

hangversenyük nélkül. Az 1950-es években nemigen akadt más együttes amely ezt a műfajt hosszabb távon, magas színvonalon művelte volna. A Waldbauer-, Léner-, Roth Kwartett csak emlékeiben élt, a vasfüggöny miatt sokáig nem jutottak el hozzánk a világ vezető művészei, a Székely Zoltán vezette Magyar- vagy Juilliard vonósnégyesek sem. A Weiner (Szász) és Bartók (Komlós) Kwartettek pedig csak később tűntek fel.

Emeljünk ki néhány érdeklődésre számot tartó momentumot a vonósnégyes történetéből.

Hazai együtteseink közül elsőként játszották Bartók mind a hat vonósnégyesét. 1955 őszén ciklikusan is előadták, majd hanglemezzre vették. Tíz évre rá másodszor is, az összkiadás számára, most már sztereóban.

1957-58-ban a határok végre megnyíltak, legalábbis az előadóművészek előtt, lehetőség nyílt az utazásra, turnézásra.⁴¹ Ez persze rengeteg nehézséggel, engedélyek beszerzésével, hivatali packázással járt. Első nyugat-németországi turnéjuk szép sikert hozott, a Telefunken hanglemezcég felkérte őket egy teljes Beethoven ciklus felvételére. A munkával csak részben készültek el, amikor egy késői kiutazás miatt szerződésbontásra került sor. Amerikai turnéjuk is megghiúsult, önhibájukon kívül.⁴²

A koncertjeiken közreműködő számos művész közül kiemelkedik Szvjatoszlav Richter, akivel Brahms zongoraötösét játszották 1958 február 13-án, a Zeneakadémián. Tátrai így emlékezik a hangversenyre:

Meglepett szokatlanul lassú játéka. Richter módosított megszokott játékkon. Olyan zenei feltárást inspirált, hogy a végén már eszünkbe sem jutott a tempó problémája. Egyre inkább úgy éreztük, most játsszuk először igazán jól a művet. [...] A rádió felvette a hangversenyt. Akár hanglemezfelvételt is lehetett volna készíteni a makulátlan produkcióról. Bízom benne, hogy az archívum gondosan megőrzi a felvételt.⁴³

Nos, megőrizték. A hangverseny restaurált felvétele 2007-ben megjelent CD-n is, igaz, külföldön. Az ismertető szöveg Bandát külön megdicséri.⁴⁴

Hanglemezfelvételeik közül kiemelkedik Haydn összes vonósnégyesének rögzítése. Évekig tartott, míg az addigi Peters kiadás gyakorlatát félretéve, aprólékos kutatómunka eredményeként az eredeti, Haydn által leírt „Urtext”-et tanulmányozva, elkészültek a

⁴¹ Tátrai Vilmos: *Hegedűszó alkonyatban*. (Budapest: Klasszikus és Jazz kiadó, 2001) 225.o. Továbbiakban: Tátrai. Az igazsághoz tartozik, hogy zenész kollégáikkal ellentétben kivételes helyzetben voltak, hiszen 1955-ben az NDK-ban, 1956-ban Belgiumban, Ausztriában, Lengyelországban szerepelhettek. (Évkönyv)

⁴² Tátrai.

⁴³ Tátrai.

⁴⁴ Doremi Legendary Treasures DHR 7882. „Cellist Ede Banda explores some passionate depths on his part”.

hatalmas munkával. Nem véletlen, hogy a Tátrai Vonósnégyes Haydn-lemezsorozata évtizedek óta kapható, sőt etalon az Egyesült Államokban. S arra, hogy Banda Edének milyen szerepe volt a sikerben, később még visszatérünk.

Nem utolsósorban szólnunk kell az új zene iránt érzett elhivatottságukról. Az természetes volt, hogy Bartók és Kodály műveit állandóan repertoáron tartották. De példátlan buzgalommal tanulták meg és mutatták be az új magyar szerzők műveit Lajthától Durkóig. Néhány név a teljesség igénye nélkül: Dávid, Horusitzky, Járdányi, Jemnitz, Kadosa, Kósa, Maros, Sárai, Sárközy, Sugár, Szabó, Székely, Szervánszky, Tardos, Bozay. De játszottak Schönberget és Webernt is. Az elsők között rehabilitálták koncertjeiken a hosszú évekre tiltó listára került Dohnányi Ernőt.

Tátrai Vilmos szorgalmasan gyűjtötte a dokumentumokat és statisztikákat készített pályafutásáról. Idézzünk fel ezekből néhány, a vonósnégyesre vonatkozó adatot.⁴⁵

Magyarországon, Budapesten és a vidéki városokban összesen 1667 fellépésük volt. (Banda Edére ennél valamivel kevesebb koncertszám vonatkozik, hiszen az első öt évben még nem volt tag, az utolsó években pedig, amikor már amúgy is ritkán volt koncert, távolléte vagy betegsége okán többször más csellisták helyettesítették.)

Külföldi fellépéseik helye és száma: Anglia (93), Ausztria (68), Belgium (41), Bulgária (8), Csehszlovákia (31), Dánia (14), Franciaország (49), Finnország (2), Hollandia (29), Japán (6), Jugoszlávia (23), Lengyelország (33), NDK (68), NSZK (125), Olaszország (46), Románia (9), Svájc (17), Svédország (3), Szovjetunió (29).

Bel- és külföldön összesen 2331 koncertjük volt.

Repertoárjukon 360 zenemű szerepelt.

64 kortárs hazai és 52 külföldi zeneművet mutattak be illetve először játszottak el Magyarországon.

Utolsó koncertjüket 1994. január 10-én adták. Természetesen a munka mennyisége nem oszlott el egyenletesen a több, mint negyven év alatt, de könnyen megbecsülhető, hogy a legaktívabb években legalább ötven-hatvan fellépésük lehetett szezononként, az esetleges rádió és hanglemezfelvételeken kívül.

Érdekes, hogy Banda Ede nagyon keveset mesélt kvartettbeli munkájáról, amely mindennapjainak része volt. Pedig a vonósnégyes sikere az ő sikere is volt, Kossuth-díja az ő művészi rangját is emelte.

⁴⁵ Tátrai.

A vonósnégyes műfajáról egyszer ezt nyilatkozta: „A kvartettirodalom csodálatos. Förlélműl minden egyebet. Zenekarit, zongorát is. Olyan élvezetet okoz az embernek belsőleg, hogy sokszor a határán voltam annak, hogy elsírjam magamat, miközben valamit játszottunk. A könnyem potyogott, annyira meghatódtam”.⁴⁶

A kvartettjáték talán egyik legnagyobb buktatójáról, a tagok közötti személyes viszonyról így vélekedett: „Egy vonósnégyes négy embernek a házassága. És mint minden házasságban, vannak súrlódások, nincs az a vonósnégyes, ahol ez ne fordulna elő. Nálunk is voltak, de ezek mindig elsimultak akkor, amikor muzsikáról volt szó. Soha nem volt olyan, hogy hosszú ideig tartó harag lett volna, a zene mindig feloldott. Az apró veszekedéseken az ember utólag már mosolyog, nem voltak érdekesek, jellemzők. A vonósnégyes tagjai közt feltétlen baráti kapcsolatnak kell lenni. Általában az első hegedűs a legvirtuózabb hangszerjátékos és a próbák során tanácsokat ad, ő diktálja, hogy mit, hogyan. Nálunk ez nem volt így meg, mind a négyen beleszóltunk a munkába és el is fogadtuk egymás tanácsait. Ez az ideális, demokratikus. El kell persze fogadni, hogy a második hegedűs és a brácsista nem lehet olyan magas művészi színvonalon, mint a prím. Ezt tudomásul kell venni és el kell viselni. A csellista egy kívülálló dolog, majdnem azt mondanám, hogy egy önálló egyéniség, ez minden kvartettben így van. Másként látja a dolgokat, mert szólólista és basszusjátékos is. Alapot, talpat kell adnia a hangzásnak, a másik hármat összefogni, egyben tartani. Áttekintése van a másik három fölött. Én majdnem, hogy le tudtam zongorázni a másik három szólómat”.⁴⁷

A tanítás. 1948-ban került a Zeneakadémiára, akkor mint Kerpely Jenő helyettese. Kerpely kivándorolt Amerikába és nem tért vissza.

A Zeneakadémia évkönyvei szolgálnak információkkal az ott eltöltött csaknem ötven évről. Megtudható a növendékek névsora évről-évre és néhány egyéb információ, amely számunkra érdekes lehet.

Az 1949-50-es tanévben már gordonka és gordon tanszékvezető. A második félévtől Zathureczky Ede kérésére kamarazenét is tanít, nyolc éven át.

„Banda Ede tanár a prágai nemzetközi versenyek zsűrijének tagja volt március hóban” (1954-55)

1967. február 16-23 között rendezték meg a Magyar Rádió gordonkaversenyét. Ezen 15 főiskolai hallgató indult. A döntő három díjnyertes versenyzője Banda növendék

⁴⁶ Győri.

⁴⁷ Győri.

volt. (Első lett Geszler Fatima, Csikor Margit második, Párkányi Tibor negyedik díjat kapott. A harmadik díjat nem adták ki.)

1976-tól sok éven át nyaranta a kanadai Quebecben töltött heteket. Feladata volt, hogy egy ifjúsági zenekar cselló szólamával foglalkozzon, felkészítse őket a zenekari koncertekre és privát órákat adjon. A tanári kar többi tagjával együtt koncerteken is fellépett.

1982-től a Főiskola kamarazene tanszékének vezetője volt, ténylegesen azonban nem tanított kamarazenét.

1987-ben, koránál fogva, nyugdíjazását kellett kérnie a Zeneakadémián. A következő évadot Starker János meghívására az amerikai Bloomingtonban töltötte, az Indiana Egyetemen volt vendégprofesszor. Szeptember 27-én Starker és Banda közösen játszottak David Baker vonósötösében, az Eva Janzer Scholarship Concerts szokásos évi hangversenyén.

1988-ban visszatért a Zeneakadémiára, már csak óraadóként. Egyre kevesebb növendéket vállalt, majd mellőzöttségében megkeseredve, 1996-ban végleg búcsút mondott az intézménynek.

Szeretett tanítani. Ezt többször kinyilatkoztatta, de növendékei is tudták, érezték. Tanítási módszeréről először saját szavait idézzük:

”A lazaság a tanításban is alapelvem, s valószínűleg éppen a tanítással eltöltött évek alakították ki bennem a zenekari játéknál is alkalmazott szabad vonóvezetés, szárnyaló hangképzés, elengedett tartás elvét. Ha így gyakorol az ember (s ez tanárra, növendékre, zenekari muzsikusra, szólistára egyaránt vonatkozik), akkor nincs izomfáradtság. Szébb lesz a hang és szabadabb a muzsikálás. A tanítás a tanár szólista felkészültségét is megkönnyítheti. Egyrészt alkalmat ad bizonyos gyakorlási mennyiség pótlására, hiszen az előjátszott, megmutatott részek többnyire igényesek, másrészt a pedagógiai munka természetszerűleg tisztáz és tudatosít olyan folyamatokat, amelyek a szólistánál talán ösztönösek.

A megtanulandó művet először egy tömbből kell kifaragni, a finom csiszolás a későbbiek dolga. Itt válik el, hogy ki mekkora erőfeszítésre képes. Mengelberg vezetett rá arra a remek módszerre, hogy az első tizenhat ütemet kell a legalaposabban kidolgozni. Ha valaki türelemmel bírja ezt a részletező munkát, akkor a darab előadása már „sínen van”. A növendékek különböző alkata egyébként nemcsak a terhelést, a továbbhaladás mértékét határozza meg, hanem a bánásmódot is. S ha a főiskolai évek alatt nagyjából a tanár felfogása dominál is, a növendéket lehetőség szerint minél szabadabb szárnyalásra kell

serkenteni. A merészséget technikai vonatkozásban is alapelvnek tartom. Meggyőződésem, hogy például a távoleső fekvéseket is biztosabban találja el az ember, ha lendülettel fogja meg, s nem félve keresgéli. Az a véleményem, hogy a túlzásokból mindig le lehet faragni, és az egyéni hangvétel többet ér az óvatoskodásnál. Ebben a szellemben nem a kotta hangjait kérem számon az órán, hanem azt az ívet, amelyet az egymás után következő hangok kifejeznek. S vallom, hogy az előadás szabadsága, a szuggesztív egyéniség hatása teszi élménnyé a hangversenyt – legyen az szóló produkció, kamarazenélés vagy zenekari előadás.”⁴⁸

Ezzel a felfogással csak egyetérteni lehet, a legmesszebbmenőkig. Nem hiszem, hogy a volt növendék elfogultsága mondatná ezt velem sok év után. Mint ahogy a következő sorok minden mondatát is mai napig érvényes aranyigazságnak tartom.

„Javaslat a Kamarazene Tanszék munkájához.”⁴⁹

A kamarazene a legmagasabb szintű oktatásban nem csak tantárgy, hanem a zenei műveltség, a zenében gondolkodás, a zenei fegyelem és játék elengedhetetlen eszköze. A jó kamaramuzsikusi otthonos minden zenei nyelvben s ezt a jártasságot nem nélkülözheti sem a szólista, sem a zenekari muzsikusi. Meggyőződésem, hogy a jó zenekari muzsikusi képzése a főtárgy- és kamarazene-órák elsőrendű feladata. Éppen ezért aránytalannak érzem a főiskola eddigi tantervében a zenekari művészképzés túlsúlyát a kamarazene-, gyakran még a főtárgyórák rovására is. Hiszen a kamarazenélés árnyaltabb hangszínekre, nagyobb egyéni felelősségre s egyben nagyobb zenei alkalmazkodóképességre nevelő célkitűzése természetesen magában foglalja a jó zenekari muzsikusi valamennyi erényét. Helyesnek tartanám, hogy a kamarazenei oktatás keretében legyenek olyan órák, amelyeken lapról olvasás formájában ismerkednének a növendékek egy-egy, technikailag nem túl magas igényeket támasztó művel. Ez talán lehetővé tenné remekművek megismerését, ha nem is alapos kidolgozásban, és talán javítana azon az áldatlan helyzeten, amely évente átlag két kamaramű megismerésére engedett időt.⁵⁰ A hangszeres főtárgytanítás és kamarazene-tanítás nem lehet egymástól szétválasztott, független tevékenység. A főtárgy tantervébe is bele vannak szőve a kamaraművek. [...] Ezen kívül a növendékek kamarazene órákon felmerülő hangszerttechnikai problémáit is óráinkon tárgyaljuk meg”.

⁴⁸ Feuer.

⁴⁹ Évkönyv, 1980-81. A főiskolai tanterv reformjához Ujfalussy József rektor kérdéssort intézett a tanszékvezetőkhez. Részletek Banda Ede válaszfeléből.

⁵⁰ Ez nem új gondolat. Korábban Sándor Frigyes vonósnégyes óráin bevett gyakorlat volt, hogy a helyet foglaló növendék közül kiszólitott négyet „blatolni”, majd a többiekre is sor került.

„A tanítás sok szempontból rendkívül hasznos dolog, bár talán a legfárasztóbb és leghálátlanabb is, mert ez a munka csak mindig több lehet, kevesebb nem. A zenekari munkában a próba papíron három óra, de nem mindig tart olyan hosszan. A növendék viszont, ha tehetséges, olyan, mint a pióca, kiszívja az ember erejét, kiszívja a vérét. Annál nagyobb öröm van a nagyon tehetséges növendékekkel. Az ember kénytelen bizonyos fajta asszociációkra rászorítani őket, hogy megpróbálják azt átérezni, amit én érzek. Ez kényszerűen így van, egy képmást kell adni nekik, tehát a növendék egy ideig akarva-akaratlan a tanárt utánozza. Amikor aztán kikerül és szabadúszóvá lesz, majd akkor fogja saját arculatát fölvenni – de az alapigazságokat soha többé nem képes elfelejteni”.⁵¹

Legendásan tanította a Bach szólószviteket. Egy életet töltött elemzésükkel, és hogy megtalálja a zenét legjobban szolgáló vonásnemeket, ujjrendeket. Kottájában különböző színes ceruzás jelölések voltak, minden szín más dátumot jelentett, utalva a jelölés idején legjobbnak tartott artikulációra, játékmódra. Ez a kísérletezés, javítgatás soha nem ért véget. Amikor a Bach-kiadásra kérték fel, tele volt kételyekkel, hiszen, ahogy mondta, az alapvető felfogás megmarad, de az évek során sok apró részlet megváltozik. Tartott attól, hogy mire a kiadás megjelenik, már nem tükrözi híven az aktuális elképzelést.⁵² A szólószvitek megszólaltatásának alapvető tudnivalóit összefoglalta a kiadás előszavában. Részletesen leírja a dinamika, ligatura, ujjrend, akkordjáték, trilla, tempó, karakter és frazeálás tekintetében alkotott véleményét. Növendégeitől is elvárta, hogy a darabokat értelmezni tudják, hogy a hangok a harmóniai funkcióknak megfelelően legyenek a helyükön. Ha kellett, zongorán is bemutatta a harmónia-vázat, az egyszólamú tételekben is.

⁵¹ Borgó.

⁵² „Bloomingtonban egyszer megkérdeztem Starkert: mondd János, te hogy merésztél Bach kiadást csinálni, amikor te magad is változtatsz, ma már nem úgy játszod, ahogyan a kiadásodban van? – Hát miért játszanám ugyanazt? Akkor úgy éreztem, most így érzem. – Ilyen egyszerűen intézte el, s neki van igaza.” (Borgó)

Banda Ede gordonka növendékei a Zeneművészeti Főiskolán:

Forrás: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola évkönyvei ill. irattára⁵³

Ádám György	1961-64
Bally György	1955-60
Banda Pál	1977-83
Barkó Erzsébet	1948-49
Benjamin Klára	1950-56
Bertóthy Barnabás	1948-50
Bertóthy Zoltán	1950-51
Bianki Iván	1965-70
Bodrics Borbála	1949-58
Bognár György	1971-76
Botvay Károly	1957-58
Burai István	1950-52
Cornides Judit	1972-77
Csikor Margit	1963-70
Deakin Gabriella	1990-91
Dobovits Edina	1995-96
Déri György	1983-89
Eckhardt József	1954-56
Éder György	1968-73
Fejér András	1974-80
Frank Mária	1951-52, 1959-64
Gerő Ágnes	1948-53
Geszler Fatima	1964-68
Gohl Käthi (Svájc)	1972-73
Gyimes Ferenc	1982-85
Harsányi Győző	1961-66
Hegyi Géza	1969-74

⁵³ Pontatlanságok sajnos előfordulhatnak, néhányat kijavítottam.

Hradetzky Éva	1956-58
Jakobovits (Jákó) Jenő	1955-60
Kálló Eszter	1990-93
Kelemen Pál	1965-69
Kiss Katalin	1991-94
Koffán Tamás	1963-68
Kontra József	1950-51
Krommer Lucia	1994-96
Kurina Laura	1990-95
Lakatos Gabriella	1991-96
Lakatos Gábor	1949-50
Lakatos Tamás	1970-76
László Andrea	1986-91
Lengyel Endre	1957-59
Lévai Dénes	1949-52
Mezey Erzsébet	1958-62
Molnár Lajos	1948-49
Molnár Sándor	1954-55
Nagy Zsuzsanna	1960-65
Párkányi Tibor	1962-67
Pejtsik Árpád	1948-50, 1952-59
Perényi Miklós	1965-67
Peric Marjana	1979-84
Pető Gyula	1948-49
Pleszkán Mariann	1980-85
Puskás Zsolt	1984-89
Rádi Ildikó	1974-80
Révész Judit	1971-75
Ribli Ilona	1975-80
Rönkös Veronika	1993-94
Sailer Mária	1970-71
Sándor Anna	1969-74
Speigl Krisztina	1992-96
Stuller Klára	1950-52

Sütő Károly	1984-90
Szarvas Gábor	1967-72
Szmolka Erika	1976-81
Szücs Antal	1990-92
Szücs Ferenc	1976-79
Temesi Ottó	1956-61
Tóth Erzsébet	1970-71
Varonen Olli (finn)	1984-87
Vass Katalin	1973-76
Várnai Ágnes	1948-49
Virány Anna	1948-49
Virizlay Mihály	1948-54
Weninger Mariann	1980-82
Winter Zsuzsa	1968-72
Zsákai Mihály	1948-50
Zsiga Antal	1950-51

Banda Ede nyolcvan évesen még néha kézbe vette hangszerét, de fájó válla miatt egyre rövidebb időre. Szenvedésekkel teli néhány év után 2004 június 23-án hunyt el. Portréját úgy tehetjük teljessé, ha megkérdezzük családtagjait, hozzá legközelebb álló kollégáit, növendékeit, milyennek látták ők a kivételes embert, művészt.

Banda Pál, csellóművész, London.

– Milyen volt egy elfoglalt, hivatását sokrétűen és magas fokon gyakorló művészember gyermekének lenni?

– Kiegyensúlyozott, boldog családi életet éltünk. Jó apa volt, bár sokszor túl szigorú. Mint minden gyerek, mi is rosszkodtunk a nővéremmel, olyankor veszekedett velünk. Nagy fegyelmet, rendet követelt, túlzottan is. De minden súrlódás ellenére legszebb emlékeim közé tartoznak azok a zenei játékok, rejtvények, hallásfejlesztő gyakorlatok, melyeket sokszor játszottunk együtt. Főleg összhangzattan és elmélet foglalkozásokat tartott oldott, játékos formában, melyekből sokat tanultunk. Érdekes, hogy nyaralás idején szigorú elvein lazított, sok mindent megengedett, amit otthon nem. Ő is önfeledt gyerekké vált, együtt mókázott, játszott, fagyaltozott velünk.

– Hogyan viszonyult csellista kollégáihoz, volt-e zenehallgatás otthon?

– Nem szeretett zenét hallgatni. Általában partitúrát olvasott, fejében olyankor megszólalt a zene. (Élete vége felé a kórházba is partitúrákat vitt magával, noha már alig látott.) Ha mégis rádió vagy hanglemez szólt, Casals játékát élvezte legjobban. Nagyon nagyra becsülte, közben állandóan kritizálta is. Ha erős meggyőződése ellen volt, amit hallott, nem kímélte a legnagyobbakat sem. Pierre Fournier is a kedvencei közé tartozott, zenélésében erős szellemi kapcsolatot érzett a saját elképzeléseivel, hangjuk is hasonló volt. Az opera műfaját nem szerette, mert szerinte ott a zene alá van rendelve egy történetnek. Az általa egyébként nagyra becsült Otto Klemperer kérését is ezért utasította vissza, amikor az Operaházba invitálta első csellistának.

– Később nem okozott konfliktust a családi viszony a tanár-diák kapcsolatban?

– Nem, ez kezelhető volt. Sokat tanultam a harmóniák szerepéről a zene bizonyos fordulataiban, az elméleti összhangzattant kiválóan tudta a gyakorlatba ültetni. A jobb kéz és kar működését a hangképzésben egyedülállóan, nagyszerűen tanította.

– Zenén kívül mivel foglalkozott, mi érdekelte?

– Szeretett olvasni, az orosz klasszikusok, Petőfi, Mikszáth, Móra Ferenc köteteire emlékszem. Nagyon szeretett játszani, kártyázott néha vagy sakkozott édesanyámmal. Nem titkolt vonzódását a szerencsejátékok felé erős fegyellemmel, felelősségtudattal visszatartotta. Számbűvületben élt, kívülről tudott telefonszámokat, zenei instrukcióit is sokszor matematikai módon közvetítette. Szabad idejében keresztretjtvényt fejtett németül, jól beszélt a nyelvet. Elég jó manuális készséggel nyúlt elromlott vízcsaphoz vagy villanyhoz, esetleg kisebb asztalosmunkát is el tudott végezni. Alpfokon az autószereléshez is értett. Egy-egy sikeres javítás után határtalanul büszke volt. A sport minden formája távol állt tőle, soha nem tett semmit kondíciója, egészsége megőrzése érdekében. Sőt legnagyobb gyengéje, a sütemény, édesség imádata sem vált kárára. A hangszerjátékhoz különös érzéke, izomzata volt, mely úgy látszik, minden karbantartás nélkül is működött. Dohányzott, szerette a zsíros ételeket, ennek ellenére egészségben ért meg idős kort, orvost ritkán látott.

Konrád György brácsaművész, kolléga az ÁHZ-ban, később a Tátrai Vonósnégyesben.

– Harminc évet játszottam mellette. Szubjektív a véleményem, de nagyon nagy élmény volt vele együtt muzsikálni. Olyanokat tudott, amit senki más. Egyre erősebbé vált a meggyőződésem, hogy ő a világ legjobb kvartett-csellistája. Senki nem tudott olyan

módon zenében gondolkodni, mint ő. Kifogástalanul tudta az összhangzattant, Tátraival ketten vezették a vonósnégyest. Ha kedve volt, csupa gyönyörűség volt a játéka, elvitte magával az egész produkciót. Mindig voltak játék közben is ötletei. Akár egyetlen basszushanggal – meghúzom, nem húzom, lassítok, vagy nem – képes volt egy új világot fölépíteni. Páratlan módon tudott elejteni, vagy kiemelni valamit. Tátrai jó muzsikusz volt, értette, ilyenkor ment vele. Koncerten hihetetlen gyorsan reagált a váratlan helyzetekre, ha valaki tévesztett, elsőként „ugrott” vele. A Haydn felvételek alkalmával az urtext kottákat is képes volt élettellel megtölteni. Változatos kötésekkel alkalmazott, hogy a sok különálló hangot puhítsa. (Változtatásainak helyességét Somfai László is elismerte.) Az ujjrendjeit alárendelte a dallam fordulatainak, sokszor választotta a nehezebb, de zeneibb megoldást. Pengetett hangjai utánozhatatlanok voltak.

Zenén kívül egyébként gyerekeként tudtak civakodni Tátraival mindenféle apróságon. Tátrai ideges, kapkodó természetével szemben Ede volt az anyaföld nyugalma. Nehéz fiú volt bizonyos értelemben, ha valamit fejébe vett, nehezen mozdult ki belőle. Sétálni legfőljebb kettesben ment, úgy tartotta, három ember már szinte „csürhe”. Egyik mondása volt: aki a vonat indulása előtt több, mint öt perccel érkezik az állomásra, az falusi. (Minek következtében néha előfordult, hogy a falusiak elutaztak, a városi meg lekészte a vonatot.) Egyébként a vonaton gyakran kártyáztunk. Nem játszott valami fényesen, anyagilag általában én jártam jobban. Imádta a szóvicceket, csak egyet említek: amikor pályafutásunk végén már nem ment mindig úgy a játék, ahogy szeretnénk volna, mi voltunk a „hagyjuk ABBA együttes”.

Schiff András zongoraművész, egy időben Banda Ede trió partnere.

– Ott kezdeném, hogy már gyerekkoromban is csodáltam. Azóta sem hallottam ilyen nagyszerű kvartett-csellistát. Fantasztikus funkció és harmóniaérzéke volt. Ahogyan egy Haydn-vonósnégyesben odatett egy basszust, annak értelme, íze volt. Ezt a legnagyobb szólisták sem tudják sokszor, mert más a nézőpontjuk. Aztán, mint fiatal szólista, egyszer a Tátrai-kvartett tagjaival játszhattam Brahms g-moll zongoranégyesét. Nagy respektet és tiszteletet éreztem iránta, de ő átkarolt és nyoma sem volt semmiféle lekezelő modornak. Úgy érzem, rögtön megszerettük egymást. Elmesélte, hogy mik voltak a legmeghatározóbb zenei impulzusok, melyek élete során érték. Mit tanult a nagy karmesterektől, és elsősorban Weiner Leótól, akihez a háború után – már kész művészként – még visszajárt hézagok elméleti tudását fejleszteni. Pár év múlva a Rádió kezdeményezésére trió-sorozatot játszottunk vele és Rolla Jánossal. Már az első próbán kiderült, hogy ez gyönyörűen fog

menni. Próbáink a spontán zenélés jegyében teltek, beszéd alig-alig volt. Az ízlés nagyon fontos dolog, nem lehet tanítani. Valakinek vagy van, vagy nincs. Neki fantasztikusan jó ízlése és arányérzéke volt. Pontosan tudta, mikor kell szólistaként kiemelkedni, mikor játszik mellé- vagy alárendelt szerepet, és az milyen karaktert kíván. Amellett teljes intenzitás mellett is gyönyörű hangon, lazán, oldottan, természetes módon csellózott, soha nem volt benne semmilyen görcsösség. Ebben jól egymásra találtunk. Az idővel is nagyszerűen tudott bánni. Van egy matematikailag pontos idő, de az a zenében ritkán helyes, mert a zene lélegzik, mint ahogyan az ember is. Bizonyos dolgokra időt kell hagyni. Ez manapság nem divatos, miért is várjunk, jöjjön a metronóm. Sok fiatal zenésszel erről vitatkozni kell, és ez sajnálatos. Univerzálisan nagyszerű zenész volt, szólista és zenekari tapasztalattal, kisujjában volt az egész repertoár. Tünetnyesen okos, kulturált, művelt és intelligens ember volt, kiváló humorral. Mindenkor szóviccek jutottak eszébe. Egyébként sokat tanultam tőle, általában szerettem tanulni nem-zongoristáktól, mert el kell tudni vonatkoztatni a hangszertől. A zongorán is lehet vonós-módon megszólaltatni hangokat, például lefelé lendületesen meghúzott vonást, több egyirányú súlytalan fölfelét, vagy éppen zengő basszus pizzicatót. Ezeket volt módom ellesni tőle, mert persze sohasem mondta. Ha megtanulnék csellón játszani, azért tenném, hogy vonósnégyesben játszhaszak. Ahhoz nem mérhető egy szólista repertoárja, bármennyire csodálatosak is a Bach szvitek, Beethoven szonáták, vagy épp a Schumann vagy Dvořák versenymű. Sajnálom, hogy mikor elmentem Magyarországról, az intenzív zenei kapcsolat megszűnt, és amikor visszajöttem, ő már visszavonult. A generáció-különbség ellenére több volt, mint partner vagy kolléga. Atyai jóbarát volt.

Szilvász László csellóművész kolléga a Székesfővárosi Zenekarban, majd számos alkalommal a kibővített Tátrai Vonósnégyesben.

– Tudatosan is zenélt, tisztában volt a harmóniákkal, késleltetéssel, formai részekkel. Ezt ő tudta a legjobban, büszke is volt rá, hogy zenélés közben is mindig használja az eszét. Mindig volt egy szófacsarása, vicce. Volt egy olyan nézet, hogy a csellisták úriemberek, arisztokratikusabbak a többi hangszeresnél, elegánsan öltöznek. Banda magatartása – talán nem tudatosan – ezt tükrözte.

Perényi Miklós csellóművész, növendék.

„Rendkívül jó légkörű órákat tartott, a hangulatot tökéletesen feloldotta kiegyensúlyozott, derűs egyénisége. Alapélménynek nevezhetem a stresszmentes órák

fogalmát. Amikor kiléptem a Főiskola épületéből, mindig kellemes, megnyugtató érzés fogott el. Ez érték, sőt ajándék. Tanítási módszerét az arányérzék jellemezte: magyarázott, de hangszereken is illusztrált, vegyesen. Nagy súlyt helyezett a játék folyékonyságára és a tagolásra. A hangképzés területén szerette a francia iskola kiemelkedő egyéniségeit és a könnyed megszólalást, ám ugyanilyen fontos volt számára a magas hang ideálja és a dinamikus vonókezelés. Az általam megismert korábbi, hierarchikus tanár-növendék kapcsolatok után számomra nagyon sokat jelentett, hogy Banda Edénél a légkör oldottabb volt: rá lehetett kérdezni dolgokra, sokszor nyitva is maradtak kérdések, amelyekre más alkalommal kerestük meg a választ. Tanári mentalitásában tiszteletre méltónak éreztem, hogy mindenkinek engedte kibontakozni a saját egyéniségét – ez igen fontos pedagógusi erény.” (A szerző engedélyével részlet Perényi Miklós: *Stresszmentes órák a Zeneakadémián* c. cikkéből. Muzsika, 2002. április)

Frank Mária csellóművész, növendék, a Liszt Ferenc Kamarazenekar alapító szólócsellistája.

– 1952-ben kerültem a Zeneakadémiára a fiatal tehetségek osztályába. Nagy megtiszteltetést jelentett, hogy Banda Ede felvett tanítványai közé. Ez a döntés meghatározta egész további életemet, ugyanis nemcsak fantasztikus tanárt kaptam benne, hanem melegszívű apát is, aki később atyai jóbarát lett. Nekünk, tanítványainak „Duszi bácsi” elmélyülten és magávalragadóan tanított. Megmutatta a zenemű részleteit és egészét, csellóval és szavakkal. Sokszor a zongorához ült és kísérté játékunkat, vagy elemezte a művet, amelyhez a legnagyobb tisztelettel és szeretettel közeledett. A zene elméletét is fontosnak tartotta. Bach szólószvitjeit harmóniai elemzéssel kellett órára vinnünk. Tévedhetetlen abszolút hallásának köszönhetően a kortárs zenében is jól kiismerte magát. Emlékszem, egy bonyolult Veress Sándor darab nagyon nehéz kadenciájára, melyet ő maga kidolgozott és megtanult a kedvemért, hogy nekem segíthessen a megoldásban. Alapvető zenei dolgokat tanított, amelyeket többnyire a basszust játszóknak tudnak (és a hegedűsök sajnos sokszor nem), például kíséretbeli negyedek, nyolcadok hosszát, elválasztásának milyenségét, kettős kötések játékmódját. Sohasem a hangszer természetéből, hanem a zenei anyagból indult ki, az határozta meg az alkalmazandó vonásokat és ujjazatokat. Ennek érdekében sokszor a kockázatosabb megoldást választotta. Mint a Tátrai Vonósnégyes tagja, szinte az egész világot bejárta. Meleg tónusú, mélybarna, bársonyos hangja, világos frazeálása, tévedhetetlen akcentusai, pregnáns ritmusa az egész kvartett játékát, hangzását meghatározta. Szólistaként is kiváló kvalitásokkal rendelkezett.

Naprakészen mindent tudott, ami a hangszer irodalmában kamarazenében, vagy akár zenekarban előfordulhatott. Ezt persze nem adták ingyen, minden kottája neki sem lehetett meg. Saját szememmel láttam gyönyörűen, könyvszerűen bekötött füzeteket, melyekbe – fénymásoló gép akkor még nem lévén – saját gyöngybetűs kottáírással másolta ki a repertoár kényesebb állásait, akár kamarazenei, vagy zenekari részleteit. Nem engedte meg magának, hogy bármilyen helyzetben is készületlen legyen.

Nemzetközi zenei versenyek zsűritagja volt:

Budapest 1963- 85 között többször is.

Moszkvai Csajkovszkij verseny 1982, 1986.

Müncheni ARD vonósnégyes verseny 1977.

Banffii Nemzetközi Vonósnégyes verseny 1983.

Írásai a Muzsika c. folyóiratban::

Búcsú Wehner Tibortól. 1977. június

Meghalt Petri Endre. 1975. július

Vonóskérdés gordonkaoldalról. 1979. április

Kottakiadványa:

Bach: *Sechs Suiten für Violoncello allein*. Budapest: Editio Musica, 1993.

Előszó a fentihez: 1991.

Riportok, írások róla:

Feuer Mária: 50 muzsikusi műhelyében. Budapest: Zeneműkiadó, 1976.

Berlász Melinda: Weiner Leó és tanítványai. Budapest: Rózsavölgyi és társa, 2003.

Raics István: Banda Ede 60. születésnapjára. Muzsika, 1977. április.

Borgó András: Kétszer egyformán nem játszom ugyanazt. Muzsika, 1991. június.

Perényi Miklós: Stresszmentes órák a Zeneakadémián. Muzsika, 2002. április.

Schiff András: A legnemesebb közép-európai ízlés. Muzsika, 2002. április.

Frank Mari: Búcsú Banda Edétől. Muzsika, 2004. augusztus.

Kitüntetései:

Kossuth díj 1958, Érdemes művész 1969, Kiváló művész 1973, Bartók-Pásztory díj 1985,

A Magyar Népköztársaság csillagkeresztje 1987.

Hanglemez felvételek (közreműködő partnerek feltüntetve):

Szóló ill. közreműködőként:

Bach: e-moll, E-dúr szonáta BWV.1034,1035.	Kovács L., Sebestyén J.
Corelli: 5 szonáta op. 5 / 7-11	Kovács D., Sebestyén J.
Kósa György: Gordonkaszonáta	Kósa Gy.
Mozart: Esz-dúr divertimento K.563	Kovács D., Németh G.
Mozart: Esz-dúr, g-moll zongoranégyes	Tátrai Q., Kiss Gyula
Schubert: G-dúr gitárnégyes D.96.	Jeney Z., Lukács P., Szendrey-Karper
Beethoven. Vonóstriók	Kovács D. Németh G.
Kodály: Duo Op.7.	Komlós P.
Schubert: B-dúr trio D.898, Esz dúr trio D.899.	Kovács D., Rados F.
Kodály: Intermezzo	Tátrai V., Konrád Gy.
Brahms: B-dúr sextett	Bartók Q., Konrád Gy.
Brahms: G-dúr sextett	Bartók Q., Konrád Gy.

A Tátrai vonósnégyessel:

Bartók: Vonósnégyesek 1-6. monó, majd másodszor sztereóban.
 Beethoven: op. 18/3, 59, 95, 127, 130, 131, 132, 135, Nagy Fúga op.133.
 Haydn: összes vonósnégyes
 Mozart: K.421, 449. vonósnégyesek. Klarinétötös, zongoranégyesek, összes vonósötös.
 Schubert: Vonósötös
 Kodály: Két vonósnégyes, Duó (Tátraival)
 Lajtha: 7. és 10. vonósnégyes
 Boccherini: Három gitárötös
 Brahms: a-moll vonósnégyes
 Dohnányi: esz-moll zongoraötös, szextett
 Mendelssohn: e-moll vonósnégyes
 Dávid, Farkas, Graca, Kadosa, Sugár, Szabó, Smyczkowy, Weiner, Szervánszki, Tardos
 vonósnégyesek

Rádiófelvételek (a Magyar Rádióban):

Szóló, szólisztikus darabok:

Bach: c-moll szólószvit

Viski János: Gordonkaverseny

Kósa György: Homályban

Brahms: Kettősverseny

Hindemith: Gordonkaverseny

Dvořák: Szláv tánc Op.46/8.

Volkmann: d-moll szerenád

Kodály: Duó, Op.7.

Durkó Zsolt: Ikonográfia 1.

Farkas Ferenc: Szonáta

Régi diákdal

Melchior Frank: Gagliarda

Simpson: Madrigál

Muset: Dalocska

Negri: Spanyol tánc

Hajdú Mihály: Két kis darab gordonkára

Mező Imre: Mulatók

Daquin: Rigaudon

Francia tánc (La Borde gyűjteményéből)

Lully: Ária

Beethoven: Téma változatokkal B-dúr

Mozart: Négyestánc, Kontratánc

Haydn: Presto, C-dúr menüett

Händel: Menüett

Purcell: Szvit

Campra: Passepied

Hausmann: Német tánc, Lengyel tánc

Mozart: Német tánc

ÁHZ, Ferencsik J.

MR Szimf. zenekar, Breitner T.

Kovács D., MR Szimf. Borbély Gy.

MRT Szimf. Lehel Gy.

MRT Szimf. Breitner T.

MRT Szimf. Breitner T.

Tátrai V.

Mező L., Sebestyén J.

Németh G.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Steinert M.

Magyar tánc a Vietorisz kódexből	Steinert M.
Szokolay: Kis szvit	Steinert M.
Bach: Adagio a C-dúr toccataból	Szabóky M.
Boccherini: Adagio és allegro	Szabóky M.
Vitali: Chaconne	Szabóky M.
Blas de Laserna: Tonadilla	Szabóky M.
Cassado: Üdvözlét	Szabóky M.
Fauré: Álom után	Szabóky M.
Fauré: Papillons	Szabóky M.
Popper: Mazurka	Szabóky M.
Couperin: XIII. Lajos dala és Pavane	Hajdú I.
Ravel: Habanera	Hajdú I.
Francoeur: E-dúr szonáta	Hajdú I.
Vivaldi: Adagio	Hajdú I.
Daróczi Tamás: Fantázia	Hajdú I.
Debussy: Szonáta	Hajdú I.
Mendelssohn: Variations concertantes	Hajdú I.
Fauré: Pillangók	Hajdú I.
Couperin: Pieces en concert	Lux E.
Horusitzky Zoltán: Szonáta	Lux E.
Kodály: Adagio	Lux E.
Cassado: Szonáta antik spanyol stílusban	
Dohnányi Ernő: b-moll szonáta	Vázsonyi. B.
Brahms: e-moll szonáta	Wehner T.
Beethoven: D-dúr szonáta Op.102/2.	Carlo Zecchi
Dobos Kálmán: Szonáta	Almásy L.
Ribáry Antal: Szonáta	Petri E.
Kósa György: Gordonka szonáta	Kósa Gy.
Szelényi István: Ária	Kósa Gy.
Bach: G-dúr szonáta BWV.1027	Gulyás M.
Kodály: Szonáta Op.4.	Gulyás M.
R.Strauss: Szonáta Op.6.	Solymos P.
Beethoven: C-dúr szonáta Op.102/1.	Solymos P.
Bach-Kodály: Három korálelőjáték	Fellegi Á.

Farkas Ferenc: Ballada
 Kókai Rezső: Medvetánc, Ugrótánc
 Benedek Ernő: Szonatina

Szűcs L.
 Kókai R.
 Benedek E.

Közreműködőként:

Corelli: Hat szonáta, La folia Op.5.
 Buxtehude: E-dúr trioszonáta
 Gluck: Trioszonáta
 Caldara: Trioszonáta
 Gluck: g-moll trioszonáta
 Gluck: E-dúr trioszonáta
 Stölzel: f-moll trioszonáta
 Dittersdorf: Concerto
 J.Chr.Bach: 3 concerto (D-dúr, G-dúr, Esz-dúr)
 Pfeiffer: Concerto
 Maros Rudolf: Vonóstrió
 Sulyok Imre: Trió
 Haydn: B-dúr divertimento
 Haydn: E-dúr trió Hob.XV.28
 Dávid Gyula: Zongoratrió
 Schubert: B-dúr trió D.898
 Schubert: Esz-dúr trió D.929
 Schubert: Esz dúr noktürn D.897
 Szelényi István: Zongoratrió
 Kókai Rezső: Kvartettino
 Brahms: a-moll klarinéttrió op.114.
 Haydn: C-dúr trió No.27.
 Mozatr: E-dúr trió K.542.
 Beethoven. Esz-dúr trió op.70/2.
 Mendelssohn: d-moll trió op. 49.
 Mendelssohn: c-moll trió op. 66.
 Kodály:(Jákó Jenő) Tíz kis trió (tricinium)
 Schönberg: Verklärte Nacht
 Farkas F.: Gyümölcskosár

Kovács D., Sebestyén J.
 Kovács D., Sebestyén J.
 Kovács D., Rásonyi L., Sebestyén J.
 Kovács D., Rásonyi L., Sebestyén J.
 Kovács D., Simor A., Sebestyén J.
 Kovács D., Jelinek R., Sebestyén J.
 Kovács D., Jelinek R., Sebestyén J.
 Tátrai V., Szűcs M., Sebestyén J.
 Tátrai V., Várkonyi I., Sebestyén J.
 Tátrai V., Várkonyi I., Sebestyén J.
 Tátrai V., Iványi J.
 Jeney Z., Tátrai V.
 Tátrai V., Sebestyén J.
 Tátrai V., Sopronyi M.
 Pallagi J., Wehner T.
 Tátrai V., Wehner T.
 Kovács D., Rados F.
 Kovács D., Rados F.
 Tátrai V., Petri E.
 Balassa Gy., Ney T., Banda M.
 Meizl F., Zempléni K.
 Schiff A., Rolla J.
 Schiff A., Rolla J.
 Schiff A., Rolla J.
 Schiff A., Rolla J.
 Schiff A., Rolla J.
 Mezei E., Lengyel E.
 Bartók Q., Konrád Gy.
 Sándor J., Tátrai, Meizl, Farkas F.

Dobos Kálmán: Villanások

Kósa György: Karinthy kantáta

Tarkó M., Hevesi J., Almásy L.

Keönch B., Molnár Á., Konrád Gy.

Polgár Tibor: Esti kertben

Harangvirág

John Anderson, szívem

Én nagyon sokakat szerettem

Nagykovácsi I., Polgár T.

Kemény Egon: Milyen volt szőkesége

Nagykovácsi I., Polgár T.

Hodula István: Őrizem a szemed

Nagykovácsi I., Polgár T.

Függelék

Kletzer Feri

Louis Hegyesi

David Popper

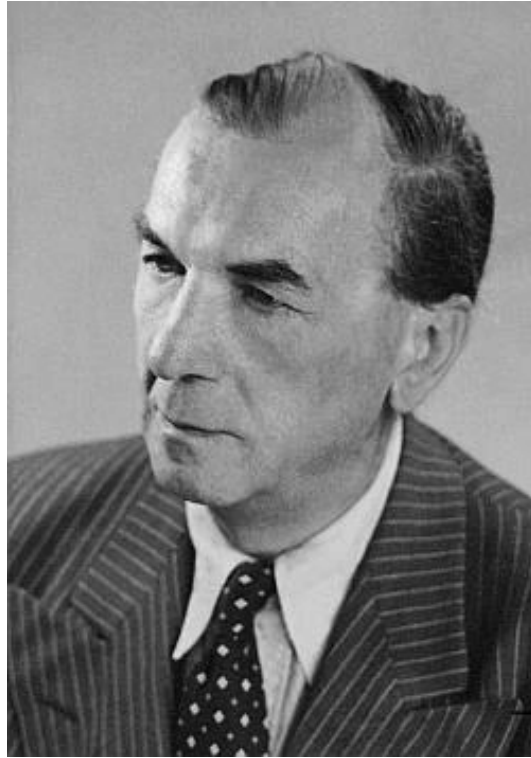

A MENTŐ-BOTANÜLET ERTÉLYKÉSI. — Földesy Arnold, a tizedes gondnok-járőr.

Földesy Arnold

Földesy Arnold

Kerpely Jenő

Schiffer Adolf és Starker János

dr. Sebestyén Sándor

Stephen Deak

Hermann Pál és Székely Zoltán

Palotai Vilmos

JANOS SCHOLZ *cellist*

Just returned from
European triumphs

October-December 1947

LONDON: Times—

"Impeccable technique, generous tone, finely modelled lines . . ."

ZURICH: Tagesanzeiger—

"An excellent musician—a beautiful tone—rhythmic exactitude—joyful musicmaking—a sympathetic artist"

Tat—

"Completely unhampered bowing . . . a purity to which few succeed . . . fiery rhythm . . . absolute technical superiority"

AMSTERDAM: Het Parool—

"Captivating sweep . . . outstanding cello playing"

Het Vrije Volk—

"A cellist with great qualities, masterful bowing . . . great sense of style"

THE HAGUE: De Nieuwe Courant—

"Spontaneous, vigorous musicianship"

Trouw—

"A musical personality of the first rank . . . a technique which is not deterred by any difficulty . . . the polyphonic interweavings in Bach's great C major Suite were recreated with unbelievable mastery . . ."

PARIS:

Opera—

"Solid musicianship . . . beautiful tone . . . a most evident purity of style . . ."

STOCKHOLM: Svenska Dagbladet—

" . . . beautiful soft ringing tone . . . clear-fresh . . . he was immediately captivating . . ."

Aftonbladet—

" . . . a master on his incredibly sounding instrument . . ."

EUROPEAN TOUR
SEPTEMBER-DECEMBER 1948-49

Now booking for Season 1948-49

Management: JACK ADAMS and COMPANY
11 West 42nd Street New York 18, N. Y.

Scholz János

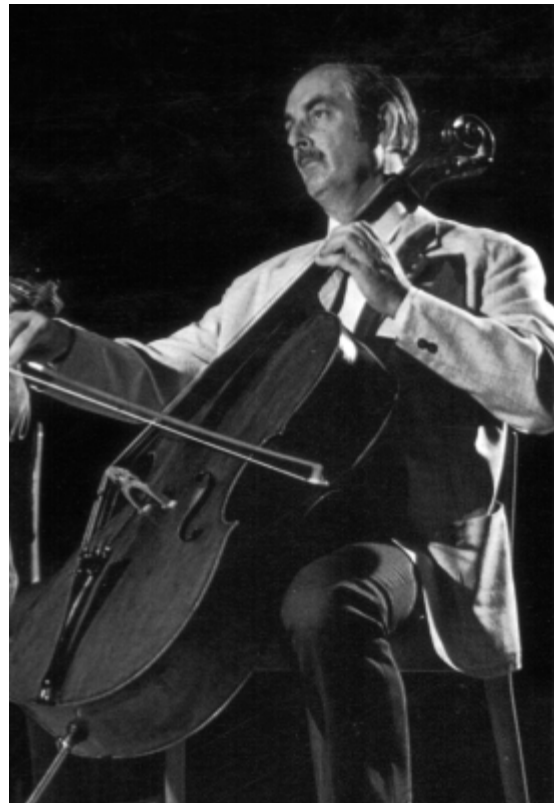
Tibor de Machula

Magyar Gábor

Rejtő Gábor tanít

Szabó Pál

Mihály Ferenc

Starker János és Virizlay Mihály

Czako Éva

Varga László

A Tátrai Vonósnégyes. Tátrai Vilmos, Rényi Albert, Dénes Vera, Iványi József

Sándor Anna és Dénes Vera

Dénes Vera

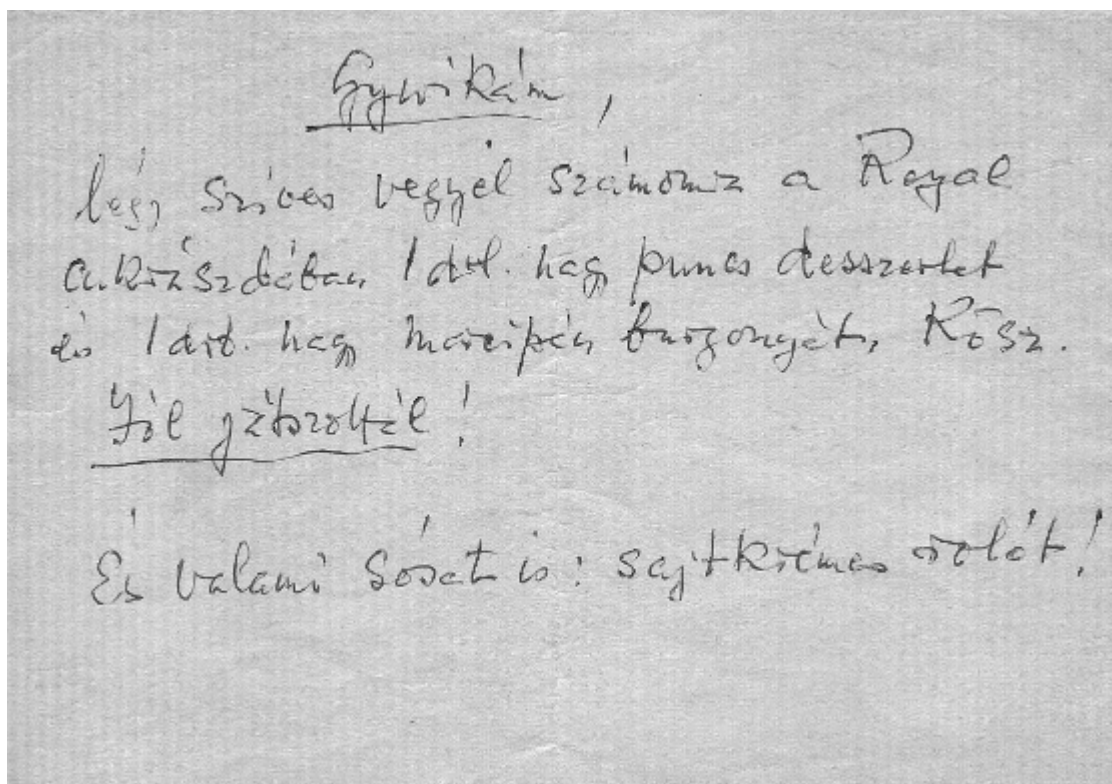
Kerpely Jenő és Banda Ede

Banda Ede

A Tátrai Vonósnégyes. Tátrai Vilmos, Várkonyi István, Konrád György, Banda Ede

Banda Ede levele, melyet egy hosszúra nyúlt zeneakadémiai vizsgáztatás közben küldött ki a tanulmány szerzőjének

A CD melléklet tartalma:

1. **Dénes Vera** gordonka, Hajdú István zongora
Haydn-Piatti: C-dúr szonáta 3. tétel
2. **Banda Ede** gordonka, Szabóky Márta zongora
Fauré: Papillons
3. **Kerpely Jenő** gordonka, Herz Ottó zongora
Kreisler: Szerelmi bánat
4. **Kerpely Jenő** gordonka, Polgár Tibor zongora
Popper: Ballada
5. **Földesy Arnold** gordonka
Rossini: Mózes-fantázia
6. **Földesy Arnold** gordonka
Popper: Falusi dal
7. **Földesy Arnold** gordonka
Popper: Fonódal
8. **Rejtő Gábor** gordonka, Maurice Wilk hegedű, Adolf Baller zongora
Brahms: C-dúr trió op. 87. Andante con moto
9. **Palotai Vilmos** gordonka, Gérecz Árpád hegedű, Szolcsányi György zongora
Beethoven: B-dúr trió op. 97. Scherzo
10. **Virizlay Mihály** gordonka, Ruggiero Ricci hegedű
Beethoven: B-dúr duó WoO.27. No.3.
11. **Machula Tibor** gordonka, Berlini Filharmonikus Zenekar, vez. Wilhelm Furtwängler
Schumann: a-moll csellóverseny 1. tétel
12. **Varga László** gordonka, Bambergi Szimfonikus Zenekar, vez. Doráti Antal
Haydn: C-dúr csellóverseny 3. tétel

Bibliográfia

- Aradi Péter, Mesterházi Gábor (szerk): *Hang-Szálak. Nemzeti Filharmonikus Zenekar 1923-2008*. Budapest: NFZ kiadvány, 2008.
- Berlász Melinda (szerk): *Emlékeink Weiner Leóról*. Budapest: Zeneműkiadó, 1985.
- Breuer János: „From Casals to Starker. The Cello Landscape in Hungary”. In: *Von Budapest nach Bloomington*. Kronberg: Kronberg Academy, 1999.
- : *Negyven év magyar zenekultúrája*. Budapest: Zeneműkiadó, 1985.
- dr.Bor Dezső, dr.Bor György: *Bor Dezső emlékkönyv*.
<http://mek.oszk.hu/00200/00206/html/01.htm>
- Borgó András: „Kétszer egyformán nem játszom ugyanazt”. *Muzsika* (1991. június)
- Brockhaus, Riemann: *Zenei lexikon*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.
- Cummings, David M. (szerk): *International Who's Who in Music*. Cambridge: Merlose Press, 2000.
- Csuka Béla: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában. A Filharmóniai Társaság emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából*. Budapest: Filharmóniai Társaság, 1943.
- Csuka Béla: „Arcképek a gordonkajáték történetéből Magyarországon”. In: *A magyar muzsika hőskora és jelene*. Budapest: Pintér Jenőné kiadása, 1944.
- de Kerpely, Theresa: *Of Love and Wars*. New York: Stein and Day Publishers, 1984.
- Dalos Anna: „Traditionen der ungarischen Cello Schule von Popper bis Starker”. In: *Von Budapest nach Bloomington*. Kronberg: Kronberg Academy, 1999.
- Duffie, Bruce: *Cellist Janos starker*. <http://www.bruceDuffie.com/starker.html>
- Feuer Mária: *50 muzsikusi műhelyében*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976.
- Frank Mari: „Búcsú Banda Edétől”. *Muzsika* (2004. augusztus)
- Gábor István: *A BHZ-től az ÁHZ-ig*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.
- Gádor Ágnes: „David Popper tanári működése a Zeneakadémián”. In: Kárpáti János: *Fejezetek a Zeneakadémia történetéből*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1992.
- Gádor Ágnes, Szirányi Gábor (szerk.): *Bartha Dénes emlékkönyv*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2008.

- Janof, Tim: *Conversation with Laszlo Varga*. International Cello Society honlapja, .
www.cello.org/newsletter/articles/varga/varga.htm. 1995
- : *Conversation with Janos Starker*. International Cello Society honlapja.
<http://www.cello.org/Newsletter/Articles/starker.html>
<http://www.cello.org/Newsletter/Articles/starker2/starker2.htm>
- Jemnitz Sándor: *Válogatott zenekritikái*. Lampert Vera (szerk.) Budapest: Zeneműkiadó, 1973.
- Kenneson, Claude: *Székely and Bartók. The Story of a Friendship*. Portland, Oregon: Amadeus Press, 1994.
- Kroó György: *Bartók kalauz*. Budapest: Zeneműkiadó, 1980
- Magyar Életrajzi lexikon. Kenyeres Ágnes szerk. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/>
- Markevitch, Dimitry: *Cello Story*. Princeton, New Jersey: Summy-Birchard Music, 1984.
- Markó Miklós: *Cigányzenészek albuma*. Budapest: Fekete Sas Kiadó, 2006.
- Molnár Antal: *A Léner-vonósnégyes*. Budapest: Zeneműkiadó, 1968.
- Nagy Alpár: „In memoriam Scholz János”. *Sopszem*, Sopron. (1996. L.évfolyam 1.szám)
- N.N.: *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola évkönyvei*.
- N.N.: *Országos Filharmónia Műsorfüzet*. (1955-1982)
- N.N.: <http://www.wind.hu/istvanzenekar/adatok/koncertek.pdf>
- N.N.: <http://www.celloheaven.com/viewtopic.php?t=64> Dimitrov, Jevgenyij idézet Stephen Deák Popper könyvéből.
- N.N.: <http://www.tibordemachula.com>
- N.N.: <http://www.cellist.nl/database/showcellist.asp?id=311>
- N.N.: Vasárnapi Újság 1894/9. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/02087/pdf/02087.pdf>
- N.N.: www.cello.org/Newsletter/Articles/janzer.htm
- N.N.: <http://music.indiana.edu/html/som/ejmccf/honorees/pasthonorees.html>
- Pándi Marianne: *Hangversenykalauz*. Budapest: Zeneműkiadó, 1973.
- : *Hangászati mulatságok*. Budapest: Mágus kiadó, 2001.
- Perényi Miklós: „Stresszmentes órák a Zeneakadémián”. *Muzsika* (2002. április)
- Piatigorszkij, Gregor: *Csellóval a világ körül*. Budapest: Gondolat, 1970.
- Raics István: „Érted haragszom”. *Muzsika* (1997.október)
- Raics István: „Banda Ede 60. születésnapjára”. *Muzsika* (1977. április)
- Rakos Miklós: *Magyar csellisták Amerikában*. Budapest: Hungarovox, 2002.

- Schiff András: „A legnemesebb közép-európai ízlés”. *Muzsika* (2002. április)
- Schiffer Adolf: *A gordonkajáték metodikája*. Budapest: Athenaeum 2000, 2001.
- Starker, Janos: *The World of Music according to Starker*. Bloomington: Indiana University Press, 2004.
- Szabolcsi Bence-Tóth Aladár: *Zenei lexikon*. dr.Bartha Dénes (szerk.) Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1965.
- Tátrai Vilmos: *Hegedűszó alkonyatban*. Budapest: Klasszikus és Jazz kiadó, 2001.
- Tolnai új világlexikona*. Budapest: Tolnai RT. 1927.
- Tóth Aladár: *Válogatott zenekritikái*. Budapest: Zeneműkiadó, 1968.
- Végh, Alice: *Mein Leben mit Sándor Végh von A bis Z*. Salzburg: Privátkiadás, 2002.
- von Wasielewsky, Wilhelm Josef: *The Violoncello and it's History. Cello Playing in the 19th Century. Slav States and Hungary*. <http://www.cello.org/heaven/wasiel/19ssah.htm>

Hangzó anyag:

Győri László rádióinterjúja Banda Edével. 2002.